

Rettighet, plikt eller fritt valg?

Sammenhengen mellom kvinners deltidsarbeid og premissene i deres økonomiske medborgerskap

Eirin Pedersen

Masteroppgave i sosiologi

Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi

Det samfunnsvitenskapelige fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

Høst 2008

Forord

I arbeidet med denne oppgaven har veileder Anne Lise Ellingsæter vært til stor hjelp i arbeidet med å avgrense tematikken, og har bidratt med sin store oversikt over forskning og teori på feltet. I tillegg til den faglige kompetansen, vil jeg også takke henne for å være en engasjert, interessert og tilgjengelig veileder, som balanserer konstruktiv kritikk med oppmuntrende optimisme på prosjektets vegne.

En takk går også til Arnfinn Haagensen Midtbøen, både for grundig gjennomlesning av oppgaven i innspurten, og vidløftige kollokvier om velferdsstaten underveis. Jeg vil takke mine medstudenter Kari Steenstrup og Mika Ore for å lese og kommentere oppgaven, og for kaffepauser, samhold og solidaritet både på lesesalen og i verden utenfor.

Til slutt vil jeg takke mamma og Elling, og pappa og Anne, for å være mine økonomiske støtter generelt, og i oppgaveperioden spesielt.

Oslo, november 2008

Eirin Pedersen - *forhenværende student, heretter ansvarlig økonomisk aktør*

Sammendrag

I denne oppgaven undersøkes kvinners deltidsarbeid i sammenheng med premissene for deres økonomiske medborgerskap. Deltidsarbeid som sosialt kjønnnet fenomen blir dermed undersøkt i sammenheng med den normative konstruksjonen av kjønnete medborgerskapsposisjoner. Feministisk kritikk brukes for å vise frem kjønnete strukturer i den tilsynelatende nøytrale institusjonen medborgerskap, og hvilken betydning disse strukturene har for kvinners bruk av deltidsarbeid som arbeidstidstilpasning.

Med utgangspunkt i Marshalls (1992) inndeling av medborgerskapet i sivile, politiske og sosiale kategorier, trekker Kessler-Harris' (2003) inn nødvendigheten av en økonomisk kategori av rettigheter. En slik kategori bidrar til å anerkjenne de ulike, kjønnete premissene for lønnsarbeidet, og hvordan kvinners omsorgsansvar hindrer deltagelse i lønnsarbeid. Det økonomiske medborgerskapet innebærer å inngi lønnsarbeidet med retten til omsorg, for at kvinner skal kunne delta i lønnsarbeid, og at omsorgens omkostninger ikke privatiseres. Dette settes i sammenheng med Brush (2002) sin argumentasjon om at kvinner innenfor velferdsstaten blir forsket på i kraft av sitt moderskap; kvinners posisjon i velferdsstaten konseptualiseres i konflikten mellom arbeid og omsorg. Dette resulterer i at de kjønnete premissene for denne konflikten ikke utforskes eller problematiseres.

Deltid blir gjerne forstått som et kvinnelig kompromiss i et arbeidsliv bygget opp etter maskuline idealer (Kjeldstad 2006). I denne oppgaven argumenterer jeg for at deltidsarbeid ikke kan analyseres innenfor et arbeidsmarkedsperspektiv alene. Konflikten mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid er bakgrunnen for kvinners deltidsarbeid, og denne konflikten kommer fra motstridende krav innenfor deres økonomiske medborgerskap. Jeg argumenterer for at sammenhengen mellom fenomenet deltidsarbeid og kvinners posisjon som medborgere har sitt opphav i kvinners historiske eksklusjon fra samfunnets økonomiske sfære. Konflikter i kravene til kvinners medborgerskap innebærer at deltid er et normativt problem mellom velferdsstatens kjønnsordning, kjønnete forventninger til medborgere, en tilsynelatende universalistisk arbeidslinje, og målet om likestilling.

Oppgaven har sitt empiriske utgangspunkt i undersøkelsen av diskrepansen mellom deltid som sosial og diskursiv praksis. Denne diskrepansen innebærer at kvinners bruk av deltid som arbeidstidstilpasning skiller seg fra måten deltid omtales på i den offentlige debatten. Kunnskap om kvinners deltid som sosial praksis utledes fra foreliggende forskning og

statistikk, mens den diskursive praksisen utledes fra avisartikler om kvinner og deltidsarbeid i 2007.

Med disse teoretiske perspektivene og empiriske grunnlag blir oppgavens problemstilling lydende: *Hvordan kan diskrepansen i den sosiale og diskursive praksisen av deltidsarbeidet forstås ved hjelp av begrepet om økonomisk medborgerskap?*

Min undersøkelse av motsetningene og ulikhetene mellom den sosiale og diskursive praksisen, viser at disse oppstår fordi diskursen om deltid også innebærer en debatt om medborgerskap. Den underliggende debatten om medborgerskap problematiserer legitimiteten i kvinners reduserte arbeidstid, i forbindelse med deres posisjon som medborgere. Diskursen om deltid argumenterer *for frivillig* deltid eller *mot ufrivillig* deltid, og legitimiteten ved deltidsarbeidet hentes fra to ulike idealer for kvinners medborgerskap, som referer til de feministiske dikotome posisjonene av forskjellsfeminisme og likhetsfeminisme.

Legitimiteten ved deltidsarbeidet avhenger dermed av hva som defineres som grunnlaget for kvinners medborgerskap. Skal innsats innenfor lønnsarbeid være det eneste utgangspunktet for å bedømme kvinners posisjon som medborgere, eller innebærer kvinners medborgerskap også en plikt til omsorgsarbeid? I diskursen kommer det frem en motsetning mellom offentlige myndigheters krav til arbeid, og deltidsarbeidende kvinners plikt til omsorgsarbeid.

Motsetninger i forventningene om kvinners lønnsarbeid og plikt til omsorg, kommer også til uttrykk i et kjønnnet økonomisk medborgerskap. Det økonomiske medborgerskapet blir kjønnnet ved at det bare er kvinner som tjener opp retten til foreldrepermisjon. Det økonomiske medborgerskapet inneholder dermed en kjønnsbestemt konflikt mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid, ved at den økonomiske rettigheten til å utøve omsorgsarbeid for barn er en spesiell rettighet hos kvinner.

Konflikten innebærer at kvinner både møter universelle krav om arbeid, i tillegg til kjønnsspesifikke krav om omsorg. Dette innebærer at kvinner i mindre grad enn menn er fristilt til heltidsarbeid. En løsning på konflikten vil innebære et endret medborgerskapsideal for *både* kvinner og menn, hvor omsorgsansvaret tilhører begge foreldre, og hvor medborgeres mulighet til å utøve sitt økonomiske aktørskap ikke baseres på kjønnede forutsetninger.

Innholdsfortegnelse

Forord	3
Sammendrag	5
Innholdsfortegnelse	7
1. Innledning	13
1.1 Hva er problemet med kvinners deltidsarbeid?	13
1.2 Utgangspunktet for oppgaven.....	14
1.2.1 Deltidens diskrepans	14
1.2.2 Behovet for en bredere, teoretisk forståelse.....	15
1.3 Problemstilling.....	16
1.4 Sosial og diskursiv praksis som forskningsdesign	16
1.5 Teoretiske perspektiver.....	17
1.5.1 Medborgerskap	18
1.5.2 Økonomisk medborgerskap	18
1.6 Gangen i oppgaven	19
2. Metode	23
2.1 Utgangspunkt for oppgaven.....	23
2.2 Diskrepans i deltidens sosiale og diskursive praksis	24
2.2.1 Forskningsdesign	24
2.3 Empirisk materiale.....	25
2.3.1 Sosial praksis	25
2.3.2 Diskursiv praksis.....	26

2.4 Metodiske perspektiver.....	27
2.4.1 Hva er diskurs?	27
2.4.2 Diskursens orden.....	28
2.4.3 Makt i diskursen.....	29
2.4.4 Maktposisjoner.....	29
2.4.5 Doxisk virkelighet.....	30
2.5 Arbeidet med diskursanalyse.....	31
2.6 Oppsummering av kapitlet.....	33
3. Teoretiske perspektiver i oppgaven.....	34
3.1 Medborgerskap	35
3.2 Sosialt medborgerskap.....	35
3.2.1 Medborgerskapets utvikling.....	36
3.2.2 Kritikk av Marshall	37
3.3 Kjønnnet medborgerskap.....	38
3.3.1 Medborgerskapets normative konstruksjon	38
3.3.2 Den kjønnede logikken i medborgerskapets konstruksjon	39
3.3.3 Kvinners eksklusjon fra den økonomiske sfære	40
3.3.4 Den feministiske kritikken av Habermas' kjønnede samfunnssfærer.....	41
3.3.5 Betydningen av ulike samfunnssfærer for det kjønnede medborgerskapet	43
3.3.6 Arbeidsmarkedsposisjonens betydning for kvinners medborgerskap.....	45
3.3.7 Konflikt i medborgerskapsposisjonen.....	45

3.4 Økonomisk medborgerskap	47
3.4.1 Omfordeling og anerkjennelse	48
3.4.2 En økonomisk dimensjon i velferdsstaten	49
3.4.3 Betingelser for det økonomiske medborgerskapet	51
3.5 Kritikk av det økonomiske medborgerskapsbegrepet	52
3.5.1 Sosiale eller økonomiske rettigheter?	52
3.5.2 En ny ramme for omsorgsrettigheter	53
3.5.3 Ulike feministiske posisjoner til lønnsarbeid	54
3.6 Kvinnens økonomiske aktørskap i velferdsstaten	57
3.6.1 Velferdsstaten – en normativ kjønnsorden	57
3.6.2 Ulike grunnlag for retten til velferdsgoder	57
3.6.3 Individualisering av det økonomiske ansvaret	58
3.7 Det norske sosiale medborgerskapet	60
3.7.1 ”Likestilling light” – den norske familiemodellen?	61
3.7.2 Økonomisk medborgerskap – universalisme, arbeidsinnsats eller kjønn som avgjør?	62
3.8 Oppsummering av kapitlet	63
3.8.1 Formålet med kapitlet	64
4. Kvinnens deltidsarbeid som sosial praksis	65
4.1. Faktorer som påvirker deltidsarbeidet.	65
4.1.1 Hvem?	66
4.1.2 Hvorfor?	66

4.1.3 Hvor?.....	67
4.1.4 Betydningen av kjønn	68
4.2 Undersysselsetting.....	68
4.2.1 Et kvinnelig arbeidsledighetsfenomen	68
4.2.2 Faktorer som påvirker sjansen for undersysselsetting	69
4.2.3 Arbeidstidspreferanser blant kvinner	70
4.2.4 Forklaringer på ulike arbeidstidspreferanser.....	71
4.2.5 Oversysselsatt – eller bare en god mor?	71
4.3 Premisser for deltidsarbeidet – Institusjonelle, økonomiske og kulturelle rammebetingelser.....	72
4.3.1 Institusjonelle rammebetingelser	73
4.3.2 Strukturelle rammebetingelser	75
4.3.3 Kulturelle rammebetingelser for kvinners arbeidsliv.....	77
4.4 Oppsummering	80
5. Deltidsarbeid som diskursiv praksis.....	82
5.1 Kvinners deltidsarbeid som fenomen i media.	82
5.1.1 Frekvens.....	83
5.1.2 Den ufrivillige deltidens år?.....	84
5.1.3 Brudd i hegemoniet.....	85
5.2 Aktører og posisjoner i diskursen	87
5.2.1 Profesjonelle aktører	88
5.2.2 Politiske aktører	90

5.2.3 Individuelle aktører	94
5.3 Diskursens orden	99
5.3.1 Frivillig eller ufrivillig deltid?	99
5.3.2 Bruddets betydning for posisjonene i diskursen	100
5.3.3 Makten i de relative posisjonene.....	100
5.3.4 To hovedposisjoner i diskursen	101
5.3.5 Medborgerskap som premiss i diskursen om deltid.....	102
5.4 Diskursens implikasjoner	103
5.4.1 Doxisk eller ortodoksisk?	103
5.4.2 Den kjønnede strukturens legitimitet over den økonomiske.....	105
5.5 Diskrepansen i deltidens sosiale og diskursive praksis	105
6. Diskusjon - Sammenhengen mellom kvinners bruk av deltid og premissene i deres økonomiske medborgerskap.....	107
6.1. Betydningen av å være fri eller ufri	107
6.1.1 Det sosiologiske frihetsbegrepet	108
6.1.2 To posisjoner – fire implikasjoner	109
6.2 En kjønnet omsorgsdimensjon.....	111
6.3 Ufrivillig deltid og økonomisk medborgerskap.....	113
6.4 Rett til heltid som økonomisk rettighet	114
6.5 Deltidsarbeid, kjønn og klasse.....	115
6.6 Kvinners deltidarbeid som en normativ utfordring for det universelle medborgerskapsidealet	115

6.6.1 Frihet, ufrihet og normative mål for likestilling	116
6.6.2 Rett til heltid – symbolsk løsning på et strukturtungt problem?	117
6.6.3 Et medborgerskap med universelt omsorgsansvar	119
7. Avslutning	120
7.1 Delte premisser for deltidsarbeid og økonomisk medborgerskap	120
7.2 En diskrepans i kravene til kvinners medborgerskap	120
7.3 Økonomisk aktør og samfunnslim?	121
Litteratur	123
Vedlegg 1. Oversikt over avisartikler om kvinner og deltid i 2007, som har inngått i det empiriske utvalget.	128

1. Innledning

1.1 Hva er problemet med kvinners deltidsarbeid?

I denne oppgaven undersøkes kvinners bruk av deltidsarbeid i sammenheng med premisser for kvinners økonomiske medborgerskap. Deltidsarbeid diskuteres ofte som et resultat av konflikten kvinner opplever mellom omsorgsansvaret for barn, og kravene fra arbeidslivet. Jeg mener denne konflikten ikke bare må forstås i forhold til arbeidsmarkedet og arbeidstagerrelasjoner, men at deltid også oppstår som resultat av konflikter i kvinners medborgerskapsposisjon.

Motsetningene mellom arbeid og omsorg baserer seg på den historiske konstruksjonen av kvinner og menns medborgerskap, der kvinner ekskluderes fra samfunnets økonomiske sfære (Solheim 2007). Deltidsarbeid som sosialt fenomen opptrer innenfor medborgerskapets kjønnede strukturer, og utgjør et problem for velferdsstatens normative grunnlag, ved at det gir medborgeres økonomiske aktørskap sterk sammenheng med kjønn.

Ifølge Ellingsæter (1999) har lik tilgang til lønnet arbeid blitt betraktet som en viktig rute til kvinners frigjøring og autonomi. Kvinners individuelle rett til arbeid har blitt motarbeidet hovedsakelig i relasjon til gifte kvinner, fordi jobber tradisjonelt har ”tilhørt” de mannlige forsørgerne, og i relasjon til mødre, fordi arbeidet kommer i konflikt med deres ”plikt” til å utøve omsorg (Ellingsæter 1999:109). Kvinners deltidsarbeid oppstår i relasjon med denne retten til arbeid, fordi deltid som kjønnet sosialt fenomen først og fremst brukes blant gifte kvinner med barn. Betingelsene for deltid har også sammenheng mellom uformelle og formelle forventninger til kvinners omsorgsansvar.

Deltid er dermed et uttrykk for konflikter i kravene til kvinners medborgerskapsposisjon – et kjønnet, partikulært krav om omsorgsansvar, og det universalistiske kravet til alle medborgere om arbeidsinnsats. Konflikten mellom omsorg og lønnsarbeid er slik verken privat og individuell, men institusjonalisert og formalisert. Konflikten institusjonaliseres gjennom tilrettelegging for deltidsarbeid i kvinnelige sektorer av arbeidsmarkedet. Formaliseringen skjer i posisjonen som medborger, gjennom den spesielle forbindelsen mellom kvinners lønnsarbeid og rett til omsorgsarbeid. Denne uttrykkes ved at bare kvinner tjener opp retten til permisjon i forbindelse med fødsel eller adopsjon.

1.2 Utgangspunktet for oppgaven

I medieoffentligheten diskuteres kvinners deltidsarbeid i kraft av å være ufrivillig eller frivillig. Hvorvidt deltidsarbeidet bunner ut i et fritt valg av arbeidstid eller er begrenset fra arbeidsgivers side avgjør legitimiteten til deltidsarbeidet. I 2007 foregikk det et stort ordskifte der begrepene ufrivillig og frivillig var de sentrale utgangspunktene for forståelser og posisjoner overfor deltid. I denne debatten mente jeg å se at de ulike posisjonenes argumenter og holdninger til kvinners deltidsarbeid indirekte og direkte henviste til ulike idealer for kvinners medborgerskap. Dette trekket ved debatten kom særlig tydelig frem da det oppstod et brudd i den dominerende forståelsen av deltid som ufrivillig.

Bruddet kom i sammenheng med presentasjonen av SSBs arbeidskraftundersøkelse fra tredje kvartal i 2007. I avisene ble undersøkelsen vinklet mot medias dekning av deltid, fordi undersøkelsen viste at mesteparten av kvinners deltid var frivillig, ikke ufrivillig, slik man kunne tro ut i fra diskursen. Flere medieaktører responderte på ”avsløringen” om at kvinners deltid ikke var ufrivillig, med å etterlyse en forklaring på hvorfor kvinner velger å arbeide deltid. Andre kommentatorer lurte på hva kampen mot ufrivillig deltid kunne forstås som, hvis de fleste deltidsarbeidende kvinner var fornøyd med sin arbeidstid.

1.2.1 Deltidens diskrepans

I media dominerer en forståelse av deltid som et ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen i helse- og omsorgssektoren, der kvinners ønske om å arbeide flere timer og ha en større stillingsprosent ikke blir fulgt opp av arbeidsgivere. Kvinner som arbeider deltid har altså en arbeidstid som er begrenset av arbeidsgiver, og ikke av deres ønske eller kapasitet om å arbeide. Derimot forteller arbeidskraftundersøkelsen fra SSB i 2007, at bare en fjerdedel av de deltidsarbeidende ønsker seg mer arbeid, og at deltid er en frivillig arbeidstid blant en stor gruppe av sysselsatte kvinner, som ikke har noe ønske om å utvide arbeidstiden sin. I dette diskursive feltet opererer også staten og fagforeningene, som kjemper for retten til heltidsarbeid.

For meg innebærer disse motsetningene at diskursen om ufrivillig deltid eksisterer som tilsynelatende uavhengig av deltid som sosial praksis. Måten man diskuterer og forstår deltiden på er preget av en manglende samstemming med måten deltid brukes på og hvordan denne bruken forklares. Dette gjør det fruktbart å undersøke deltiden som separate deler – som sosial praksis og som diskursiv praksis, der deltiden har ulik legitimitet som

arbeidstidstilpasning. I den diskursive praksisen mener den dominerende definisjonen at deltid er ufrivillig og undertrykkende, i den sosiale praksisen er deltid først og fremst en frivillig arbeidstidstilpasning blant gifte mødre.

Medias konstruksjon av deltid som ufrivillig gjorde det nødvendig å forklare hvorfor mange frivillig ønsket å arbeide i en redusert stilling. Samtidig skaper definisjon av deltid som ufrivillig også grunn til en problematisering av hva diskursens forståelse av det ufrivillige deltidsarbeidet innebærer. For å forstå denne diskrepansen, har jeg tatt utgangspunkt i teoretiske perspektiver om medborgerskap, for å kunne undersøke om betydningen av om deltiden er frivillig eller ufrivillig har sammenheng med idealer for det økonomiske medborgerskap.

1.2.2 Behovet for en bredere, teoretisk forståelse

Deltid blir gjerne undersøkt gjennom bakenforliggende årsaker; hvordan påvirker klassebakgrunn, sivilstatus, yrke, utdannelse og kohort kvinners deltidsarbeid? Og hvilke konsekvenser får deltidsarbeidet for lønn, karriere, fagorganisering og politisk deltagelse?

Kvinnens deltidsarbeid blir i sosiologien gjerne forklart innenfor rammene av kjønns-, klasse- og arbeidsmarkedsteori, hvor kvinners deltidsarbeid forstås som en strategi for å omgå konflikten mellom omsorg og arbeid. Hirdman (1994, i Brush 2002) mener at kjønn i velferdsstaten er mindre synlig i motsetningene mellom arbeid og moderskap, enn den er i den vedvarende underordningen av kvinners status. Ifølge Brush (2002) hviler konstruksjonen av arbeidende mødre som politiske subjekter på en forutsetning om at den største motsetningen i kvinners liv står mellom inntekt og omsorg. Statens rolle i denne motsetningen blir dermed bare kjønn i kraft av å måtte mediere mellom familie og marked. Brush mener dette er en altfor smal måte å forstå kjønn, maskulin dominans og kvinners underordning på, og som usynliggjør de store linjene i samfunnet som muliggjør den gjennomgående nedvurderingen av kvinner og deres status (Brush 2002:178). Solheim (2007) mener disse linjene er den kjønnete logikken som var grunnlaget for den moderne samfunnsordenen, hvor samfunnet ble delt inn i ulike, kjønnete sfærer.

Innenfor perspektivet til Brush vil det å tolke kvinners bruk av deltid som en arbeidstidstilpasning mellom omsorg og lønnsarbeid, innebære en grunnleggende begrensning av hvordan man kan forstå deltidens omfang og normative grunnlag. Både ved å etablere

kvinner oppgave om omsorg som naturlig gitt, og ved ikke å anerkjenne at konflikten mellom arbeid og omsorg bærer i en kjønnset inndeling av samfunnet i ulike sfærer.

Konflikten som oppstår når man skal kombinere omsorg og lønnsarbeid er ikke den eneste årsaken til kvinners dårligere stilling på arbeidsmarkedet eller som medborgere - mange av problemene kvinner opplever handler i utgangspunktet ikke om deres moderskap, men heller om hvordan konstruksjonen av ulike samfunnssfærer og posisjoner refererer til en kjønnset logikk. Her har kvinner tradisjonelt blitt tildelt posisjon på bakgrunn av kjønn og i kraft av sitt moderskap, og på samme tid blitt utdefinert fra den økonomiske sfære.

1.3 Problemstilling

For meg fremstår retorikken rundt kvinners deltid som et uttrykk for ulike forståelser av deltidens status som legitim arbeidstidstilpasning, der det omfattende fokuset på ufrivillig deltid som illegitimt arbeidsmarkedsfenomen også påvirker legitimiteten til det frivillige deltidsarbeidet. I medias mottagelse av arbeidskraftundersøkelsen observerer jeg to uoverensstemmelser – en diskrepans mellom deltid som diskursiv praksis og deltid som sosial praksis, og motsetningene som oppstår i den diskursive praksisens dikotome konseptualisering av deltid, som enten ufrivillig eller frivillig.

Denne observasjonen er utgangspunktet for problemstillingen i oppgaven: *Hvordan kan diskrepansen i den sosiale og diskursive praksisen av deltidsarbeidet forstås ved hjelp av begrepet om økonomisk medborgerskap?*

Med denne sammenstillingen ønsker jeg å finne ut hvilken betydning diskrepansen mellom de to praksisene kan ha for deltidens legitimitet som arbeidstidspraksis hos kvinnelige medborgere. Problemstillingen brukes for å finne ut hvordan de ulike praksisene av deltidsarbeid relaterer til kvinners økonomiske medborgerskap, og er utgangspunktet for en diskusjon om de kjønnete premissene for kvinners medborgerskap i velferdsstaten.

1.4 Sosial og diskursiv praksis som forskningsdesign

Implisitt i problemstillingen er et forskningsdesign der jeg deler kvinners deltidsarbeid inn i en sosial og en diskursiv praksis. Dette forskningsdesignet har jeg hentet fra Faircloughs tredimensjonale modell for diskursanalyse, hvor det skilles mellom språk, diskursiv praksis og

sosial praksis (Jørgensen og Phillips 1999:79). Kunnskap om deltid som sosial praksis utleder jeg fra foreliggende forskning om kvinners deltidsarbeid. I denne delen av undersøkelsen redegjør jeg for *hvem* som jobber deltid, med tanke på alder, utdanning, sivilstand og yrke. Jeg redegjør for *hva* slags deltid de arbeider, om de er frivillig deltidsarbeidende eller undersysselsatte med ønske om lenger arbeidstid. Deretter gjennomgår jeg de *institusjonelle, økonomiske og kulturelle rammebetingelsene* for kvinners deltidsarbeid. Dette gjør jeg ved å se nærmere på velferdsstatens ordninger, arbeidsmarkedets tilrettelegging, og kulturelle normer rundt kvinner og arbeid.

For å finne empiri om deltidens diskursive praksis har jeg valgt å bygge videre på observasjonen som var utgangspunktet for oppgavens tema, og undersøker omtalen av deltid i norske aviser med bakgrunn i et datamateriale bestående av avisartikler om deltid i 2007, hentet fra søkedatabasen Retriever. Avisartiklene er valgt ut med bakgrunn i søkeordene kvinne/kvinner og deltid/deltidsarbeid.

Målsettingen i arbeidet med mitt materiale har ikke vært å foreta en kartlegging av deltidsarbeidets diskursive felt. Til det er min empiri for begrenset i tidsperspektiv og omfang, og min lesning for teoretisk informert. Det empiriske grunnlaget er derimot et rikt utgangspunkt for å finne ut av diskursens forestillinger, holdninger og argumenter knyttet til kvinners posisjon som medborger, og hvilken sammenheng deltid plasseres i innenfor disse holdningene og argumentene.

1.5 Teoretiske perspektiver

Oppgavens teoretiske utgangspunkt er hentet fra den feministiske kritikken av medborgerskapsinstitusjonen. Denne kritikken favner historisk, ved kritikk av medborgerskapets konstruksjon av ulike medborgerskapsidealer for menn og kvinner (Vogel 1994), og den historiske eksklusjonen av kvinner fra den offentlige, økonomiske sfære (Solheim 2007). Samtidens kritikk av medborgerskapet tar utgangspunkt i Habermas sin inndeling av samfunnssfærer med basis i en kjønnet logikk (Fraser 1989 og Cohen 1995). De sentrale perspektivene er hentet fra Kessler-Harris (2003) sin kritikk av kjønn som underliggende premiss i Marshalls (1992) kategorisering av medborgerskapet, og Kessler-Harris og Hobsons (2003) argumentasjon om at en økonomisk kategori av medborgerrettigheter er nødvendig for å synliggjøre hvordan premissene for arbeidsmarkedsdeltagelse baserer seg på implisitte maskuline idealer.

1.5.1 Medborgerskap

Der statsborgerskapet definerer rettigheter og plikter hos innbyggerne i en stat, inkluderer medborgerskapet den sosiale tilhørigheten i samfunnet, gjennom aspekter som identitet, tillit og deltakelse (Brochmann 2002). Medborgerskap innebærer derfor både å være medlem i et samfunn, men inkorporerer samtidig forholdet mellom samfunnet og dets medlemmer, og mellom de individuelle medlemmene (Lister 1997).

Medborgerskapet innebærer et medlemskap i samfunnsfellesskapet, og begrepet tydeliggjør en dimensjon i samfunnsmedlemskapet hvor tilhørighet i staten ikke er begrenset til den juridiske statusen som borger, men har en normativ, kulturell og sosial tilhørighetsdimensjon så vel mellom borgerne som mellom borgere og statsmakten. Medborgerskapsbegrepet har som sin styrke at den kan beskrive og forklare aspekter ved flere av samfunnsmedlemskapets dimensjoner.

T. H. Marshall regnes som opphavsmannen til det moderne medborgerskapsbegrepet, da han argumenterte for nødvendigheten av å inkorporere en sosial kategori av rettigheter blant de eksisterende kategoriene av sivile og politiske rettigheter (Marshall 1992). De tre typene medborgerskap har alle det samme utgangspunktet; å dele og avgrense makt i forholdet mellom stat og medborgere, men de ulike kategoriene viser at forholdet mellom stat og medborgere har flere dimensjoner det må tas høyde for.

1.5.2 Økonomisk medborgerskap

Kessler-Harris (2003) argumenterer for at kategoriseringen av medborgerskap som sivilt, politisk og sosialt ikke gagnar kvinners posisjon som samfunnsmedlemmer. Dette blir mest synlig ved at retten til å utøve omsorg og retten til lønnsarbeid tilhører to ulike kategorier av medborgerrettigheter, som baserer seg på en implisitt antagelse om at disse rettighetene ikke har noen gjensidighet. Selv om rettighetene har blitt likere for menn og kvinner, er fordelingen av økonomiske rettigheter fremdeles betinget av skjulte, normative antagelser om hvem som arbeider og hvem som utøver omsorg. Det økonomiske medborgerskapet innebærer slik en nødvendig sammenstilling av lønnsarbeid og retten til omsorg, fordi kvinners rett til arbeid er nødt til å følges av økonomiske rettigheter til omsorg (Kessler-Harris 2003:165).

Brush (2002) argumenterer for at det store fokuset på kvinners dilemma mellom omsorgs- og lønnsarbeid innebærer en tilsløring av årsaken til dette dilemmaet, som er den gjennomgående

underordningen av kvinner i samfunnet. Dette tydeliggjør hvordan kjønn som kategoriseringsprinsipp er utgangspunktet for kvinners dilemma, ved at konflikten mellom omsorg og lønnsarbeid begrunnes med kvinners kjønn, og ikke deres posisjon som kjønnete samfunnsmedlemmer. Måten kvinners konflikt konseptualiseres på, innebærer også at omsorg blir naturalisert og essensialisert som en kvinnelig egenskap og oppgave, og unntas problematisering som sosial konstruksjon.

Ved å bruke begrepet økonomisk medborgerskap mener jeg det blir mulig å omgå den begrensede problematiseringen av kvinners deltidsarbeid. Istedenfor å problematisere kvinners medborgerskap med utgangspunkt i deres moderskap, undersøker man kvinners medborgerskap som utgangspunkt for deres autonomi som økonomiske aktører. Fordi statusen som økonomisk aktør er en universell status for alle medborgere, uavhengig av kjønn, vil dette perspektivet unngå en forståelse av kvinners medborgerskap som tar utgangspunkt i deres moderskap og medfølgende omsorgsoppgave.

Min bruk av medborgerskapets økonomiske dimensjon bunner ut i en forståelse av konflikten mellom omsorg og lønnsarbeid som en normativ, kjønnnet konstruksjon. Det betyr ikke at jeg underkjenner de utfordringene disse problemene skaper for individuelle medborgere, men at jeg med min oppgave ønsker å legge fokuset på konfliktens opphav, årsak og normative implikasjoner.

1.6 Gangen i oppgaven

I dette kapittelet har jeg reist spørsmål om tolkningsrammene for kvinners bruk av deltid som arbeidstidstilpasning, og argumentert for betydningen av å utvide disse rammene med en økonomisk dimensjon, for slik å kunne oppdage årsaken til konflikten mange kvinner opplever mellom omsorg og lønnsarbeid. Jeg har også redegjort og argumentert for bruken av et medborgerskapsperspektiv som utgangspunkt for å forstå diskrepansen mellom deltid som sosial og diskursiv praksis, og for de metodiske perspektivene som ligger til grunn for å dele inn deltid på denne måten.

Dette perspektivet vil jeg forfølge videre i kapittel to, der jeg gir en nærmere beskrivelse av den empiriske observasjonen som var innfallsporten til problematiseringen av deltid, nærmere bestemt medienes vinkling på SSBs arbeidskraftundersøkelse funn om deltidsens frivillige utbredelse. Jeg redegjør for min innsamling og avgrensning av det empiriske materialet, før

jeg diskuterer min metodiske tilnærming, og valget og bruken av diskursanalyse som verktøy. Til slutt forteller jeg om arbeidet med oppgaven, og problemene med å skulle konstruere objektet man skal undersøke.

I kapittel tre introduserer jeg mine teoretiske perspektiver. Jeg redegjør først for medborgerskapets rettigheter og plikter, og deretter for Marshalls introduksjon av den sosiale medborgerskapskategorien. Jeg inkluderer også et sett av historiske perspektiver. Dette er nødvendig for å synliggjøre konstruksjonen av medborgerskapet som kjønnet posisjon, der den kjønnede logikken i denne konstruksjonen blir tydelig gjennom det feministiske kritiske blikket. Dette blikket viser deretter at Habermas' inndeling av samfunnet i system og livsverden baserer seg på den samme kjønnede logikken som finnes i den historiske konstruksjonen av medborgerskapet. Deretter vil jeg redegjøre for det økonomiske medborgerskapsbegrepet, og hvilke aspekter ved kvinners medborgerskap som kommer til syne ved å avdekke samfunnsmedlemskapets økonomiske dimensjon. Innenfor dette perspektivet vil jeg til slutt problematisere relasjonen mellom staten og medborgere når lønnsarbeid blir stadig mer avgjørende for tilgangen på de sosiale rettighetene og godene.

I kapittel fire gjennomgås ulike faktorer som påvirker kvinners sjanse for å arbeide deltid, som sivil status, utdanning, yrke og alder. Deretter viser jeg hvordan deltid som sosial praksis utspiller seg innenfor et sett av institusjonelle, økonomiske og kulturelle rammebetingelser, hvor stat, marked og familie dominerer utformingen av kvinners tidsbruk, særlig tid brukt på lønns- og omsorgsarbeid. Statlige ordninger tilrettelegger for deltidsarbeid ved å skape arbeidsplasser som etterspør kvinnelig arbeidskraft, gjøre offentlig barneomsorg lett tilgjengelig og øke utdanningsmulighetene for kvinner. Arbeidsmarkedet påvirker kvinners bruk av deltid ved å tilby og å tilrettelegge for deltidsstillinger, og bruker deltidsstillinger som en fleksibilitetsstrategi for å unngå for mye sykefravær og å ha nok vikarer i bakhånd. Familie og kulturelle normer blir den viktigste rammebetingelsen, fordi de fleste deltidsarbeidende kvinner selv ønsker å redusere sin arbeidstid for å ha bedre tid til å dekke familiens omsorgsbehov, og fordi kvinner gjerne reduserer sin arbeidstid i forbindelse med familieetablering og barnefødsler.

I kapittel fem undersøker jeg deltidens diskursive praksis, gjennom en redegjørelse av ulike aktører og posisjoner i media. Jeg bruker en analyse av makten mellom de ulike posisjonene som utgangspunkt for tolkning. Diskursen deler seg mellom posisjonen til offentlige myndigheter, som er mot ufrivillig deltid, og posisjonen til de frivillig deltidsarbeidende, som

er for frivillig deltid. Posisjonene ordner seg rundt begrepene frivillig og ufrivillig, ved enten å være for frihet eller mot ufrihet. Jeg tolker denne tilsynelatende meningsløse posisjoneringen som avgjørende for de to hovedposisjonenes syn på deltidsarbeidets legitimitet, fordi synet på frihet som enten negativ og positivt svarer til to ulike idealer om medborgerskap.

Mot slutten av kapittel fem oppsummerer jeg motsetningene som utgjør diskrepansen mellom deltidens sosiale og diskursive praksis. Det største misforholdet mellom de to praksisene går mellom deltid som ønsket arbeidstid i den sosiale praksisen, og konstruksjonen av deltid som ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen i den diskursive praksisen. I den diskursive praksisen uttrykkes det også en motstand mot den ufrivillige definisjonen av deltid, på bakgrunn av forskning som viser at medias fokus på ufrivillig deltid ikke stemmer. Denne motstanden og makten som utøves fra de ulike posisjonene, avslører at kvinners medborgerskap er et underliggende tema i striden om deltidsarbeidets legitimitet. Diskrepansen innebærer også at mens norske kvinner i utstrakt grad *ønsker* å arbeide deltid, viser diskursen at denne praksisen er i ferd med å bli en illegitim arbeidstidspraksis for økonomiske medborgere.

Disse funnene er utgangspunktet for oppgavens diskusjon i kapittel seks, hvor jeg tar utgangspunkt i en del av de underliggende forutsetningene i diskursen som ikke problematiseres, nemlig omsorg som en ikke-tilstedeværende eller kvinnelig egenskap, en problematisering av hvorfor deltidsarbeid fremdeles representerer en nødvendig arbeidstidstilpasning blant kvinner, og fokuset på ufrivillige deltidsarbeidende kvinner som en arbeidskraftreserve for helsesektoren. Jeg argumenterer for at dette må diskuteres i et normativt perspektiv, når deltid blir en illegitim arbeidstidspraksis mens denne arbeidstidspreferansen fremdeles har sammenheng med kvinners medborgerskap.

Jeg forstår de felles premissene for kvinners bruk av deltidsarbeid og økonomiske medborgerskap til å være kvinners hovedansvar for barneomsorg, som er grunnen til at kvinner i viktige livsfaser tilbyr sin arbeidstid på deltid. Hovedansvaret for barneomsorg er også et av premissene for kvinners økonomiske medborgerskap, fordi kvinner, i motsetning til menn, tjener opp retten til fødselspermisjon gjennom sitt lønnsarbeid. Jeg mener at de ulikhetene kvinners spesielle, økonomiske rettigheter medfører, understreker Frasers (1999) sitt argument om et medborgerskap formet etter en universell omsorgsgiver, hvor omsorgsansvaret ikke er kjønnet, men universell.

Oppgaven avrundes i kapittel 7, med en kort oppsummering av de viktigste aspektene som tas opp i oppgaven, og noen avsluttende betraktninger om kvinners doble posisjon som både økonomiske aktører og ”samfunnslim”.

2. Metode

I dette kapittelet redegjør jeg for grunnlaget for å velge aviser som empirisk utgangspunkt for en problematisering av premissene ved kvinners deltidsarbeid. Jeg redegjør også for teori om diskursanalyse, og hvordan jeg bruker dette analysegrepet for å oppdage hvilken betydning omtalen av deltid har for å avgjøre legitimiteten ved å velge deltid. For å oppdage dette, har særlig makt og maktens posisjonering i diskursen vært sentralt. Min bruk av diskursanalyse har derfor først og fremst dreid seg om å kartlegge ulike posisjoner, og makten som er tilknyttet disse.

2.1 Utgangspunkt for oppgaven

Inspirasjonen til denne oppgaven har utgangspunkt i medias presentasjon av SSBs arbeidskraftundersøkelse fra andre kvartal i 2007, som fikk bred dekning i flere aviser. I tillegg til å opplyse om lavere ledighet og større sysselsetting, kunne undersøkelsen fortelle at få deltidsansatte kvinner ønsker en heltidsjobb. Av en halv million deltidsarbeidende er det bare 109.000 som kan betegnes som undersysselsatte, det vil si at de har et ønske om og kapasitet til å arbeide mer enn de allerede gjør. Blant disse igjen er det bare 30.000 som ønsker å arbeide i en heltidsstilling, mens 43.000 ønsker å øke deltidsstillingen sin; ikke til en heltidsstilling, men fra en arbeidstid på mellom 10 og 20 timer per uke, til en på mellom 20 og 36 arbeidstimer per uke. I dekningen av denne undersøkelsen problematiserer flere journalister hvordan ønsket om deltid blant kvinner ikke stemmer overens med medias store fokus på ufrivillig deltid som et uønsket arbeidsmarkedsfenomen.

Jeg leste om arbeidskraftundersøkelsen i Klassekampen den 9. August 2007, og ble først og fremst overrasket over hvor få kvinner som ønsket å arbeide heltid, og hvor få som var ufrivillig deltidsarbeidende. Dernest ble min sosiologiske nysgjerrighet fanget av spørsmålene artikkelen reiste på bakgrunn av funnene i SSBs undersøkelse: For hvis deltidsarbeidende kvinner ikke ønsker heltid, hva betyr dette for regjeringens bruk av ”retten til heltid” som kvinnepolitisk sak i valgkampen? Og hvis kvinners deltidsarbeid ikke er ufrivillig, hva er da forklaringen på at de ikke ønsker å arbeide heltid?

Disse spørsmålene ble stilt til tre representanter fra sentrale institusjoner: likestillingsombud Beate Gangås, SVs helsepolitiske talskvinne Inga-Marte Thorkildsen og nestleder i fagforbundet, Gerd Kristiansen. De forklarte kvinners bruk av deltid med utgangspunkt i at

deltid blir en buffer i en tung og presset arbeidssituasjon, eller ved at kvinner bruker deltid for å kompensere for menns overtidarbeid. Representanten fra fagforbundet fremholdt at selv om kvinner ikke ønsker lengre arbeidstid, betyr ikke dette at retten til heltid blir mindre viktig, men viser heller hvor kort man er kommet med likestilling på arbeidsmarkedet.

Min sosiologiske nysgjerrighet ble ikke tilstrekkelig møtt av disse svarene. Heller ble svarene opphavet til en forlenget problematisering av spørsmålene de svarte på, ved at de rørte ved en problematikk jeg velger å knytte opp mot en medborgerskapsposisjon, nemlig om forklaringer rundt kvinners omsorgsansvar legitimerer deres deltidsarbeid.

I svarene artikkelen presenterer kommer det frem at deltid både har sammenheng med premisser i familien – kvinner kompenserer for menns overtid, og med premisser i arbeidsmarkedet – mange kvinner har en så tøff arbeidssituasjon at det blir nødvendig å arbeide i en redusert stilling. Deltid er altså en nødvendig strategi for mange kvinner. Likevel vil regjeringen satse på rett til heltid som utgangspunkt for å redusere den ufrivillige deltiden, uten en tydelig problematisering av premissene som ligger til grunn for hvorfor så mange kvinner frivillig arbeider deltid. Og at kvinner ikke ønsker heltid, betyr det at det er i arbeidsmarkedet man mangler likestilling? Eller skyldes det manglende ønsket om heltid heller premisser som ligger utenfor arbeidsmarkedet?

2.2 Diskrepans i deltidens sosiale og diskursive praksis

For meg innebærer motsetningene som kommer frem i medias vinkling av SSBs arbeidskraftundersøkelse, at diskursen om ufrivillig deltid eksisterer som tilsynelatende uavhengig av deltiden som sosialt fenomen. Måten man diskuterer og forstår deltiden på samsvarer ikke med hvordan deltid brukes som praksis blant kvinner. Dette gjør det fruktbart å undersøke deltiden som separate deler – som sosial og diskursiv praksis. Å undersøke diskrepansen, i form av et misforhold eller en uoverensstemmelse mellom hvordan man snakker om deltiden, og hvordan og hvorfor den brukes, kan vise frem underliggende forståelser av kvinners deltidsarbeid, og tydeliggjøre hvilke aspekter av makt som ligger til grunn for deltiden som kjønnet, sosialt fenomen.

2.2.1 Forskingsdesign

For å undersøke denne diskrepansen, undersøker jeg deltiden som to separate praksiser – først som sosial praksis, deretter som diskursiv praksis. Til slutt sammenligner jeg de to, for å

avgjøre hva diskrepansen består av. Formålet med sammenligningen er å finne ut hvordan kvinners deltidsarbeid gir uttrykk for kvinners oppgave som samfunnsmedlemmer, og sammenhengen mellom deltidsarbeid og kvinners økonomiske medborgerskap.

Denne inndelingen henter, som nevnt i inndelingen, sin inspirasjon fra Faircloughs tredimensjonale modell for diskursanalyse, som er et forskningsdesign hvor det skilles mellom språk, diskursiv praksis og sosial praksis (Jørgensen og Phillips 1999:79). Ifølge Jørgensen og Phillips (1999:98) er analysen av forholdet mellom den sosiale og diskursive praksisen gunstig for å se hva som er den diskursive praksisens ideologiske, politiske og sosiale konsekvenser. Forsterker og tilslører den diskursive praksisen maktforhold i samfunnet, eller utfordrer den maktposisjonene ved å fremstille virkeligheten og de sosiale relasjonene på en ny måte?

2.3 Empirisk materiale

2.3.1 Sosial praksis

Et sentralt moment i Faircloughs modell for diskursanalyse, er diskursens begrensninger i forhold til å belyse de ulike økonomiske og institusjonelle premissene for sosial og diskursiv praksis. Dette gjør det nødvendig å trekke inn sosiologisk teori for å belyse utgangspunktet for den sosiale og diskursive praksisen (Jørgensen og Phillips 1999:98). I kapittelet om sosiologisk praksis gjennomgår jeg de strukturelle, institusjonelle og kulturelle rammebetingelsene for kvinners deltidsarbeid, gjennom en redegjørelse for tidligere forskning og sosiologisk teori. Slik ønsker jeg å skape et fundament for den diskursive analysen og sette det overbyggende, diskursive perspektivet inn i en samfunnskontekst. I tillegg inkluderer jeg en oversikt over deltidens utbredelse – hvem som arbeider deltid, hvor deltiden brukes, og hvorfor man jobber deltid. I forlengelse av denne delen inkluderer jeg også tidligere forskning om undersysselsetting og arbeidstidspreferanser hos kvinner.

Formålet med dette kapittelet er å gi en bred oversikt over deltidsfenomenet, samtidig som jeg viser frem hvordan de ulike rammebetingelsene gir ulike innfallsvinkler til å analysere deltiden. Disse betingelsene viser også at det er lite relevant å begrense deltid til et arbeidsmarkedsfenomen, fordi kvinners tid til lønnsarbeid ikke avgjøres av forhold i arbeidsmarkedet alene, men av kulturelle og tradisjonelle forventninger knyttet til kvinners oppgaver i familien.

2.3.2 Diskursiv praksis

For å finne empiri om deltidens diskursive praksis, har jeg valgt å undersøke omtalen av deltid i norske aviser, med en tidsmessig avgrensning til året 2007. Avgrensningen av det empiriske utvalget har slik fått sterk sammenheng med det som ble inngangen til oppgangen, nemlig avisers dekning av SSBs undersøkelse i august 2007. Denne avgrensningen var ikke selvsagt, men ble satt etter at en rekke alternative løsninger var gjennomgått. En utvidelse av materialet enten tidsmessig eller kildemessig forskjøv fokuset fra motsetningene mellom diskursiv og sosial praksis, og gjorde også at ulike posisjoner i diskursen ble mindre synlige. Jeg endte dermed opp med å ta utgangspunkt i min opprinnelige observasjon, og begrense empirien til avisartikler fra 2007.

Avisartikler har vært utgangspunktet for empirien. Både fordi de er enkle å få tilgang på, og fordi aviser er et medium med stor utstrekning, da den norske befolkningen er ”verdensmestere” i avislesning, og ni av ti bosatte i Norge leser en eller flere aviser hver dag (Lundby 2003). Aviser er både en kilde til informasjon og debatt, og terskelen for å delta i debatten blir mindre ved at mange aviser tar i mot leserbrev fra sine lesere. Jeg har hatt tilgang til avisartikler gjennom mediearkivet og søkemaskinen Retriever, tidligere kalt A-tekst, som gir tilgang til artikler publisert i et utvalg av lokale og landsdekkende aviser. Retriever gir en del indirekte begrensninger av utvalget, ved at flere aviser ikke arkiverer sine leserbrev. Leserbrevene i datamaterialet har vært en rik kilde til meninger og argumenter fra frivillig og ufrivillige deltidsarbeidende. Disse leserbrevene kommer i stor grad fra regionsaviser. Hvis flere aviser hadde inkludert leserbrev i sin arkivering, er det grunn til å tro at materialet hadde vært en rikere kilde til ulike holdninger til deltid.

Til å begynne med søkte jeg etter artikler ved hjelp av søkeordene ”frivillig deltid” og ”ufrivillig deltid”. Etter hvert gikk jeg bort i fra disse søkeordene, fordi jeg mener de ville begrenset tilfanget av artikler, og gitt et veldig smalt bilde av hva diskursen handlet om, slik at jeg risikerte å gå glipp av viktige momenter. Jeg falt til slutt ned på de mer generelle søkeordene ”kvinner” og ”deltid/deltidsarbeid”.

Jeg hadde i utgangspunktet tenkt å hente inn artikler fra tidsrommet 2001 til 2007. Jeg fant etter hvert ut at fordi jeg ikke ønsket å begrense søkeordene, var jeg nødt til å begrense tidsrommet, da jeg genererte et så stort antall artikler at datamaterialet ble u håndterlig og vanskelig å tolke. Jeg tok derfor utgangspunkt i den observasjonen som var min inngang til empirien; bruddet i den rådende forståelsen av deltid som oppstod når SSBs

arbeidskraftundersøkelse ble presentert i media i 2007. Jeg brukte mine søk fra 2001 til 2007 til å lage en tabell, tabell 5.1, som viser en oversikt over frekvensen av artikler om deltid, og utviklingen i bruken av begrepene ufrivillig og frivillig deltid.

Med søkeordene ”kvinner” og ”deltid/deltidsarbeid” og en tidsmessig avgrensning til 2007 fikk jeg frem 302 artikler. En nærmere gjennomgang viste at 95 av disse artiklene måtte forkastes; enten fordi søkeordene kvinner og deltid opptrådte i en tilfeldig sammenheng i artikkelen, eller fordi identiske notiser fra Norsk Telegrambyrå noen ganger trykkes i flere aviser uten noen endring i ordlyden. Etter denne gjennomgangen består mitt empiriske materiale av 207 artikler. Disse står oppført i vedlegg 1 etter dato, avis, tittel og forfatter. I min sitering oppgir jeg dato og avis som artikkelen jeg siterer er hentet fra.

Ved å begrense utvalget til artikler fra 2007, har jeg fått et forholdsvis smalt datamateriale. Samtidig har dette materialet vist seg å være et veldig spennende utgangspunkt for en undersøkelse av diskursen rundt deltid, ved at den inkluderer mange forskjellige posisjoner, holdninger til og forklaringer på deltid. Mitt materiale kan ikke hevdes å være representativt, eller evne å gi en fullstendig kartlegging av diskursen om deltid, men utgjør til sammen en interessant case for å diskutere kvinners deltidsarbeid i sammenheng med deres medborgerskap, fordi store deler av diskursen handler om legitimiteten ved kvinners frivillige deltidsarbeid. Dette har gitt meg tilgang til en indirekte diskusjon om hva som skal utgjøre grunnlaget for kvinners sosiale medborgerskap i samfunnet, og hva deltid betyr for synet på kvinner som ansvarlige, økonomiske medborgere.

2.4 Metodiske perspektiver

I diskurskapittelet bruker jeg debatten om ufrivillig og frivillig deltid som en kilde til holdninger om kvinners økonomiske medborgerskap. For å få tilgang til indirekte og underliggende holdninger, tar jeg i bruk elementer fra diskursanalyse.

2.4.1 Hva er diskurs?

Foucault definerte diskurser som “practices that systematically form the objects of which they speak” (Neumann 2001:15). Silverman (2006) hevder diskursanalyse handler om å identifisere brede diskurser som deltakerne bruker for å definere identitet og moralsk status. Diskursanalyse har derfor fokus på retorikk, argumentasjon, konflikt og kamp (Silverman 2006). Jørgensen og Phillips (1999) mener hovedformålet med en diskursanalyse er å kunne

vise forbindelsene mellom diskursive praksiser og bredere sosiale og kulturelle utviklinger og strukturer. Det underliggende premisset blir dermed at diskursiv praksis både avspeiler og bidrar til sosial og kulturell forandring (Jørgensen og Phillips 1999:89). Neumann (2001) hevder at fordi mening svært ofte er en tilstedeværende forutsetning for handling, blir diskursanalyse studiet av forutsetningene for at handlinger kan finne sted. Mening må etterspores i språket, der den blir til, ikke inne i hvert enkelt individs hode (Neumann 2001:38).

Disse definisjonene tydeliggjør det formende aspektet ved diskursen, ved at diskurs ikke bare hjelper oss når vi skal ytre våre meninger, men at diskursen også former hva vi mener. Diskurser har slik innflytelse på hvordan vi opplever verden, fordi det er diskursene som gir mening til de relasjonene vi er en del av, og kunnskapen vi innehar. Fordi diskursene har slik innflytelse, er de også opphavet til makt, ved at de har makt til å forme aktørene som tar del i diskursen, og har makt til å forme hvordan virkeligheten fremstår. Ved å bruke diskursanalyse for å tolke mitt empiriske materiale, kan jeg derfor få tilgang til hvordan deltid inngår i samfunnsmedlemmenes relasjoner med hverandre og overfor staten, og hva bruken av deltid betyr for de enkelte samfunnsmedlemmene.

2.4.2 Diskursens orden

I diskursen om deltid går de skarpeste skillelinjene langs begrepene ”ufrivillig” og ”frivillig” deltid. Disse fungerer som nodalpunkter, eller forankringspunkter i diskursen. Ifølge Jørgensen og Phillips (1999:37-39) fungerer nodalpunkter som representasjoner eller tegn som får en spesiell plass i diskursen, ved at andre representasjoner og tegn etablerer seg rundt dem.

I diskursen om kvinners deltid blir ufrivillig og frivillig begreper som de ulike posisjonene samler seg rundt. Et særtrekk ved disse begrepene er deres sammenheng. For mens ufrivillig deltid er et etablert begrep som går igjen i 104 artikler i det empiriske materialet, brukes begrepet frivillig deltid i bare 5 artikler. Frivillig deltid har dermed ikke oppstått som et selvstendig begrep, men som en dikotom kategori til ufrivillig deltid, og som beskriver et taust felt i den dominerende definisjonen, nemlig at deltid ofte er en frivillig arbeidstidstilpasning blant kvinner.

Frivillig og ufrivillig deltid fungerer som forankringspunkter til ulike aktørers posisjonering til deltidsarbeid, og i retorikkens begrunnelse av hvorvidt deltid er et gode eller et onde.

Begrepene viser også til hvilken rolle frihet og valgfrihet spiller for legitimiteten til deltidsarbeidet, og hvilke konnotasjoner det skaper når deltid betegnes som ufrivillig. I de neste avsnittene vil jeg redegjøre for hvordan jeg bruker diskursanalytiske elementer for å komme frem til makten som tillegges de ulike posisjonene.

2.4.3 Makt i diskursen

I de hverdagslige situasjonene man erfarer, er maktrelasjonene fjernet fra sine lokale, partikulære og relasjonelle sammenhenger. Slik er også makten som blir mediert gjennom tekst (Smith 1990:2). Å avdekke den underliggende makten i diskursen, blir slik et spørsmål om å få øye på en maktrelasjon som er abstrahert, men likevel konkretiseres i språk, argumentasjon og retorikk. I arbeidet med å analysere diskursen rundt kvinners deltidsarbeid, har fokuset på makt og motstand gjort det mulig å få øye på hvilke virkelighetsoppfatninger som står mot hverandre, og hvilke aktører som deltar i debatten. Dette gjør det også mulig å se hvilke premisser de deltar på, hvilke holdninger som er normalisert, og hvilke felt som er tause.

2.4.4 Maktposisjoner

Hvordan kan man få øye på maktposisjonene? Foucault (1999) sier at der det finnes makt, finnes det motstand. Makt er avhengig av en relasjonell karakter, fordi diskursens makt er avhengig av en motstander som kan fungere som en motpol (Foucault 1999: 106-112). For å oppdage makt, må man derfor først oppdage motstanden, og så oppdage hva det gjøres motstand mot.

I min analyse av deltidens diskursive praksis, var en av de første observasjonene jeg gjorde at frivillig deltidsarbeidende tok utsagn om ufrivillig deltid som angrep på deres valg om å redusere arbeidstiden. De frivillig deltidsarbeidende mødrene som skrev inn leserbrev til avisene, opplevde kampen mot ufrivillig deltid til også å innbefatte en kamp mot deres frivillige valg av deltid. At staten arbeidet for å senke forekomsten av ufrivillig deltid, hadde for meg ikke fremstått som å være ensbetydende med å gjøre alt deltidsarbeid illegitimt. Men ved å se på hvordan de frivillig deltidsarbeidende kvinnene forstod og responderte på retorikken rundt ufrivillig deltid, ble jeg klar over at retorikken staten og fagforeningene tok i bruk i kampen mot ufrivillig deltid, dominerte min virkelighetsforståelse og oppfattelse av deltidens omfang og betydning.

Ifølge Foucault trenger ikke motstanderen i diskursen nødvendigvis å være dominert eller passiv - fordi denne er maktens motpart, får den sin egen maktposisjon å snakke fra. Diskursen består derfor ikke av forholdet mellom en herskende og en beherskende diskurs, men er istedenfor et mangfold av diskursive elementer som hver virker innenfor et sett av strategier. For å rekonstruere diskursens orden, er man derfor nødt til å gjenskape denne fordelingen av diskursive elementer. Dette gjør man ved å analysere dens innhold av påbudte og forbudte uttalelser, forskjellige varianter og effekter av disse uttalelsene i forhold til hvem som snakker, og hvordan den forskyver og gjenbruker uttalelser og formuleringer til motsatte formål (Foucault 1999:106-112).

I min analyse av deltidens diskursive praksis, har jeg oppdaget ulike posisjoner. Blant posisjonene oppstår det uenighet om hvordan deltiden skal forstås, og hvordan den kan begrunnes. For å finne maktens utspring må man derfor etterspore den der den møter motstand. Det er også viktig å se at uttalelser og formuleringer skifter betydning og innhold etter hvem som snakker, fordi forskjellige aktører har forskjellige strategier og formål med sine uttalelser. Ved at motstand avslører makt, gir dette også de som øver motstand en viktigere posisjon i diskursen.

Det sterke fokuset på deltid som ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen, skaper en virkelighet der det er de som frivillig velger denne arbeidstidstilpasningen som får et forklaringsproblem. Når deltid tegnes opp som en tvunget arbeidstid som er kvinneundertrykkende, er det de frivillig deltidsarbeidende som er nødt til å forklare hvorfor de arbeider deltid, og hvorfor de ikke er undertrykket.

2.4.5 Doxisk virkelighet

Dette forklaringsproblemet har sammenheng med det Bourdieu (2000) kaller en gruppes doxa, eller den offisielle definisjonen av virkeligheten. Den offisielle definisjonen vil virke undertrykkende og ekskluderende på andre definisjoner. Doxa er alltid virkeligheten slik den ser ut fra den dominerende gruppens perspektiv, men blir også akseptert som den objektive sannheten av de som blir dominert. Slik står ikke den dominerte gruppen fritt til å gjøre opprør mot virkelighetsoppfatningen, fordi de ikke står utenfor, men er inkludert i denne virkeligheten selv (Bourdieu 2000:97). Når det blir stilt spørsmål ved den doxiske virkeligheten, er den ikke lenger "naturlig" gitt, men blir ortodoks. En ortodoks posisjon

oppstår dermed når en doxisk virkelighet blir utfordret og blir en konservativ posisjon, som må kjempe for å holde på sin definisjonsmakt (Järvinen 1999:10).

Doxa handler slik om virkelighetsoppfatning, og hvordan denne virkelighetsoppfatningen domineres av ulike grupper. Men de frivillig deltidsarbeidende kvinnes posisjon kan ikke forklares med doxa alene, for de gjør vitterlig motstand mot definisjonen av seg selv som undertrykket, og de utøver motstand mot definisjonen av deltid som en uønsket arbeidstidstilpasning. Med mitt teoretisk informerte utgangspunkt for tolkning, velger jeg å tolke motstanden fra de deltidsarbeidende i lys av idealer for medborgerskap, som viser at deres motstand bærer preg av å være ortodoks – det er deres virkelighet som ikke lenger har definisjonsmakt, og deres tradisjonelle valg om deltid er ikke lenger legitimt. De deltidsarbeidendes posisjon bruker retorikk og argumentasjon knyttet til en tradisjonell medborgerrolle, der kvinner har hovedansvar for mann og barn. Statens kamp mot ufrivillig deltid baserer seg på en definisjon der lønnsarbeid er nødvendig i kraft av å være grunnlaget for kvinners samfunnsmedlemskap.

2.5 Arbeidet med diskursanalyse

Diskursanalyse kan tas i bruk på mange ulike måter. Min undersøkelse har både i avgrensning av empirisk nedslagsfelt og i tolkningen av dette, vært preget av det økonomiske medborgerskapsperspektivet, og feministisk kritikk. Denne forståelsesrammen har farget min lesning. En analyse som tar utgangspunkt i en teoretisk forståelse og problemstilling, kalles gjerne for abduksjon (Thagaard 2003). Dette innebærer at analysen er preget av en gjensidig påvirkning mellom teori og empiri, ved at tolkningen og utvelgelsen av empiri er teoretisk informert.

Jeg har brukt det Widerberg (2001:147) kaller en overordnet diskursanalyse. Dette innebærer at jeg istedenfor å kartlegge diskursen, lete etter makten i diskursens relative posisjoner, fordi de ulike posisjonene i diskursen fungerte som samlingspunkter for ulike forståelser av kvinners økonomiske medborgerskap. Ved å lete etter makten, ville jeg kunne få øye på de ulike virkelighetene diskursen konstituerer, og hva denne virkeligheten representerer.

Ifølge Jerdal (1998) er arbeidet med en oppgave en prosess der man gjennom sine undersøkelser også er nødt til å konstruere objektet man undersøker. Bourdieu (1991, i Jerdal 1998:24) beskriver den sosiologiske forskningsprosessen som konstruksjonen av det

vitenskapelige objektet. Objektet blir slik ikke bare et objekt, men selve kunnskapen man produserer med forskningen. Det som gjør en slik vitenskapelig undersøkelse til vitenskap, er ikke at den er en mer presis eller mer nøyaktig gjengivelse av virkeligheten, men heller at den innebærer et brudd med hverdagsforståelsen. Et slikt brudd vil si å bryte med de forståelsene man tar for gitt, og å gå bort fra de kategoriene, begrepene og forståelsene man vanligvis bruker for å omtale og legitimere den sosiale realiteten. En vitenskapelig metode består derfor av forskerens spørsmål og forskerens måte å forholde seg til objektet på, der verken data eller metode er nøytrale eller uavhengige, men bestemmes av de utfordringene forskningsobjektet skaper (Jerdal 1998:20-25).

I min undersøkelse av deltid har oppgaven om selv å måtte konstruere mitt objekt vært en utfordring i arbeidet med oppgaven. Både å skulle løsrive seg fra mine forutgående forståelser av deltid, og å skulle tolke og beskrive utsagn innenfor diskursen som stred mot min hverdagsforståelse. Særlig har det vært vanskelig å vite hvordan jeg skulle tolke de frivillig deltidsarbeidendes argumenter om at valget av deltid innebærer å velge bort maskuline idealer om arbeid og materielle verdier, og å forstå de ulike dimensjonene som friheten ble tillagt fra ulike posisjoner i diskursen.

Bourdieu (1991, i Jerdal 1998:25) viser til at sosiologisk forskning ikke innebærer å avspeile konkrete problemer slik de framstår i den virkelige verden. Derimot er formålet å skape en annen type innsikt og forståelse, om hvilke relasjoner og maktforhold som produserer den sosiale verden. I min undersøkelse av deltidsarbeidet har det å oppdage posisjonenes relasjoner og maktforhold fungert som en inngangsport for å forstå de ulike betydningene av deltid. Både fordi maktforhold og maktrelasjoner avslører produksjonen av en sosial virkelighet, og ved at interessekonflikter og idealer kommer frem i relasjonene mellom posisjoner, og i kampen om ulike virkelighetsforståelser. Diskursanalysens maktperspektiv har dermed vært et nyttig hjelpemiddel for å tolke og plassere de ulike posisjonenes interesser.

Arbeidet med oppgaven har båret preg av ikke å starte med en hypotese eller tydelig problemstilling, men av en empirisk observasjon som ble utforsket i takt med at den teoretiske forståelsen ble utvidet. Problemstillingen oppgaven relaterer til, kom derfor på plass sent i prosessen, når jeg oppdaget at oppgaven ikke trengte en avgrenset, konkret problemstilling. Oppgaven har heller form som et svar på hva som er betydningen av deltidsarbeidets diskrepans, og svarer på dette ved hjelp av en forståelse hentet fra måten kvinners lønnsarbeid problematiseres på innenfor den økonomiske medborgerskapskategorien. Oppgaven bærer

dermed preg av at min forståelse har vokst frem over tid, både forståelsen for de ulike teoretiske perspektivene og av det empiriske materialet. Mens dette opplevdes som frustrerende, uoversiktlig og lite vitenskapelig underveis, ser jeg nå at dette var en del av det vitenskapelige arbeidet med oppgaven.

2.6 Oppsummering av kapitlet

Mitt empiriske materiale deler seg i forhold til Faircloughs tredimensjonale modell for diskursanalyse, der jeg deler deltid inn i en diskursiv og sosial praksis. Den sosiale praksisen utleder jeg fra tidligere forskning. Det empiriske materialet for den diskursive praksisen henter jeg fra 207 avisartikler om kvinners deltidsarbeid i 2007. Jeg bruker diskursanalytiske elementer for å tolke det empiriske materialet, der jeg bruker makten i diskursens relative posisjoner som utgangspunkt for å oppdage underliggende holdninger og idealer rundt kvinners økonomiske medborgerskap. I diskursen rundt deltid blir det tydelig at premissene i medborgerskapet ikke er endelige eller konstante, men under stadig forhandlinger. En del av denne forhandlingen foregår innenfor diskursen om kvinners deltidsarbeid.

Før kapitlene om deltidens sosiale og diskursive praksis, er det derfor nødvendig å redegjøre for bakgrunnen for min teoretisk informerte lesning av avisartiklene. Dette vil jeg gå inn på i neste kapittel.

3. Teoretiske perspektiver i oppgaven

I dette kapittelet vil jeg redegjøre for oppgavens ulike teoretiske perspektiv. Formålet med denne redegjørelsen er å skape en alternativ forståelsesramme for det kjønnede sosiale fenomenet deltid, hvor det økonomiske medborgerskapet tydeliggjør kjønnede premisser for individers samfunnsmedlemskap. Fortellingen i dette kapitlet beveger seg på tvers av tid og rom, for å tydeliggjøre hvordan medborgerskapet som institusjon varierer i forhold til historisk kontekst og nasjonalstatenes grenser. Bruken av historiske elementer og utvikling som har foregått innenfor ulike stater viser at kjønn som differensierende faktor er til stede i medborgerskapet som både posisjon og status.

Jeg vil først gjennomgå medborgerskapet som bestående av rettigheter og plikter, før jeg viser hvordan T. H. Marshall utvidet medborgerskapet med en sosial kategori av rettigheter. Marshalls arbeid har vært utgangspunktet for nye utvidelser av medborgerskapsbegrepet, og feministisk kritikk har vist behovet for en økonomisk dimensjon – det økonomiske medborgerskapet. Denne kategorien av medborgerskapet retter fokus mot rettigheter og plikter som er sentrale for kvinner i kraft av deres posisjon i samfunnet som økonomiske aktører.

Før jeg redegjør for det økonomiske medborgerskapet i dagens samfunn, er det nødvendig å gå tilbake i tid, og undersøke medborgerskapets historie og normative konstruksjon, og gjennom feministisk kritikk vise hvordan denne konstruksjonen har vært basert på en kjønnslogikk der kvinnelige samfunnsmedlemmer ble ekskludert fra den offentlige og økonomiske sfæren. Det økonomiske medborgerskapet tydeliggjør nødvendigheten av et eget sett av økonomiske rettigheter. Det økonomiske medborgerskapet får kritikk gjennom en problematisering av lønnsarbeidets betydning for sosiale rettigheter. Kritikken fordeler seg mellom de feministiske posisjonene av forskjells- og likhetsfeminisme.

Til slutt i kapitlet kommer en redegjørelse for betydningen av statens utforming av velferdsordninger. Statens ordninger påvirker og tilrettelegger for en kjønnnet arbeidsdeling og er et praktisk uttrykk for normer, verdier og sosiale mål, fordi disse forteller om hva som er grunnlaget for rettigheter, og omfordelingen av goder mellom medborgere. Kjønnede forståelser av hva medborgerskapets skal innbefatte kommer derfor særlig til syne i statlig familiepolitikk.

3.1 Medborgerskap

Innenfor alle perspektiver på medborgerskapet, er det en grunnleggende forståelse at statusen som medborger gir tilgang til verdifulle rettigheter. Disse rettighetene blir garantert av staten overfor dens innbyggere, og er lovfestet. I motsetning til menneskerettigheter er medborgeres rettigheter konkrete, spesifikke, legale og kan fremstilles i rettssystemet (Voet 1998:60). Rettigheter kan deles inn i to typer - liberale rettigheter er negative – de er en frihet *fra*, mens demokratiske rettigheter er positive – de er en frihet *til* (van Steenberg 1994:3).

Medborgerskap blir definert gjennom tre dimensjoner (Hernes 1987). Plikter og rettigheter utgjør den juridiske dimensjonen, og uttrykkes gjennom lover og regler for medborgernes rettigheter og plikter overfor staten. Denne dimensjonen har utgjort den tradisjonelle definisjonen av hva medborgerskap innebærer. I tillegg kommer den sosiale dimensjonen, som er et uttrykk for delte verdier og politisk kultur, og den materielle dimensjonen, som er de ressursene som er tilgjengelige for individuelle medborgere gjennom arbeidsmarkedet eller statlige eller private overføringer (Hernes 1987:135).

Fokuset i teorier rundt medborgerskapet ligger først og fremst hos rettighetene til medborgerne, men pliktene er også viktige. Medborgere har plikt til å betale skatt og – for menn - å utføre militærtjeneste (Hernes 1987:141). Det har skjedd endringer i konseptualiseringen av medborgerskapets plikter. Mens medborgerens viktigste plikt på 1700-tallet var å tjenestegjøre som soldat, er den i dag å utføre lønnsarbeid (Lister 2000). Det er samtidig blitt en sterkere sammenheng mellom plikten til lønnsarbeid og retten til å motta velferdsgoder (Kildahl og Kuhnle 2005).

3.2 Sosialt medborgerskap

Pliktene og rettighetene som utgjør medborgerskapet er ikke konstante størrelser, men endres over tid og tilpasses nye idealer for samfunnsdeltagelse – de varierer historisk og mellom samfunn. Pliktene og rettighetene i medborgerskapet deles gjerne inn i ulike kategorier, og denne kategoriseringen har betydning for medborgerskapet som posisjon og utgangspunkt for samfunnsmedlemskap. T. H. Marshall regnes som opphavsmannen til det moderne medborgerskapsbegrepet, da han argumenterte for nødvendigheten av å inkorporere en sosial kategori av rettigheter blant de eksisterende kategoriene av sivile og politiske rettigheter.

3.2.1 Medborgerskapets utvikling

Ifølge Marshall oppstod de ulike kategoriene av medborgeres rettigheter frem i en historisk kontekst. Det *sivile* medborgerskapet oppstod på 1700-tallet, og etablerte de rettighetene som er nødvendige for individuell frihet, slik som retten til eiendom, personlig frihet og lovfestet rettferdighet. Det *politiske* medborgerskapet kom på 1800-tallet, og inkluderte retten til å delta i det offentlige politiske liv og i utøvelsen av politisk makt i de allerede foreliggende sivile rettighetene. Det *sosiale* medborgerskapet representerte avslutningen på medborgerskapets utvikling. Det oppstod på 1900-tallet, og innga medborgere med retten til sosial og økonomisk trygghet (Marshall 1992). De tre typene medborgerskap har det samme utgangspunktet, ved at alle søker å dele og avgrense makt i forholdet mellom stat og medborgere. De ulike kategoriene viser også at forholdet mellom stat og medborgere har flere dimensjoner det må tas høyde for.

For Marshall innebar utvidelsen av medborgerskapet med en sosial dimensjon, muligheten for å redusere risiko og usikkerhet i forhold til sykdom, arbeidsledighet, alder og sivil status, og gi alle borgere den grunnleggende muligheten til å føre et anstendig liv. På bakgrunn av dette definerte han medborgerskapet som en status gitt til de som er fullverdige medlemmer i et samfunnsfellesskap, og hvor alle som innehar statusen er like i forhold til de rettigheter og plikter som statusen medbringer (Marshall 1992). De sosiale ytelsene skulle være et virkemiddel for å utjevne klasseforskjeller i befolkningen, fordi *likhet* i status som medborger innenfor et system med like muligheter, og da særlig muligheten for utdanning, ville erstatte det gamle, engelske klassesamfunnet. Slik ville alle menn ha muligheten til å bli gentlemen, eller hva vi i dag ville kalle en oppadgående sosial mobilitet, og på tross av ulikheter ville alle være like i kraft av sin status som medborger (Marshall 1992).

Marshall identifiserer et skifte der medborgerskapet blir utgangspunktet for de sosiale rettighetene i samfunnet. Sosiale rettigheter gikk slik fra å være behovsprøvd, til å være en rettighet med utgangspunkt i statusen som medborger. Ved å la retten til sosiale goder være avhengig av medborgerskapet, går sosiale goder fra å være knyttet til utvalgte grupper og fordelt etter et prinsipp av behovsprøving, til å bli allment tilgjengelig (Marshall 1992).

Ifølge van Steenbergen (1994) utvider Marshall betydningen av medborgerskapet, ved at det gikk fra å handle om politisk deltagelse, til å innbefatte en forestilling om muligheten for full deltagelse i samfunnet. Dette innebærer at det i utviklingen av et sosialt medborgerskapsbegrep skjer et skift fra en utelukkende politisk definisjon av medborgeren, til

en mer sosiologisk definisjon hvor fokuset ligger på relasjonen mellom den individuelle medborgeren og samfunnet som helhet (van Steenbergen 1994:2-3).

3.2.2 Kritikk av Marshall

Marshall har fått kritikk på flere punkter i sin argumentasjon (van Steenbergen 1994). Marshalls analyse av medborgerskapets fremvekst åpner ikke for muligheten av en annen rekkefølge av rettigheter, og Marshalls redegjørelse for framveksten av rettigheter er veldig knyttet til England. Det er heller ikke noe element av konflikt i hans analyse – rettigheter blir gitt, ikke tilkjempet.

For Marshall var det sosiale medborgerskapet det siste steget mot et fullstendig medborgerskap og et rettferdig samfunn med velferd for alle. Han mente at sosiale rettigheter var en kategori som gjorde medborgerskapet komplett. Van Steenbergen argumenterer for at siden Marshall betraktet medborgerskapet som fullstendig, tok han ikke høyde for muligheten av at tilbakesteg i samfunnet og nye sosiale konflikter skulle gjøre det nødvendig med endringer i medborgerskapet. Han åpnet dermed heller ikke for at sosiale problemer som har oppstått i moderne samfunn, knyttet til klasse, innvandring, kjønn og miljø, skal kunne analyseres med utgangspunkt i medborgerskapsbegrepet (van Steenbergen 1994:3).

Samtidig åpner kritikken av Marshall for nyskapende bruk av medborgerskapsteori, fordi den viser at medborgerskapet ikke er en institusjon med en stabil og endelig status. Derimot har den potensial til å forklare endrede forutsetninger i samfunnsmedlemskapet, og de ulike forutsetningene medlemmer har for deltagelse i statusens rettigheter og plikter. Marshalls inndeling har vært svært viktig for konseptualiseringen av medborgerskapet, men har også en viktig plass i kraft av å være utgangspunktet for utviklingen av ny teori rundt medborgerskapsbegrepet, ved å synliggjøre muligheten for nye kategorier av medborgerskapsrettigheter og plikter.

Senere i dette kapittelet vil jeg redegjøre for utvidelsen av medborgerskapet med en kategori av økonomiske rettigheter. Det økonomiske medborgerskapet er en utvidelse av Marshalls kategorisering, og bygger på kritikk av en manglende kjønnsdimensjon i dennes kategoriseringer. Marshall mente at det sosiale medborgerskapet ville gi alle muligheten til å bli gentlemen – men gjaldt dette også for kvinner? I forkant av redegjørelsen for det økonomiske medborgerskapet, er det nødvendig med et historisk tilbakeblikk. Her vil jeg først redegjøre for kjønn som en underliggende dimensjon i medborgerskapsposisjonen, og

medborgerskapets historiske fremvekst som kjønnet konstruksjon, og den feministiske kritikken av samfunnets kjønnede sfærer.

3.3 Kjønnet medborgerskap

I et tilbakeskuende perspektiv er det mulig å se at fremveksten av kjønnede, komplementære kategorier av medborgere ikke var en tilfeldighet, men basert på en kjønnet logikk som var utgangspunktet for den moderne samfunnsorden (Solheim 2007). Det er derfor mulig å følge linjene fra den første inndelingen av samfunnet i kjønnede sfærer med tilhørende kjønnede posisjoner for medborgere, til den feministiske kritikken av disse sfærenes innvirkning på den nåværende samfunnsorden.

3.3.1 Medborgerskapets normative konstruksjon

Historikeren Hobsbawm (1996) mener at utviklingen av nasjonalstater på begynnelsen av 1800-tallet hadde konsekvenser for synet på nasjonens innbyggere; fra å være en befolkning av bønder ble de nå medborgere¹ i staten. Ved å inneha rollen som medborger, ble innbyggerne i større grad oppmuntret til å utøve en innflytelse over måten staten opererte. Staten ble rammen for borgernes kollektive handlinger, og formålet med slike handlinger ble å endre myndighetenes politiske styring. Slik ble også det sivile samfunnet og staten den opererte innenfor stadig mer uatskillelige, fordi det sivile samfunns oppgave i stadig større grad ble å påvirke og endre staten.

Habermas (1999:72) betrakter medborgerskapet som et normativt begrep, fordi det er avledet av en forestilling om et fellesskap som gir sine egne lover, der alle medlemmer nyter samme private og offentlige autonomi. Hobsbawm mener å se en bevisst utvikling av tradisjoner og nasjonalfølelse innenfor staten, for å skape en opplevelse av samhold, identitet og interessefellesskap mellom medborgerne (Hobsbawm 1996). Slik identifiserer både Habermas og Hobsbawm medborgerskapet som en posisjon innbyggerne i de nye nasjonene fikk tildelt for å skape et fellesskap blant borgerne, og lojalitet og innflytelse overfor den nye statsmakten.

---

¹Både Hobsbawm og Habermas bruker opprinnelig begrepet "citizenship", som kan oversettes som både statsborgerskap og medborgerskap. Fordi de her omtaler "citizenship" som et organisk fellesskap som like mye oppstår mellom statens innbyggere som mellom staten og innbyggerne, mener jeg det her er korrekt å oversette citizenship med medborgerskap.

Medborgerskapet hadde implikasjoner for innbyggernes påvirkning på statens myndighet, og gjorde det sivile samfunnet til en innflytelsesrik sfære, fordi det var her borgernes kollektive handlinger oppstod. Ved at borgerne hadde myndighet overfor staten, ble deres handlinger av betydning for statens normative maktutøvelse. Medborgerskapet blir derfor en normativt konseptualisert posisjon og status som blir tilskrevet medlemmer i samfunnet – den er ikke en status som er nøytral eller naturlig, men skapes av medborgere og myndigheter i fellesskap. Slik er medborgerskapet verken endelig eller en institusjon som er lukket fra sosial påvirkning, og kan tas i bruk som et begrep og et teoretisk perspektiv for å forstå sosiale relasjoner og konflikter.

3.3.2 Den kjønnede logikken i medborgerskapets konstruksjon

Medborgerskapets historiske konstruksjon hadde en tydelig kjønnsdimensjon. Vogel (1994) mener at de kjønnede premissene i dagens medborgerskap må sees i forhold til de ideene som var knyttet til kvinnens samfunnsoppgave og ansvarsområder, da forestillingen om et allment medborgerskap oppsto på 1800-tallet. Vogel henter frem argumentene om kvinner og menns ulike samfunnsroller hos 1800-tallsfilosofen de Tocqueville², for å illustrere betydningen kjønn ble gitt i dannelsen av medborgerskapet. De Tocqueville mente demokratiet trengte noe mer enn bare et juridisk og institusjonelt rammeverk for å lykkes. Det måtte også være rotfestet i en større politisk kultur innenfor nasjonen, slik som religiøse og økonomiske praksiser, organisering av familie og nabolag, og en sterk involvering av medborgerne i frivillige organisasjoner. Disse elementene utgjorde til sammen den sosiale moral, og det var kvinner som var bærere av denne moralen – de var ”samfunnslimet”. Ifølge Vogel mente de Tocqueville at dette gjorde kvinners eksklusjon fra medborgerskapet nødvendig, fordi de hadde en viktig posisjon som beskyttere av demokratiet, og vernet samfunnet mot farene ved moralsk oppløsning. For å fungere som slike beskyttere kunne ikke kvinner ha de samme rettighetene som menn (Vogel 1994:83).

Mens mannlige borgere hadde ansvar for å beskytte staten mot angrep utenfra, ble det kvinnelige samfunnsmedlemmers ansvar å beskytte samfunnets verdier mot angrep innenfra. Til dette trengte de ikke posisjonen som medborger, for det var i kraft av å være innehavere

---

² Alexis de Tocqueville (1805-1859) var en fransk politisk teoretiker, og en sentral skikkelse innenfor den politisk liberale filosofitradisjonen. Det var denne politisk-teoretiske bevegelsen som var opphavssted for ideen om medborgerskapet, så vel som målet om å gjøre medborgerskap til en allmenn rett.

av kvinnelige egenskaper som moderlighet, følsomhet og omsorgsgivere kvinner bidro til samfunnsfellesskapet (Vogel 1994:85). Slik henviser de Tocqueville til kvinner og menn som tilhørende ulike samfunnssfærer, og med essensielt ulike oppgaver som samfunnsmedlemmer. Menn var politiske og økonomiske aktører, mens kvinner var bærere av kultur og den sosiale moral.

Solheim (2007) mener konstruksjonen av medborgerskapets kjønnede samfunnsposisjoner på 1800-tallet, kan forstås i sammenheng med den samtidige industrialiseringen av det vestlige samfunnet. Industrialiseringen innebar at familieenheten ikke lenger fungerte som en økonomisk enhet – mens familien tidligere hadde kombinert reproduksjon av barn og relasjoner med økonomisk produktivitet, foregikk den økonomiske produktiviteten heretter i den offentlige sfære. Splittelsen av produksjon og reproduksjon i familien skjedde samtidig med splittelsen mellom privatliv og offentlighet, og var opphavet til en ny samfunnsordning med separate sfærer (Solheim 2007:19). Samtidig som den sosiale virkeligheten ble delt inn i nye, separate sfærer, oppstod nye idealer for samfunnsmedlemmene. Menn var frie og fornuftige borgere, med sivile og etter hvert politiske rettigheter. I motsetning til denne offentlig deltakende og økonomisk produktive mannlige borgeren, oppstod idealet om den milde og omsorgsfulle kvinnen, som ga selvoppofrende pleie til barn og ektemann innenfor hjemmets fire vegger. Det særegne ved denne nye kvinneskikkelsen var at hun ikke lenger arbeidet, men var fristilt fra alle former for produktiv virksomhet. Kvinner trakk seg dermed tilbake til hjemmet og familien (Solheim 2007:70-76).

3.3.3 Kvinners eksklusjon fra den økonomiske sfære

Solheim (2007) argumenterer for at skillene som oppstår mellom forretningsliv og familieliv, privateiendom og arbeid, og mellom markedssfære og husholdssfære ikke bare representerer endrede relasjoner innen familien og det økonomiske feltet. Derimot springer utestengningen av borgerkvinnene fra det økonomiske livet ut av en tradisjonell strukturell motsetning mellom kvinner og privateiendom. Denne motsetningen blir i samspill med kapitalismens gjennombrudd, konvertert til en grunnleggende symbolsk opposisjon mellom kvinner og kapital, og markerer det første skrittet mot en oppfatning av det økonomiske feltet som et rent maskulint domene. Solheim argumenterer for at disse sammenfallende hendelsene begge skyldes inntoget av den moderne kjønnsorden, som bringer med seg en ny samfunns- og menneskeforståelse, strukturert som en symbolsk, absolutt opposisjon mellom kjønnede meningskategorier (Solheim 2007:80-86).

Med utgangspunkt i perspektivene til Vogel og Solheim, kan kvinners utelukkelse fra statusen som medborger forstås i sammenheng med hennes eksklusjon fra den økonomiske sfære. Eksklusjonen på begge disse områdene – det politiske og økonomiske – skjedde samtidig med opprettelsen av en ny samfunnsorden, hvor kjønn som strukturerende logikk innga relasjoner og posisjoner med ny mening og verdi. Posisjonen kvinner ble inngitt med var basert på en gjennomstrømmende kjønnslogikk, der inndelingen av samfunnet i ulike sfærer var sentral for opprettelsen av ulike ansvarsområder. Kvinner og menns posisjoner som samfunnsmedlemmer ble derfor normative konstruksjoner, basert på inntoget av en ny, moderne kjønnslogikk, hvor motsetningene mellom ”mannlige” og ”kvinnelige” egenskaper også eksisterte i tildelingen av ansvar og oppgaver mellom samfunnsmedlemmene.

Å tildele menn og kvinner ulike posisjoner, ansvarsområder og samfunnssfærer var en del av opprettelsen av modernitetens samfunnsorden. Mitt formål med å inkludere dette historiske tilbakeblikket, er å få frem kontinuiteten i medborgerskapet som kjønnets struktur, fordi tildelingen av medborgeres plikter og rettigheter stadig følger kjønnslogikken i de moderne samfunn. I de neste avsnittene vil jeg vise implikasjonen denne historiske splittelsen har hatt for kjønnsanordninger i dagens samfunn, og betydningen av kvinners eksklusjon fra den økonomiske sfære i konseptualiseringen av kvinners medborgerskap.

3.3.4 Den feministiske kritikken av Habermas' kjønnede samfunnssfærer

Den feministiske kritikken av kvinners underordning som samfunnsmedlemmer, tar i bruk Habermas sin inndeling av samfunnssfærene som utgangspunkt for en problematisering av det kjønnede medborgerskapet. Det historiske skillet mellom menn og kvinners arenaer for samfunnsdeltagelse virker inn på sfærene i dagens samfunn. På tross av at Habermas sin inndeling i ulike sfærer tilsynelatende er kjønnsnøytral, viser den feministiske bruken av kritisk teori hvordan samfunnssfærene preges av kjønnede strukturer og forventninger til kvinner og menns samfunnsdeltagelse.

3.3.4.1 System og livsverden

Habermas skiller mellom sfærene system og livsverden og offentlige og private sfærer, og mellom posisjonene borger og klient. For Habermas består livsverdenen av komponenter, det vil si kulturelle mønstre, med legitime ordninger og personlighetsstrukturer. Disse komponentene er resultatet av fortetninger og avleiringer av kommunikativt formidlede

prosesser, som er utgangspunkt for all gjensidig forståelse, handlingskoordinering og sosialisering. I samhandlingsnettverkene til sosiale grupper fortettes disse tolkningsmønstrene til verdier og normer, og gjennom sosialiseringprosesser fortettes den til holdninger, kompetanser, oppfattelsesmåter og identiteter (Habermas 1999:164, Sitton 2003:83).

I motsetning til livsverden står systemet, som er åstedet for produksjon, økonomi og byråkrati. Hvis systemverden tar over komponenter og oppgaver fra livsverden, betyr det at systemet koloniserer livsverden. Kolonisering innebærer at økonomiske idealer og byråkrati preger utførelsen av de reproduktive og relasjonelle oppgavene, og undergraver relasjonene i livsverden. Dette kan ødelegge grunnlaget for solidaritet og samhold mellom medborgerne. For eksempel vil det å underlegge velferdsgoder til byråkratiet, innebære kolonisering (Habermas 1999:164, Sitton 2003:83). Et eksempel på slike velferdsgoder er barnehage og eldreomsorg (Fraser 1989).

Habermas (1999) mener samfunnsmedlemmer inntar to posisjoner, ved at de på samme tid er både borgere og klienter. Borgere har en posisjon med politisk makt, ved at borgere deltar i offentligheten og stemmer ved valg. Klienter er mottakere av velferdsgoder, som blir formidlet av et byråkrati (Habermas 1999:60). Cohen (1995) argumenterer for at skillet mellom borgere og klienter er kjønnnet, slik at makten som utøves mellom samfunnsmedlemmenes ulike posisjoner også er kjønnnet. Selv om kategoriene er kjønnsnøytrale, blir de kjønnnet ved at soldaten, utgangspunktet for borgerrollen, tradisjonelt har tilhørt menn, og at verneplikt fremdeles er forbeholdt menn. Samtidig er rollen som klient feminin, fordi det er kvinner som i størst grad er innehavere av statusen som klienter i velferdsstaten (Cohen 1995:71).

Ifølge Cohen er kjønnete maktrelasjoner innebygget i alle de rollene vi har i det moderne samfunnet; som mannlig forsørger vs. moderen og den mannlige soldatborgeren vs. den som har behov for beskyttelse. De ulike medborgerskapsposisjonene er derfor ikke nøytrale statuser med lik verdi og samme utgangspunkt, men avgjøres av kjønn og kjønnete strukturer (Cohen 1995:71-72). Normer som stadfester kvinners rolle som klienter og mottagere blir befestet i velferdsstatens ordninger. Ved å synliggjøre at medborgeres tilskrevne posisjoner i velferdsstaten er kjønnete, blir det mulig å avdekke kjønnete maktmønstre og ulikhet i innflytelsen, posisjonen og statusen til mannlige og kvinnelige grupper av medborgere.

3.3.5 Betydningen av ulike samfunnssfærer for det kjønnete medborgerskapet

Fraser mener Habermas sine teorier rundt forholdet mellom offentlige og private institusjoner i de kapitalistiske samfunnene har alvorlige mangler, fordi de mangler en tematisering av kjønn som en underliggende forutsetning i beskrivelsene av sosiale relasjoner og ordninger. Habermas behandler maskulin dominans som en uforutsett konsekvens, der det er mer riktig å betrakte maskuliniteten som en grunnleggende forutsetning for moderniteten og det kapitalistiske samfunnet Habermas søker å beskrive (Fraser 1989:124). Videre avviser Fraser (1989) Habermas sin inndeling i livsverden og system, og argumenterer for at dette ikke gir en meningsfull måte å skille mellom betalt og ubetalt arbeid på, og skaper kunstige skiller mellom familien og dennes rolle i den offisielle økonomien. Ved å plassere all omsorg for barn i livsverden overser Habermas at omsorg ikke bare er overføring av kulturelle symboler, men også mye praktisk og tungt arbeid. Å putte omsorg for barn inn i kategorien livsverden underslår arbeidets praktiske natur, samtidig som kvinner isoleres fra å delta i lønnet arbeid, og å motta de samme rettighetene som mannlige lønnsarbeidere.

Habermas frykt for koloniseringen av livsverden innebærer at offentliggjøring av kvinners tradisjonelle, ulønnede oppgaver undergraver samfunnets samhold og solidaritet. De Tocquevilles ideer om kvinnens rolle i demokratiet, som samfunnets moralske beskytter og samfunnets lim av kulturelle verdier og sosial moral, har slik fellestrekk med den ulønnede oppgaven kvinner utfører i kraft av å være kvinner i livsverdens relasjonelle solidaritet. Livsverden og systemverden bærer med seg den moderne kjønnete logikken, hvor systemverden er den økonomiske offentligheten, og livsverden den private, familiære sfære. Habermas frykt for kolonisering ligner på de Tocquevilles frykt for moralsk oppløsning, og begge er knyttet til nødvendigheten av at kvinner utfører ulønnede, relasjonsbestemte oppgaver i kraft av sin kvinnelighet.

For å kunne inkludere kvinner i Habermas sin teori, og slik gi plass til kvinnelige medborgere, trenger man en endring i og utvidelse av konseptene borger, omsorgsarbeid og betalt arbeid, og en påfølgende endring i relasjonen mellom familiære, økonomiske, statlige og politisk offentlige sfærer. Fraser betegner den nåværende borgerrollen som mannsdominert, og hvor forholdene mellom stat og offentlighet, og økonomi og familie, består av maskuline roller som medieres gjennom en maskulin kjønnsidentitet (Fraser 1989:127-129).

En sentral del av kritikken mot Habermas³ handler om hvordan manglende problematisering av kjønn tilslører makt, og at denne makten eksisterer i samfunnsmedlemmers ulike posisjoner, og den kjønnede tildelingen av posisjoner. Den belastende posisjonen til klienter i velferdsstaten er ikke en allmenn posisjon, det er en posisjon som først og fremst blir innehatt av kvinner, og som inngis med feminine egenskaper. En tilsvarende makt finnes i inndelingen av samfunnssfærene, der det moderne, kapitalistiske skillet mellom familieenheten og økonomisk produksjon tilslører verdien av det arbeidet som kvinner tradisjonelt har utført. Kvinner arbeider med reproduksjon i hjemmet, mens menn får lønn for arbeidet de utfører i offentligheten. Inndelingen av samfunnet i ulike sfærer får derfor betydning for kvinners posisjon som medborgere, fordi deler av deres arbeidsinnsats foregår innenfor familien, i den private sfære.

Ifølge Lister (1997) er skillet mellom offentlige og private sfærer en skiftende sosial konstruksjon. Denne konstruksjonen er under konstant forhandling, og reflekterer derfor både historiske og kulturelle kontekster, og er et uttrykk for den relative makten til forskjellige sosiale grupper. Kampen for å kontrollere dette skillet mening og posisjon er en sentral del av det å skape posisjonen til medborgerskapet, og interaksjonen mellom offentlig og privat er spesielt viktig for å forstå kvinners økonomiske posisjon. På den ene siden betyr den kjønnede arbeidsdelingen i hjemmet at kvinner og menn entrer arbeidsmarkedet på forskjellige vilkår. På den andre siden vil strukturer i arbeidsmarkedet som tilgodeser menn virke tilbake inn i den private sfæren. Den kjønnede arbeidsdelingen i hjemmet blir slik forsterket av arbeidsmarkedets økonomiske logikk, som oppmuntrer til menns lønnsarbeid ved at de tjener mer. Konstruksjonen av kvinner som klienter eller forsørgede er derfor nært knyttet til den kjønnede arbeidsdelingen, som styrer relasjonene til den offentlige sfære for begge kjønn (Lister 1997:124,139).

---

³ I min argumentasjon er det kritikken mot Habermas som er sentral, fordi den tydeliggjør samfunnssfærenes kjønnede karakter. Det er likevel riktig å påpeke at Habermas (1999:271) har tatt den feministiske kritikken av en manglende kjønnsdimensjon til etterretning, og argumenterer for at kjønnsbestemte forskjeller og klassifiseringen av kjønnsroller berører grunnleggende trekk ved samfunnsordenen, og er et godt potensial for å oppdage ulikheter i rettigheter og personlig autonomi.

3.3.6 Arbeidsmarkedsposisjonens betydning for kvinners medborgerskap

Et viktig trekk i den normative konstruksjonen av medborgerskapet på 1800-tallet, var eksklusjonen av kvinner fra den offentlige sfære og det økonomiske feltet, og en påfølgende tildeling av essensielle, kjønnede oppgaver i livsverden og den relasjonelle, familiære privatsfæren. Dette innebar ikke bare en ekskludering av kvinner fra arbeid, de ble samtidig definert ut som økonomiske aktører. Dette påvirker posisjonen som medborger blant dagens kvinner, fordi arbeidsmarkedsposisjonen blir stadig viktigere som utgangspunkt for sosiale rettigheter.

Lister betegner arbeidsmarkedsposisjonen som avgjørende for kvinners medborgerskap, fordi lønnsarbeid har erstattet militærtjeneste som nøkkelen til medborgerskapet. Lønnet arbeid er nøkkelen til økonomisk selvstendighet, både direkte gjennom lønnen, og indirekte ved de sosiale medborgerrettighetene som er knyttet til statusen som lønsmottager (Lister 1997:139).

Pateman (1988) argumenterer for at det er en normativ antagelse at kvinner vil bruke mesteparten av sine liv på opprettholdelsen av biologisk og sosial reproduksjon, ved å utføre omsorgs- og husarbeid i hjemmet. Denne antagelsen er ikke bare begrensende for kvinners økonomiske muligheter, men påfører dem samtidig et sett av tradisjonelle plikter. Medborgerens plikt til arbeid vil være en restriksjon av kvinners muligheter i den økonomiske sfæren, og vil gi dem et andreklasses medborgerskap, fordi deres arbeid ikke er å være produktive lønnsarbeidere og deltagere i økonomien, men å være familiemedlemmer, underlagt en mannlig dominans (Pateman 1988, i Kessler-Harris 2003:161). Pateman trekker i argumentasjon inn forestillinger som har preget den historiske konstruksjonen av kvinners kjønnede medborgerskap på 1800-tallet, og viser hvordan disse forventningene fremdeles preger livsløpet til kvinnelige medborgere, så vel som den kjønnede ansvarsfordelingen mellom samfunnsmedlemmene.

3.3.7 Konflikt i medborgerskapsposisjonen

I redegjørelsen for det kjønnede medborgerskapet har jeg vist at den økonomiske dimensjonen har hatt en viktig posisjon i den historiske konstruksjonen av medborgerskapet. Modernitetens konseptualisering av kvinners medborgerskap har betydd at hun blir stående utenfor den økonomiske sfære, og utenfor den økonomiske produktiviteten. Hun har blitt henvist til

hjemmet og den kulturelle, relasjonelle og sosiale livsverdenen, hvor hennes oppgave har vært å skape solidaritet og videreføre språk og kultur.

Ved at medborgerskapet helt fra sin opprinnelse innebar en eksklusjon fra sfæren av økonomisk produktivitet, innebærer lønnsarbeidets økende betydning for dagens medborgerskap, konflikter i kvinners samfunnsposisjon. Konflikten oppstår når kvinner har ansvaret for reproduksjon av barn og relasjoner i hjemmet, og må kombinere dette ansvaret med lønnsarbeid. Denne konflikten brukes gjerne som forklaring når man skal forklare kvinners bruk av deltidsarbeid.

Brush (2002) argumenterer for at konflikten mellom omsorgs- og lønnsarbeid blir brukt for å konseptualisere kvinner som politiske subjekter i velferdsstaten, og at ved å redusere kvinners problemer i staten til å dreie seg rundt omsorg og arbeid, usynliggjør de store linjene i samfunnet som muliggjør den gjennomgående nedvurderingen av kvinner og deres status. Konflikten kvinner opplever er ikke naturgitt eller tilfeldig, men er en del av kvinners underordning (Brush 2002:178). Redegjørelsen i de forutgående avsnittene viser at kjønnete premisser i konstruksjonen av medborgerskapet, med kvinners eksklusjon fra den økonomiske sfære og henvisning til familien, blir avgjørende både for at konflikten oppstår, men også i konseptualiseringen av denne konflikten som et kvinnelig problem. De historiske forutsetningene blir på denne måten med på å påvirke premissene for dagens medborgerskap, hvor kvinners posisjon og muligheter som økonomisk aktør blir begrenset av omsorgsansvaret for barn.

Den økonomiske dimensjonen er slik en underliggende konflikt i konstruksjonen av kvinners medborgerskap – opprinnelig ved eksklusjon fra den økonomiske sfæren, deretter ved manglende oppfylling av nye krav til deltagelse i lønnsarbeid. Medborgerskapets kategorisering av rettigheter skaper konflikt mellom medborgernes ulike roller. Ifølge Kessler-Harris (2003) innebærer dette at man i tillegg til Marshalls tre former for medborgerskap – med sivile, politiske og sosiale rettigheter - er nødt til å lage en kategori med et sett av rettigheter knyttet til økonomisk sikkerhet og retten til arbeid – det økonomiske medborgerskapet (Kessler-Harris 2003:159).

3.4 Økonomisk medborgerskap

Kessler-Harris (2003) argumenterer for at Marshalls fordeling av økonomiske rettigheter har vært betinget av skjulte, normative antagelser om hvem som arbeider og hvem som utøver omsorg. Marshall definerte økonomiske rettigheter som retten til arbeid og retten til ikke å sulte. Disse rettighetene inkluderte han i henholdsvis det sivile og det sosiale medborgerskapet (Kessler-Harris 2003:165). Økonomisk medborgerskap løsriver retten til lønnet arbeid fra det sivile medborgerskapet, og skiller økonomisk sikkerhet fra det sosiale medborgerskapet. Det økonomiske medborgerskapet innbefatter retten til arbeid i den næring og yrke man selv ønsker, og retten til, med sitt arbeid, å kunne forsørge seg og sin familie.

For å kunne ta i bruk disse rettighetene er man nødt til å ha en del forutgående rettigheter. Disse innbefatter retten til et ikke-diskriminerende arbeidsmarked, og medborgeres rett til å motta opplæring og utdanning for å være skikket til deltagelse i arbeidsmarkedet, i tillegg til nødvendige sosiale overføringer for å opprettholde og støtte denne arbeidsmarkedsdeltagelsen. Disse sosiale overføringene er nødvendige fordi de gjør det mulig å velge, og innbefatter blant annet offentlig barneomsorg, helsetjenester og arbeidsledighetstrygd (Kessler-Harris 2003:159).

Konflikten mellom omsorgsarbeid og lønnsarbeid skapes når retten til økonomisk sikkerhet (ikke å sulte) plasseres i en annen rettighetskategori enn retten til arbeid, fordi dette gjør at omsorgsarbeid og lønnsarbeid tilhører to ulike kategorier i medborgerskapet (Kessler-Harris 2003:165). Det økonomiske medborgerskapet vil kunne mediere i denne konflikten, ved at den vil gjøre tilgangen på lønnsarbeid til en rettighet. Denne tilgangen forutsetter retten til barneomsorg, som derfor også må inkluderes som en økonomisk rettighet.

Oppnåelsen av økonomisk medborgerskap kan måles ved at både kvinner og menn innehar og utøver de privilegiene og mulighetene som er nødvendige for å ha økonomisk og sosial autonomi og frihet. Økonomisk medborgerskap er oppnådd når både kvinner og menn fritt kan delta i det politiske liv og påvirke utformingen av sosiale velferdsgoder (Kessler-Harris 2003:158). Dette målet på oppnådd medborgerskap, i kraft av autonomi og påvirkning, er parallelt med Habermas sitt syn på den todelte rollen til medborgere, hvor de er både borgere og klient. Autonomi og frihet avgjøres av hvorvidt borgere, ved sin politiske deltagelse og stemmegivning, påvirker sine premisser som klient i velferdsbyråkratiet. Kessler-Harris mål med det økonomiske medborgerskapet, kan slik tolkes som å utvide kvinners autonomi og

agency som økonomiske aktører, fordi dette er et viktig premiss for deltagelse og påvirkning i staten, og for statusen som medborgere.

3.4.1 Omfordeling og anerkjennelse

Omfordeling og anerkjennelse er to gjensidige dimensjoner i det økonomiske medborgerskapet (Hobson 2000). Omfordeling innebærer tilgang til økonomiske, politiske og sosiale medborgerrettigheter – en omfordeling av sosiale goder. Anerkjennelse innebærer at en gruppes annerledeshet og ulikhet godtas og ivaretas, uten å nedvurderes eller forklares som essens hos individene i gruppen. Sett i et kjønnsperspektiv vil omfordeling sikres gjennom å sørge for beskyttelse mot diskriminerende praksiser og ulik behandling innenfor lover og bestemmelser, samtidig som den anerkjenner asymmetriske gruppeforhold blant medborgerne, for å hindre at underprivilegerte grupper opplever diskriminering eller nedvurdering (Hobson 2000:89).

Fraser (2000) tar i bruk en status-modell for å tydeliggjøre sammenhengen mellom anerkjennelse og omfordeling. I denne modellen eksisterer anerkjennelse og omfordeling som gjensidig forankrede verdier med et interaktivt samspill, der statustilpasning og økonomisk struktur går inn i hverandre og forsterker hverandre. Økonomiske aspekter som inntektsfordeling har en undertekst av anerkjennelse. Dette oppstår når arbeidsmarkedet har institusjonalisert verdimønstre som privilegerer og foretrekker aktiviteter som er kodet som ”maskuline” eller ”hvite” fremfor de som er kodet ”feminine” eller ”svarte”. En underlegenhet i status kan dermed ikke forstås isolert fra den økonomiske strukturen, fordi statustilpasning og økonomisk struktur går inn i hverandre og forsterker hverandre. Ved å undersøke de komplekse sammenhengene mellom status og økonomisk klasse kan man oppdage hvordan en underordning i status og anerkjennelse som regel er knyttet til en manglende rettferdig fordeling. (Fraser 2000:118-119).

Hobson (2000) argumenterer for at dette samspillet preger mange kvinne-dominerte yrker. Dette skjer ved at yrkene har mindre verdi (ved et lavere lønnsnivå) enn mannsdominerte, og at de blir definert som ikke-tekniske, ikke-profesjonelle og ikke-konkurrerende av den dominante kulturen. Dette virker som en sirkellogikk: Kvinner pleier å gå inn i jobber som er kjønnsdifferensierte. Fordi det er en jobb som kvinner utfører, blir den devaluert med mindre lønn og status, og derfor vil ikke menn ta slike jobber. Fordi det er kjønnssegregering av stillinger, blir kvinners stillinger definert som mindre verdifulle og kompetansekrevede, og

man trenger færre goder for å tiltrekke seg de mest kompetente arbeiderne (Hobson 2000:106).

Diskriminering av kvinner i arbeidslivet skjer både gjennom en inndeling av kjønnssegregerte arbeidsplasser og gjennom lønnsnivået i kvinners yrker, men også ved en generell nedvurdering av kvinner som en kategori av arbeidere, ved å anse dem som mindre utdannet og mindre dedikerte i sitt arbeid. De lave lønningene i omsorgssektoren er det tydeligste og mest gjennomgående eksempelet på den manglende anerkjennelsen av kvinners utdanning og evner (Hobson 2000:110). Fokuset på konflikten kvinner opplever som både lønnsarbeidere og omsorgsutøvere hindrer en videre problematisering av den nedvurderingen som skjer av kvinner som profesjonelle og yrkesutøvere. Kvinner mister økonomisk autonomi både ved manglende omfordeling gjennom lavt lønnsnivå, og nedvurdering på bakgrunn av manglende anerkjennelse som profesjonelle og dedikerte yrkesutøvere.

Deltidsarbeid påvirker det økonomiske medborgerskapet til kvinner gjennom fire kjønnede aspekter: Arbeidsledighetstrygd, foreldrepermisjoner, syke- og uføretrygd og pensjon. Rammene for disse ordningene er tilsynelatende kjønnsnøytrale, og skjuler at kvinners medborgerskap blir mindre verdt enn menn på bakgrunn av deres lavere innsats innenfor lønnsarbeid (Hobson 2000:108). Innenfor konteksten av det økonomiske medborgerskapet blir det mulig å se forbi tilsynelatende kjønnsnøytrale elementer ved arbeids- og ansettelsesforhold alene. Istedenfor at den individuelle arbeidstaker må ta høyde for omsorgsarbeid i familien ved å redusere sin arbeidsinnsats, gjør de økonomiske medborgerrettighetene det mulig å fremme et krav om at det må finne sted endringer i arbeidssituasjonen, som gjør det mulig å kombinere lønnsarbeid med omsorgsansvar (Hobson 2000:88-89).

3.4.2 En økonomisk dimensjon i velferdsstaten

Kessler-Harris' inkludering av økonomiske rettigheter som en kategori av medborgerskap, finner paralleller hos Orloff (1993), som argumenterer for nødvendigheten av å inkludere to nye dimensjoner i velferdsstatstypologien til Esping-Andersen (1993:310). I Esping-Andersens typologi blir velferdsstater delt inn i tre typer av regimer – sosialdemokratiske, konservative eller liberale. Hvilket regime staten tilhører avgjøres av tre dimensjoner i forholdet mellom staten og medborgerne. Disse dimensjonene er forholdet mellom stat og marked, graden av stratifisering og graden av dekommodifisering. Graden av sosial

stratifisering innebærer hvorvidt staten klarer å utjevne forskjeller og skape likhet mellom statens innbyggere. Graden av dekommodifisering innebærer at medborgeres livskvalitet og materielle vilkår ikke bestemmes av markedskreftene alene, ved at innbyggerne har sosiale rettigheter som hever deres status fra å være arbeidskraft til å være medborgere (Esping-Andersen 1990:3).

Orloff argumenterer for at Esping-Andersens⁴ inndeling i tre dimensjoner baserer seg på en kjønnet konseptualiseringen av forholdet mellom stat og innbyggere – inndelingen går indirekte ut i fra en arbeidsdeling der menn arbeider og kvinner tar vare på barn. Dekommodifiserende rettigheter får derfor forskjellig innflytelse for kvinner og menn. Orloff mener dette gjør det nødvendig å inkludere to dimensjoner i tillegg til Esping-Andersens tre. Disse to nye dimensjonene er rett og tilgang til lønnet arbeid, og muligheten til å kunne danne en egen husholdning på basis av dette arbeidet. Disse dimensjonene synliggjør den ulike graden av dekommodifisering for kvinner og menn, og at graden av stratifisering vil virke ulikt mellom kvinner og menn fordi den forutsetter lønnsarbeid. De gjør det også mulig å undersøke kjønnede aspekter i de opprinnelige tre dimensjonene, som hvorvidt de tilrettelegger for og oppmuntrer kvinner til deltagelse i lønnsarbeidet, deling av det ulønnede omsorgsarbeidet og beskytter kvinners stilling på arbeidsmarkedet (Orloff 1993:310-319).

For Orloff er ikke retten til arbeid et tilstrekkelig mål på likestilling og kvinners frihet; retten til arbeid er bare verdifull i den grad den gjør det mulig for kvinner å danne og opprettholde sin egen husholdning, uavhengig av en mannlig forsørger. Det er økonomisk autonomi som er målet med lønnsarbeidet, og å oppnå økonomisk uavhengighet fra forsørgelse. Den økonomiske sårbarhet hos kvinnelige medborgere er skjult så lenge de har et sikkert bånd til en forsørger, men blir veldig åpenbar når enslige kvinner skal forsørge barn på egen hånd. Den viktigste dimensjonen av frihet og økonomisk agency for kvinner er derfor kapasiteten til å skape og opprettholde en autonom husholdning, fordi det frigjør individet fra å måtte gå inn i potensielt undertrykkende relasjoner, både privat og i arbeidsmarkedet (Orloff 1993:319-320).

---

⁴ Esping-Andersen (2002) har i etterkant av den feministiske kritikken inkorporert en tydeligere kjønnsdimensjon i sin velferdsstatstypologi, og argumenterer for nødvendigheten av et arbeidsmarked som er tilrettelagt for kvinners arbeidsinnsats, fordi dette er den sikreste måten å verne barn mot fattigdom. I hans argumentasjon mangler det likevel en anerkjennelse av en normativ likestillingsdimensjon, da hans argumenter dreier seg om hvordan kvinners arbeidsinnsats kan forhindre fattigdom og legitimere velferdsstaten.

Orloffs inkludering av to nye dimensjoner innebærer synliggjøringen av ulike økonomiske interesser og relasjoner i forholdet mellom stat og medborgere. Retten til arbeid åpner opp for bruken av kjønnede, økonomiske perspektiver på arbeidsmarkedsdeltagelse og tilrettelegging for kvinners lønnsarbeid, og synliggjør kjønnet ulikhet i forholdet mellom staten og dens innbyggere, og medborgernes ulike behov for beskyttelse og tilrettelegging. Økonomiske rettigheter er også en grunnleggende forutsetning for kvinners økonomiske agency og autonomi.

Både utvidelsen av dimensjonene til velferdsstaten og medborgerskapets fjerde kategori handler om økonomiske rettigheter – retten til arbeid og retten til selvforsørgelse. Sammen understreker de nødvendigheten av en økonomisk dimensjon for å analysere kvinners status som medborger og kvinner som gruppe i velferdsstaten. Solheim (2007) viser i sin historiske gjennomgang og analyse hvordan kvinners aktivitet i den økonomiske sfære har blitt begrenset, på bakgrunn av deres egenskaper som kvinne. Kessler-Harris og Orloff understreker aktualiteten i dette perspektivet, når de inkluderer økonomiske dimensjoner i analysemodeller av velferdsstater og medborgerskap. Det økonomiske perspektivet tydeliggjør kjønnede konstruksjoner rundt institusjonenes utforming, i tillegg til å utvide modellenes mulighet for å kunne analysere og integrere kvinners interesser.

3.4.3 Betingelser for det økonomiske medborgerskapet

I de foregående avsnittene har jeg redegjort for det økonomiske medborgerskapet, og hvordan denne nye kategoriseringen av medborgeres rettigheter bidrar til å synliggjøre kvinner og menns ulike økonomiske interesser og premisser. Det økonomiske medborgerskapet forutsetter også en del betingelser. Det har et mål om å gi alle kvinner tilgang på lønnet arbeid, som innebærer å skape et sett av økonomiske rettigheter som skal bidra til at forutsetningene for deltakelse i arbeidsmarkedet blir likere for kvinner og menn. Disse forutsetningene dreier seg rundt kvinners ansvar for barn og at mye av deres tid er knyttet opp mot omsorg og samvær med barn. Det økonomiske medborgerskapet vil slik bidra til å synliggjøre arbeidet kvinner legger ned i familien, ved å løfte det frem fra livsverden og inngi det med en større verdi, ved å synliggjøre de ressursene kvinner bruker i dette arbeidet, og som hindrer dem fra å delta i offentlig og produktiv lønnsarbeid på linje med menn. Økonomiske rettigheter knyttet til omsorgsarbeid vil fristille kvinners arbeidskraft.

Kritikken av medborgerskapet baserer seg på disse forutsetningene, der sosiale rettigheter og status skal kombineres med krav om lønnsarbeid. Kritikken av det økonomiske medborgerskapsbegrepet dreier seg slik rundt relevansen i og betydningen av utvidelsen av medborgerskapsbegrepet med en økonomisk kategori, og om hvorvidt kvinners rett til å utøve omsorg skal avgjøres av deres tilknytning til lønnsarbeid, eller om det skal være en rettighet som tilhører det sosiale medborgerskapet. I de neste avsnittene vil jeg redegjøre for kritikken av det økonomiske medborgerskapet, og deretter diskutere denne kritikken som et uttrykk for dikotomien i feministiske posisjoner av forskjellsfeminisme og likhetsfeminisme. Til slutt vil jeg argumentere for nødvendigheten av å gå forbi disse posisjonene, ved hjelp av Frasers (1997) forslag om en universell omsorgsgiver.

3.5 Kritikk av det økonomiske medborgerskapsbegrepet

3.5.1 Sosiale eller økonomiske rettigheter?

Lewis stiller spørsmål ved den betydningen Kessler-Harris tillegger det økonomiske medborgerskapet, fordi den amerikanske konteksten Kessler-Harris bruker som utgangspunkt for sin problematisering er ulik den vesteuropeiske. Mens amerikanske kvinner fremdeles mangler rettigheter knyttet til arbeid, ligger utfordringen for vesteuropeiske kvinner mer i den ubalanserte fordelingen av ubetalt omsorgsarbeid mellom menn og kvinner, og det er denne ubalansen som hindrer kvinners muligheter på arbeidsmarkedet. Denne ubalansen kan ikke medieres gjennom økonomiske, men gjennom utvidede sosiale rettigheter (Lewis 2003:179-182).

En slik tilrettelegging vil gå inn under de sosiale medborgerrettighetene, og innebærer at økonomiske rettigheter har begrenset relevans for kvinners yrkesaktivitet og økonomiske status, så lenge det fremdeles er de som utfører den største andelen av ulønnet omsorgsarbeid. Ved å gjøre sosiale rettigheter for sterkt knyttet til lønnsarbeid, tas det ikke hensyn til kvinners utbredte arbeidsinnsats innenfor omsorg.

Lewis (2003) mener at det økende kravet om, og tilbudet til, kvinners arbeidskraft, er problematisk fordi det ikke samtidig tilbyr løsninger på de problemene som oppstår rundt omsorg, eller fremmer en nødvendig likestilling. Lewis mener det ikke er mulig å kommodifisere alt omsorgsarbeid, gjennom barnehager og andre former for barnetilsyn. Selv om aktiv omsorg kan settes ut på anbud, gjelder ikke dette den passive omsorgen foreldre

utøver. En politikk som utelukkende tilrettelegger for kvinners lønnede arbeidsinnsats vil ikke nødvendigvis fremme mer likestilling i husholdningen, og vil samtidig undergrave statusen til det ulønnede omsorgs- og husholdningsarbeidet.

Lewis mener at man derfor trenger en ny politisk ramme for kvinners arbeidsinnsats, som går lenger enn de rammene som settes innenfor det økonomiske medborgerskapet. Denne politiske rammen vil være nødt til å inkludere en likere fordeling av tid, omsorgstilbud og kontantstøtte for å skulle kunne fremme likestilling. I dette perspektivet vil ikke kommodifisering av omsorg være et ubestridt gode, da likestilling ikke nødvendigvis oppstår når kvinner deltar på arbeidsmarkedet (Lewis 2003:181).

3.5.2 En ny ramme for omsorgsrettigheter

Hobson (2003) tar høyde for Lewis sin kritikk i sin bruk av det økonomiske medborgerskapsbegrepet. Hobson argumenterer for at Marshall ikke kunne forestille seg muligheten av at det å kunne kombinere lønnsarbeid med familieforpliktelser ville bli nødvendig for å være et fullverdig medlem av samfunnet (Hobson 2003:198). Fordi lønnsarbeid og familieforpliktelser beveger seg over ulike samfunnssfærer er deres tilhørende rettigheter plassert i ulike kategorier, slik Kessler-Harris påpekte. Det økonomiske medborgerskapet overskrider derimot disse sfærene, nettopp ved sin evne til å trekke ut rettigheter nødvendig både for arbeid og omsorg, og plassere dem innenfor samme kategori.

Hobson operasjonaliserer det økonomiske medborgerskapet gjennom fire kategorier – tilgang til arbeid, likestilling i arbeidslivet, sosiale rettigheter knyttet til arbeid, og like premisser i arbeidsmarkedet. Hennes undersøkelser viser at det segregerte arbeidsmarkedet gjør det vanskeligere å utfordre strukturelle ulikheter mellom kvinner og menn, og at en utvidelse av kvinners rettigheter til arbeid ikke har skjedd i sammenheng med en utvidelse av de sosiale rettighetene knyttet til arbeid. Det økonomiske medborgerskapet virker dermed som en indikator for i hvilken grad kvinner har muligheten til å forene rettighetene til arbeid med familieforpliktelser. For Hobson vil det økonomiske medborgerskapet kunne fungere som en ny ramme for kvinners arbeidsdeltagelse, fordi det gjør muligheten til å delta i arbeidsmarkedet til en økonomisk rettighet, gjennom at både kvinner og menns arbeidstagerposisjon vil innebære en større grad av tilretteleggelse for å kombinere arbeid med omsorgsansvar (Hobson 2003:198-199).

3.5.3 Ulike feministiske posisjoner til lønnsarbeid

Synet på hvorvidt økonomisk medborgerskap er et viktig begrep som kan tydeliggjøre differansen i kvinner og menns økonomiske rettigheter og tilhørende autonomi, påvirkes dermed av holdninger til lønnsarbeid som utgangspunkt for økt likestilling. Innenfor feministisk teori relaterer disse holdningene til de dikotome, feministiske posisjonene av forskjells- og likhetsfeminisme. I følge Lister deler disse posisjonene seg i synet på medborgerskapet etter hvorvidt rettigheter skal tilfalle lønnsinntakeren, omsorgsgiveren eller lønnsinntaker og omsorgsgiver (Lister 1997:177).

3.5.3.1 Dilemmaet

Den dikotome motsetningen mellom feministiske posisjoner kalles gjerne for Wollstonecrafts dilemma, etter Mary Wollstonecrafts bestrebelser for å finne grunnlaget for kvinners medborgerrettigheter på 1700-tallet; skulle de inngis på bakgrunn av de av kvinners egenskaper som var ulike menns, eller på bakgrunn av en universell likhet mellom alle innbyggere i staten? Wollstonecraft selv falt ned på den første posisjonen; hun mente kvinners oppgave og egenskap som mødre var det som kvalifiserte dem til statusen som medborgere, og mente at deres bidrag ville utfylle menns aggressivitet og ufølsomme natur, slik at kvinner og menn ville ha ulike dyder, rettigheter og plikter som medborgere i staten (Voet 1998:20)

Voet (1998) setter spørsmålsteget ved hvorfor kvinner og menn trenger ulike rettigheter - betyr det at de ikke får alle sine behov dekket gjennom rettighetene som medborgere, eller betyr det at kvinner av en eller annen grunn trenger ekstra, kollektive rettigheter i kraft av sitt kjønn? Hun mener at å inngi kvinner med spesielle rettigheter i tillegg til de universelle, vil være i samsvar med Aristoteles sin maksime hvor rettferdighet innebærer å behandle like saker likt og ulike saker ulikt (Voet 1998:71).

Holst (2002) argumenterer innenfor den samme rammen av rettferdighet, og mener den feministiske anerkjennelseskampen normativt betraktet ikke kan forhåndsbestemmes i verken forskjellsfeministisk eller i likhetsfeministisk retning, fordi man i et kommunikativt demokrati må respektere den enkelte deltakers autonomi. Verdien av lovgivning, velferdsordninger og politiske prosedyrer som er henholdsvis kjønnsnøytrale eller kjønnsspesifikke, kan dermed først fastsettes idet det blir klart om de hemmer eller fremmer vår autonomi. Dermed bør de som driver med ulønnet arbeid få kompensasjon; ikke fordi de er kvinner, men fordi alle mennesker fortjener den samme respekt for det arbeidet de gjør (Holst 2002:78-81).

3.5.3.2 Løsningen på dilemmaet? En universell omsorgsgiver?

Fraser (1997) mener det er nødvendig å gå forbi den feministiske dikotomien om hvorvidt kvinners medborgerrettigheter skal inngis på bakgrunn av likhet eller forskjell, hvor kvinner henholdsvis enten må bli mer like menn, eller hvor kjønnsforskjellene opprettholdes, men med økonomisk kompensasjon for kvinners omsorgsarbeid. Fraser mener man kan omgå dilemmaet ved å utforme et medborgerideal på bakgrunn av kvinners livsløpsmønstre, og slik omskape medborgeren fra å være en universell lønnsarbeider til en universell omsorgsgiver. Det innebærer å skape mer rom for omsorgsarbeid for begge kjønn, og at viktige institusjoner som stat og arbeidsmarked derfor bedre må tilpasses behovet for omsorg i familiene (Fraser 1997:61). Slik vil ikke kvinner måtte tilpasse seg menn, eller kvinners arbeidsinnsats bli synonymt med mindre tid til barn, eller en kolonisering av livsverden når kvinnene ikke lenger kan beskytte samfunnets kultur og normer.

Lister (1997) hevder likeledes at det er nødvendig å utforme en politikk som fører omsorgsarbeidet fra å være kvinners ansvar, til å være delt mellom kvinner og menn, og fra å være et privat anliggende, til å bli delt mellom individet og staten. Dette vil samtidig gjøre lønnsarbeid, som nøkkelen til medborgerrettigheter, mer tilgjengelig og med større muligheter for kvinners deltagelse, fordi kvinner ikke vil bli diskvalifisert på bakgrunn av sitt omsorgsansvar (Lister 1997:194).

Synet på lønnsarbeid, som er utgangspunkt for problematiseringen av det økonomiske medborgerskapet, dreier seg om hvorvidt det er greit å inkludere sosiale rettigheter innenfor kategorien av økonomisk medborgerskap, som inkorporerer disse rettighetene med utgangspunkt i deltagelse i lønnsarbeid, nemlig retten til arbeid og rettigheter i arbeidssituasjonen. En slik kategorisering av sosiale rettigheter utelukker at kvinner kan være mottagere av sosiale goder og ordninger på bakgrunn av sitt omsorgsarbeid, nærmere bestemt at hjemmeværende mødre kan øke sin økonomiske autonomi gjennom statlige overføringer som kompenserer deres manglende lønnsarbeid. Jeg mener at denne dikotomien er fastlåst, og at Frasers teori om en universell omsorgsgiver er en god løsning på konflikten.

Den universelle omsorgsgivermodellen innebærer å anerkjenne at både omsorgsarbeid og lønnsarbeid er nødvendige for medborgere, men at det er fordelingen av disse arbeidsområdene i henhold til kjønn som blir problematisk. For kvinner blir det problematisk i form av mindre tilgang på materielle goder, for menn er det problematisk at de mangler grunnleggende rettigheter til å utøve omsorg for sine egne barn. En modell hvor alle

medborgere blir tilkjent både retten til å delta i arbeidsmarkedet i sammenheng med retten til å utøve omsorgsarbeid, kan slik ta bort grunnlaget for konflikten: om hvorvidt kvinner skal anerkjennes på bakgrunn av sin kvinnelighet, eller tilpasse seg menns idealer.

På bakgrunn av min argumentasjon rundt nødvendigheten av å anerkjenne og å analysere kvinner i kraft av å være økonomiske aktører, og Brush (2002) kritikk av konseptualiseringen av kvinner som politiske subjekter, vil jeg hevde at det økonomiske medborgerskapet er et viktig begrep for å tydeliggjøre ulikheter i medborgerstatusen hos kvinner og menn. Det økonomiske medborgerskapet vil også virke i samsvar med Lister og Frasers argumentasjon for en større deling av omsorgsansvaret, fordi retten til omsorg vil følge statusen som lønnsarbeider, og slik inngi omsorgsarbeid med større økonomisk verdi og status. Omsorg og lønnsarbeid vil slik i større grad kunne være gjensidige størrelser, uten en direkte kjønnet tilknytning, og dette vil kunne bidra til en likere arbeidsdeling.

Ideen om det økonomiske medborgerskapet åpner også for en problematisering av kvinners status og posisjon som økonomiske aktører i samfunnsfellesskapet, og tydeliggjør premissene for kvinners gjeninntreden i den økonomiske sfære. Ikke som mødre eller ”hustruer”, men som autonome, handlende og konsumerende aktører med materielle ressurser. Dette gjør det mulig å analysere kvinner som medborgere ut i fra deres økonomiske aktørskap, heller enn ut i fra deres moderskap. Dette gjør det mulig å oppdage ulikheter, som at kvinners økonomiske medborgerskap innbefatter retten til fødselspermisjon, mens dette ikke gjelder for menn. Dette aktualiserer behovet for et økonomisk medborgerskap som har utgangspunkt i en universell omsorgsgiver.

Dilemmaet knyttet til hva som skal utgjøre grunnlaget for økonomiske rettigheter og tilgangen på sosiale goder er en underliggende tematikk også i de neste avsnittene, som omhandler tilgangen på goder og implikasjoner av statens kjønnede utforming av velferdsordninger. Statens ordninger gir føringer for legitimiteten ved kvinners reduserte lønnsarbeid, som kan gi konsekvenser for kvinners økonomiske aktørskap og status som medborgere.

3.6 Kvinneres økonomiske aktørskap⁵ i velferdsstaten

3.6.1 Velferdsstaten – en normativ kjønnsorden

Kildal og Kuhnle (2005) argumenterer for at velferdsinstitusjoner ikke bare er et nøytralt system av straff og belønning, men også et praktisk uttrykk for normer, verdier og sosiale mål. Hva som er rådende ideer rundt rettferdighet og frihet, solidaritet og ansvar, vil igjen influere sosiale normer, verdier og grunnleggende tenkemåter. Velferdsstatens utforming er dermed også en del av samfunnets moralske strukturer (Kildal og Kuhnle 2005:2). Fraser (1997) mener velferdsstaten utforming er viktig fordi den støtter en kjønnsordning. Kjønnsordninger uttrykkes gjennom hvordan det tilrettelegges for arbeidsdelingen mellom kjønnene, og bestemmelser om hva som skal utgjøre grunnlaget for sosiale rettigheter og omfordelingen av sosiale goder (Fraser 1997:42).

Statens innflytelse over medborgere er ikke bare knyttet til bestemmelser rundt plikter og rettigheter. Gjennom sine systemer for omfordeling knytter den normer om rettferdighet til sine avgjørelser om hvem den privilegerer. I tillegg til materiell omfordeling innebærer statens utforming av velferdsordninger også en normativ fordeling av legitimitet mellom sosiale og kulturelle kjønnsinstitusjoner. Dette synet på velferdsstatens rolle som en normativ makt er knyttet til Rawls' (1971, i Kildal og Kuhnle 2005) tanker om sosiale institusjoner, hvor rettferdighet er den fremste dyd. En slik rettferdighet innebærer lik distribusjon av goder og byrder, rettigheter og plikter, og å behandle alle med den samme respekt (Kildal og Kuhnle 2005:3).

3.6.2 Ulike grunnlag for retten til velferdsgoder

Fraser (1997) problematiserer grunnlaget for rettighetene til velferdsgoder, fordi enhver velferdsstat fordeler sine goder i forhold til et sett av distributive prinsipper, som definerer statens grunnleggende moralske kvalitet. Fraser deler disse prinsippene inn etter hvilken posisjon som er utgangspunkt for berettigelsen: behov, opptjening og medborgerskap. Velferdsgoder fordelt etter behov er det mest likhetsskapende, men man risikerer å isolere og stigmatisere de trengende. Dette er den eldste formen for fattigdomshjelp, og er den minst respektable støtten man kan motta. Den mest respektable støtten er i motsetning den man selv

---

⁵ Aktørskap brukes her i betydningen handlingsrom, som et alternativ til det engelske begrepet agency. McNay (2004:179) definerer agency som et individs kapasitet til handling.

har opptjent, gjennom trekk fra lønna opparbeidet gjennom tjeneste, enten i arbeidsstyrken eller militæret, noe som begge deler i stor grad ekskluderer kvinner. Opptjening har blitt sett på som grunnlaget for lønnsrelatert sosial forsikring i den industrielle velferdsstaten. Det tredje prinsippet for støtte er medborgerskapet, som fordeler støtten etter medlemskap i samfunnet. Det er ærbart, likhetsfestet og universalistisk, men også dyrt, og dermed vanskelig å opprettholde med et høyt nivå av kvalitet og generøsitet (Fraser 1997:49).

For å undersøke kjønnsordningen i postindustrielle velferdsstatsmodeller er det derfor viktig å se på konstruksjonene av rettigheter, og hvem som kan gjøre krav på dem. Det er stor forskjell i om fødselspermisjon er et gode man får i kraft av å være borger, eller om man må opparbeide retten til den gjennom opptjening i lønnsarbeid. Det er også en viktig forskjell om den er et gode som følger medborgernes kjønn, eller deres faktiske omsorgsoppgave som forelder.

3.6.3 Individualisering av det økonomiske ansvaret

Lewis (2001) argumenterer for at det i løpet av 90-tallet har skjedd en endring i statlige velferdsordninger, der utgangspunkt har gått fra å være en forsørger i hver familie, til en familiemodell med to arbeidere. Denne endringen innebærer en ny forutsetning, om at alle voksne mennesker deltar i arbeidsmarkedet. Denne endrede ordningen hviler på en endring i statens antagelser om individets ansvar og uhindrede arbeidsdeltagelse, hvor familien slutter å være en økonomisk enhet. Endringen i statens antagelser påvirker igjen utformingen av sosiale stønader og overføringer, som tilpasses et samfunn der alle medborgere er lønnsarbeidere, og slik individualiserer ansvaret for opptjening av velferdsgoder (Lewis 2001:154).

Endringen innebærer at medborgere blir betraktet som individuelle økonomiske aktører som selv har ansvaret for å trygge sin økonomiske situasjon, og hvor kvinner ikke lenger blir antatt å være forsørget av sin partner, og hvor ansvaret for inntekt og pensjon i større grad blir opp til den enkelte kvinne.

Lewis (2001) argumenterer for at skiftet i myndighetens antagelser om arbeidsdelingen mellom kvinner og menn har gått forut for den sosiale virkeligheten, slik at myndighetens modell om en familiemodell bestående av to voksne heltidsarbeidere har blitt et ideal de fleste

europiske familier⁶ ikke kan leve opp til. Utviklingen fra en modell med familelønn har blitt en modell med to forsørgere, men modellen blir bare møtt på halvveien, med en og en halv forsørger per familie. Fordelingen av forsørgeransvaret går fremdeles etter tradisjonelle kjønnsmonstre. Store deler av kvinner i arbeidsmarkedet arbeider deltid, og har ikke muligheten til selv å opparbeide seg en god pensjon, eller være selvforsørgende i tilfelle av samlivsbrudd (Lewis 2001:156). Kvinner har også lavere lønn enn menn, noe som skyldes at de ofte arbeider i omsorgsykker og i kjønnssegregerte sektorer av arbeidsmarkedet. Dette betyr at en full individualisering av ansvaret for selvforsørgelse og opparbeidelse av sosiale og pensjonsmessige rettigheter blir vanskeligere å oppnå for kvinner enn for menn, særlig ved deltid, men også ved heltidsarbeid (Lewis 2003:180).

Ifølge Lewis fører en individualisert utforming av velferdsgodene, som ikke tar høyde for at mange kvinner fremdeles er avhengig av delvis forsørgelse fra sine ektemenn, til at kvinner i større grad enn menn er avhengige av sosiale stønader (Lewis 2001). En overgang til overføringer som i større grad er basert på en individuell opptjening av rettigheter, heller enn på de sosiale rettighetene som medborger, blir negativ for kvinner. De blir betraktet og bedømt som individuelle, uavhengige arbeidere, mens de i virkeligheten ikke opererer innenfor rammer som gjør det mulig å delta i lønnsarbeid på samme måte som menn (Lewis 2001: 161).

Individualiseringen av det økonomiske ansvaret har ikke foregått på samme måte blant norske medborgere, hvor kvinners økonomiske, individuelle ansvar formelt har vært uavhengig av hennes sivile status siden 60-tallet, da det ble gjort endringer i skatteloven. Mens gifte kvinner før dette hadde skattet på bakgrunn av sin manns inntekt, skattet de nå på grunnlag av egen opptjening (Skrede 2004). Lewis' observasjon av endringer kan derfor ikke overføres direkte til en norsk kontekst. Det som blir interessant ved hennes observasjon for en norsk kontekst, er de ulikhetene et individuelt økonomisk ansvar skaper mellom kvinner og menn. Statens

---

⁶ Lewis omtaler europeiske familieidealer som en enhet, men tar da ikke med i sin betraktning Esping-Andersens velferdsstatstypologi, som viser at europeiske ordninger for familie og velferd er ulike, og fordeler seg etter idealer knyttet til konservative, liberale eller sosialdemokratiske regimer (Esping-Andersen 1990). Europeiske familier blir dermed en kategori som omfatter mange ulike ordninger og grader av dekommodifisering, og man må derfor anta at utviklingen Lewis observerer, derfor vil komme til uttrykk på forskjellige måter fra land til land.

kjønnsnøytrale utforming får likevel kjønnede konsekvenser for medborgerne, på bakgrunn av ulik innsats innenfor lønnsarbeid.

3.7 Det norske sosiale medborgerskapet

Hva medborgerskapet innebærer, varierer etter utformingen av statens velferdstjenester og ideologiske utgangspunkt. I Norge har koblingen mellom arbeid og sosiale rettigheter vært mindre enn i andre europeiske land, samtidig som idealet om den hjemmeværende husmoren levde lenger i Norge enn i de andre skandinaviske landene (Ellingsæter og Solheim 2002).

Ifølge Kildal og Kuhnle (2005) har de nordiske landene etablert en universell modell for sosial beskyttelse, hvor goder og tjenester basert på å være innbygger kombineres med en sosial forsikring som opptjenes gjennom lønnsarbeid. Denne typen sosial forsikring er ikke knyttet til medborgerskap, men tildeles alle landets innbyggere som arbeider (Kildal og Kuhnle 2005:14). Når den sosiale sikkerheten ikke er knyttet til statusen som medborger alene, vil innsats innenfor lønnsarbeid gi en større andel av de sosiale godene. Kildal og Kuhnle (2005) mener at grunnen til at velferdsstatens goder fremdeles betraktes som tilhørende medborgerskapet, henger sammen med den sterke normaliseringen av lønnsarbeidet og den maskuline normen med livslangt lønnsarbeid.

Arbeid har alltid vært sentralt i skandinavisk velferdsutforming – dette blir særlig tydelig gjennom det tette båndet mellom statusen som arbeidstager og velferdsinstitusjonenes utforming (Kildal og Kuhnle 2005). I løpet av 1990-tallet har denne sammenhengen blitt sterkere, med strengere krav for tilgangen på goder, lengden på støtte og på hvilket nivå man skal motta støtte. Den mest distinkte forskjellen ligger i kravet om lønnsarbeid som utgangspunkt for velferdstjenestene, ved et umiddelbart krav om å arbeide i retur for å ha rett til goder i det laveste sjiktet av inntektsoppretholdelse. Slik er det ikke lenger statens mål å opprettholde en inntektssikkerhet, det er nå hver og ens ansvar å arbeide for å fortjene velferdsgodene (Kildal og Kuhnle 2005:28).

På tross av denne utviklingen har Norge har hatt en stabilitet i sine velferdsprogrammer, og har ikke beveget seg sterkt i retning av en mer liberal politikk (Kildal og Kuhnle 2005). Samtidig kan noen trender i norsk velferdspolitisk utvikling tyde på at det skjer noen modifikasjoner til dens grunnleggende utvikling, ikke minst representert ved den nye arbeidslinja i norsk politikk, som inneholder forskjellige initiativer med det formål å øke

arbeidsmarkedsdeltagelsen ved å styrke sammenhengen mellom bidrag og goder. En sterkere norm om gjengjeldelse av de godene man mottar, vil gå på bekostning av prinsippet om universalisme. Konsekvensen av dette er at flere mennesker kommer inn i den behovsprøvende delen av det sosiale sikkerhetssystemet, som er et nytt steg i retning av selektering av hvem som fortjener goder og hvem som ikke fortjener goder (Kildal og Kuhnle 2005:28).

3.7.1 "Likestilling light" – den norske familiemodellen?

Skredes (2004) undersøkelser tyder på at den endringen Lewis observerer i europeiske familiers arbeidsdeling, allerede er en etablert praksis i Norge. Skrede kaller denne arbeidsdelingen for "likestilling light", der mor har lønnet arbeid og deltar i den økonomiske forsørgelsen, men hvor far fremdeles er den ubestridte hovedforsørgeren. Denne fordelingen av arbeidsinnsatsen i familien er ikke tilfeldig, fordi den statlige utformingen av familiepolitiske løsninger bidrar til å sementere en arbeidsdeling mellom mødre og fedre. Mødre er blitt mer involvert i lønnsarbeidet og fedre er blitt mer involvert i omsorgsarbeidet, men hovedansvaret for den private eller økonomiske sfæren er fremdeles fordelt etter foreldres kjønn. "Likestilling light"-arbeidsdelingen innebærer slik at mor har lønnet arbeid, men redusert arbeidstid og hoveddelen av omsorgsarbeidet, mens far arbeider heltid og redusert tid med barneomsorg og husarbeid (Skrede 2004:168).

Det er mor som tjener opp retten til permisjon, mens far ikke har selvstendig opptjeningsrett. Mesteparten av permisjonen er forbeholdt mor, mens det er satt av en "kvote" til far. Ordninger knyttet til barneomsorg legger hoveddelen av både ansvar og rettigheter hos mor, mens fedre i mindre grad benytter sine rettigheter til permisjon. Slik kan de familiepolitiske ordningene betegnes som en sjenerøs reproduksjonsstøtte, heller enn statlig tilrettelegging for likestilte foreldreskap. Den samme ambivalensen finnes i ordninger for barneomsorg, der foreldrepermisjon og barnehage er innrettet mot å holde foreldre, spesielt mødre i arbeidslivet, mens kontantstøtte, som skal gjøre det mulig selv å velge hvordan man vil utøve omsorgen over egne barn, fører kvinner ut av arbeidslivet (Leira 1998, Skrede 2004:160-169).

Ifølge Skrede (2004) blir ikke det at kvinner og menn har ulike inntekter og innretter arbeidsdeling i en "likestilling light"-ordning problematisk i seg selv, så lenge ekteskapet eller samboerforholdet består og begge partene er fornøyd med ordningen. Men ved en skjev arbeidsdeling vil hans pensjonsrettigheter i Folketrygden være større enn hennes, samtidig

som Folketrygden bare utgjør en del av pensjonsgrunnlaget. For mange arbeidstagere utgjør tjenestepensjonen et viktig tillegg, og ektefellerrettighetene er ofte begrenset om ekteskapet blir oppløst før pensjonistfasen. Folketrygden gir visse basisrettigheter i forhold til omsorgsarbeid, og gir uansett en grunntrygghet til alle samfunnsborgere, men den utbredte ”likestilling light”-arbeidsdelingen gir ulik økonomisk avkastning til menn og kvinner for deres arbeidsinnsats (Skrede 2004:195).

I perspektivet til Kildal og Kuhnle (2005), der statens utforming av velferdsgoder har en normativ undertone, innebærer dette at den norske ”likestilling light” bidrar til å legitimere dagens kjønne arbeidsdeling. Skrede avslutter sin argumentasjon med å spørre hvorvidt denne arbeidsdelingen fortsetter fordi den er gunstig for staten, fordi den på ingen måte er gunstig for en større likestilling mellom kvinner og menn.

3.7.2 Økonomisk medborgerskap – universalisme, arbeidsinnsats eller kjønn som avgjør?

En utforming av velferdsgodene som baserer seg på idealer fra arbeidslinja kan få to konsekvenser for medborgerskapet. For det første undergraver kravet om arbeid som utgangspunktet for velferd statusen til medborgerskapet – det er statusen som arbeider som utløser rettigheter overfor velferdsstaten. For det andre gjør kravet om gjenytelse til staten gjennom lønnsarbeid den universelle støtten man mottar mindre legitim. I det norske samfunnet er medborgerskapet universalistisk ved at det gir like rettigheter til alle med den samme statusen. Likevel blir det store forskjeller på hvilke sosiale og materielle goder man har krav på når opptjening gjennom eget lønnsarbeid er viktigst. Mange av de sosiale ordningene, som uføretrygd, syke- og rehabiliteringstrygd, attføringsytelser og fødselspermisjon er avhengig av at man tidligere har hatt inntekt. Slik er det forskjeller innenfor det norske medborgerskapet som går på hvorvidt man har hatt lønnet arbeid eller ei, fordi de fleste ytelser fra det offentlige er avhengig av arbeidsinntekt.

Den største ulikheten i kvinner og menns økonomiske medborgerskap handler ikke om hvilke rettigheter kvinner mangler, men om skjevheten som oppstår når kvinner og menn har ulike medborgerrettigheter på bakgrunn av sitt kjønn. At det bare er kvinner som har økonomiske rettigheter til omsorg i forbindelse med sitt arbeid, innebærer at kvinner inngis med forventningen om at de skal ta det største ansvaret for omsorgsarbeidet. Menn møter ikke denne forventningen.

3.8 Oppsummering av kapitlet

I dette kapitlet begynte jeg med å redegjøre for medborgerskapet som bestående av rettigheter og plikter, og hvordan Marshall utvidet sivile og politiske rettighetskategorier med de sosiale medborgerrettighetene. I etterkant av Marshall har samfunnsendringer vist at det er nødvendig å utvide medborgerskapsbegrepet med tanke på å inkludere nye medborgere med nye behov. Jeg har argumentert for medborgerskapets normative konstruksjon, og vist dets historie som kjønnet institusjon, der kvinner og menn tilhører ulike sfærer. På bakgrunn av denne argumentasjonen har jeg brukt den feministiske kritikken for å vise at de historiske inndelingene av kvinnelige og mannlige oppgaver og samfunnssfærer fremdeles eksisterer i dagens medborgerskap, og er relevante for å forstå kjønnede ulikheter i samfunnet.

Marshall's kategorisering og historie rundt kvinners eksklusjon fra den økonomiske sfære viser nødvendigheten av en ny kategori av økonomiske rettigheter. Det økonomiske medborgerskapet bidrar til å klargjøre kausaliteten i ulikhetene for kvinner og menns medborgerskap. Årsak og sammenheng kommer ikke fra konflikten mellom omsorgs- og lønnsarbeid, men fra den historiske, tradisjonelle rollefordelingen. Den ulike fordelingen av medborgeres ansvarsområder er i dag tilslørt av en tilsynelatende nøytral status.

Brush (2002) sin argumentasjon om hvordan konflikten bygger på en kjønnet logikk som stikker dypere enn arbeidsmarkedet, settes i sammenheng med Kessler-Harris (2003) sitt begrep om det økonomiske medborgerskapet. Dette begrepet åpner for et perspektiv hvor det å bedre og styrke kvinners økonomiske posisjon i samfunnet kan utgjøre utgangspunktet for å oppheve denne konflikten, fordi retten til omsorg tillegges statusen som lønnsarbeider. Relevansen i det økonomiske medborgerskapet avgjøres imidlertid av synet på lønnsarbeid som utgangspunktet for kvinners rettigheter som medborgere. Jeg mener det økonomiske medborgerskapet løser denne konflikten ved å tillegge lønnsarbeidet en rett til omsorg, som i sammenheng med Frasers forslag om medborgeren som universell omsorgsgiver gjør kvinners livsløp og tidsprioriteringer til norm for alle medborgere, uavhengig av kjønn.

Jeg avslutter kapitlet med å redegjøre for medborgerskapet som utgangspunktet for rettigheter i velferdsstaten, og hvordan statens utforming av velferdsordninger også er en kjønnsorden som påvirker og tilrettelegger for den kjønnede arbeidsdelingen. Medborgerskapets normative konstruksjon blir problematisert i en statlig kontekst, der et større fokus på kvinners økonomiske posisjon avslører de kjønnede antagelser og strukturene som preger statens familiepolitikk ved at bare kvinner har økonomiske rettigheter til omsorg.

3.8.1 Formålet med kapitlet

Med dette kapitlet ønsker jeg å vise at det økonomiske medborgerskapet åpner for et perspektiv som muliggjør en problematisering av kvinners medborgerskap ut i fra deres økonomiske aktørskap, istedenfor deres moderskap. Kvinners posisjon som medborgere kan i et slikt perspektiv også forklare kjønne mekanismer i arbeidsmarkedet og kjønne utforminger av statlige ordninger, fordi de bakenforliggende strukturene som skaper denne konflikten er felles. Kvinners oppgave som arbeidstakere, foreldre og medborgere er preget av modernitetens konseptualisering av kjønn, der kvinner og menn har ulike oppgaver og tilhører ulike sfærer.

Formålet med å inkludere et historisk perspektiv og feministisk kritikk av medborgerskapet, har vært å vise hvordan den økonomiske dimensjonen er særlig viktig for å forstå kvinners posisjon i samfunnet. Deltagelse i den offentlige sfære som økonomisk aktør går i mot den historiske konseptualiseringen av samfunnsansvaret tilhørende kvinners medborgerskap, fordi kvinners ansvarsområde først og fremst var hjemmets private sfære og de relasjonelle, reproduktive oppgavene som hørte til der. Jeg mener dette perspektivet er relevant fordi det belyser hvordan idealer om medborgerskap er en underliggende årsak i den kjønne sosiale praksisen deltidsarbeid. Den økonomiske dimensjonen ved medborgerskapet og velferdsstaten muliggjør en bredere problematisering av kvinners samfunnsrolle, fordi fokuset på kvinner som økonomisk aktør går forbi konseptualiseringen av kvinner som stående i konflikt mellom dikotomien omsorg/arbeid.

4. Kvinners deltidsarbeid som sosial praksis

I dette kapitlet vil jeg redegjøre for kvinners deltidsarbeid som sosial praksis. Med sosial praksis viser jeg til det Fairclough (i Jørgensen og Phillips 1999:98) kaller for de institusjonelle, kulturelle og økonomiske betingelsene for den diskursive praksisen. For å finne frem til disse, har jeg gått inn i foreliggende forskning og litteratur om temaet deltid. På bakgrunn av oversikten jeg har skapt meg, har jeg delt inn dette kapitlet i to deler, en deskriptiv og en forklarende.

I den deskriptive delen av kapitlet ønsker jeg å gi et statistisk overblikk gjennom en redegjørelse for utbredelsen av deltidsarbeid som fenomen i arbeidslivet. For å gi dette overblikket redegjør jeg for hva som karakteriserer deltid, hvem som arbeider deltid, og hvor deltid er mest utbredt som arbeidstidstilpasning. I forlengelse av redegjørelsen for undersysselfsetting, har jeg også inkludert et avsnitt om forskning rundt arbeidstidspreferanser hos kvinner, og ulike tolkningsmuligheter av disse. Deretter vil jeg i en mer deskriptiv del bruke institusjonelle, kulturelle og økonomiske rammebetingelser for kvinners deltidsarbeid, som tre ulike perspektiver for å forklare premissene for deltidsarbeidet. Dette gjør jeg ved å se nærmere på velferdsstatens ordninger, arbeidsmarkedets tilrettelegging, og kulturelle normer rundt kvinner og arbeid.

Formålet med dette kapitlet er å skape et sammenligningsgrunnlag for den diskursive praksisen rundt deltidsarbeidet, for slik å danne et grunnlag for en gjennomgang av diskrepansen mellom den diskursive praksisen og den sosiale strukturen den bidrar til og formes av. Denne gjennomgangen vil komme i avslutningen av en analyse av den diskursive praksisen, i kapittel fem.

4.1. Faktorer som påvirker deltidsarbeidet.

Deltidsarbeid blir vanligvis definert som en arbeidstid på mindre enn 32 timer per uke. Videre deles deltidsarbeidet ofte inn i kort og lang deltid. Lang deltid er den deltidsformen som er mest brukt, og innebærer en arbeidstid på mellom 22 og 32 timer per uke (Kjeldstad og Nymoen 2004). Tre av fire norske kvinner mellom 16 og 64 år er i arbeid. Av disse karakteriseres 44 prosent som deltidsarbeidende, ved at de har en arbeidstid på mindre enn 32 timer i uken (Hardoy og Schøne 2004:7). Kjernen av deltidsarbeidende i Norge er gifte

kvinner som jobber lang deltid. Mens deltid er stabilt som arbeidsmarkedsfenomen, finner man noe nedgang blant kvinner som arbeider deltid (NOU 2004:29: 45).

Deltidsarbeidende kvinner er ikke en marginalisert gruppe; de har en stabil tilknytning til arbeidslivet og omfattes av de samme lover og regler som gjelder for andre arbeidstagere (Ellingsæter 1995). Lønninger og sosiale rettigheter til deltidarbeidende er overveiende de samme som blant heltidsarbeidende. Samtidig viser forskning at langvarig deltid for den enkelte kan være forbundet med ulemper som dårligere lønn, færre opprykksmuligheter og reduserte pensjonsytelser (NOU 2004:29: 45). Mens kvinners yrkesdeltakelse har økt med 25 prosent, er omfanget av deltidarbeidet redusert med 10 prosent (Abrahamsen 2002:17-25). Deltidsarbeid som arbeidstidstilpasning blant kvinner er dermed nedadgående, men er fremdeles utbredt.

4.1.1 Hvem?

Gifte kvinner har størst sjanse for å jobbe deltid, mens denne sjansen synker blant kvinner som er samboere. Dette kan være et tegn på at gifte par har en mer ulik deling av den samlede lønnete og ulønnete arbeidstiden enn blant samboere (Kjeldstad og Nymoen 2004, i NOU 2004:29: 54). Unge kvinner i omsorgsykker begrunner deltid med omsorg for egne barn, mens de over 40 år som har tilbakelagt småbarnsfasen, begrunner sitt deltidarbeid med faktorer i arbeidssituasjonen (Abrahamsen 2002:12). Denne tendensen finner man også i tidsbruksundersøkelsen til SSB fra 1990, som viste at gifte par har en mer ulik fordeling av lønnet og ulønnet arbeid enn samboere, og at barnas ankomst innvarsler en avtagende deling av hus- og omsorgsarbeid (Kitterød og Lømo 1996).

4.1.2 Hvorfor?

Kvinnens sivile status er en viktig faktor i deres avgjørelse om å arbeide deltid. Dette kan ha sammenheng både med økonomi – at gifte kvinner har en økonomisk sikkerhet i sin ektefelle som gjør det mulig for dem å bruke mindre tid på lønnsarbeid – og med et øket krav fra den ulønnede arbeidsmengden. Deltid blir slik en praktisk tilpasning av kvinners tidsbruk, når behovet for inntekt blir mindre, samtidig som arbeidsmengden i hjemmet øker.

Utdannelse er en faktor som påvirker kvinners sjanse for å jobbe deltid. Blant kvinner med mer enn 4 års utdanning ved universitet eller høyskole jobber 20,1 prosent deltid, og bare 1,2 jobber uønsket deltid. Blant kvinner med laveregradsutdanning fra universitet eller høyskole

jobber 33, 9 prosent deltid, der 3,1 prosent jobber uønsket deltid. Blant kvinner med videregående utdanning jobber 46,3 prosent deltid, og 6,2 prosent jobber uønsket deltid. Størst forekomst av deltidsarbeid finner man blant kvinner som bare har grunnskoleutdanning. Her arbeider hele 61, 4 prosent deltid, og 6,5 prosent av denne deltiden er uønsket (Hardoy og Schøne 2004:10).

Bruken av deltid som arbeidstidstilpasning er dermed lavest blant de med høy utdanning, og høyest blant de med lite utdanning. Sjansen for å være ufrivillig deltidsarbeider øker med synkende grad av utdanning. Sjansen for å arbeide deltid er derfor ikke likt fordelt blant kvinner; innenfor grupperingen av kvinner er det andre faktorer enn bare kjønn og omsorgsansvar som spiller inn – utdanning kan også sies å virke inn på kvinners sjanse for å være deltidsarbeider. Lengden på utdanning har tradisjonelt sett en sterk sammenheng med klassebakgrunn og sosial og kulturell kapital. Ved at deltid påvirkes av lengden på utdanning, tyder dette på at klasse virker inn som et strukturerende element i sjansen for å arbeide deltid.

4.1.3 Hvor?

Hvilket yrke og sektor man arbeider innenfor påvirker også sjansen for deltidsarbeid. Innen forskjellige yrker er det ulike arbeidstidskulturer. Disse er bestemmende for utbredelsen av deltid og heltid på en arbeidsplass. Når en kvinne først har bestemt seg for utdanning og yrke, blir dermed mulighetene til å velge arbeidstid mindre enn de var før valg av yrke. Innenfor mannsdominerte sektorer er det heltidsarbeid som er den rådende arbeidstidskulturen for både menn og kvinner. I kvinnelederte sektorer er bildet mer sammensatt, ved at deltid er en utbredt arbeidstidstilpasning blant både menn og kvinner. Kvinner i mannsdominerte yrker vil derfor i stor grad arbeide heltid, mens kvinner i de kvinnelederte yrkene like gjerne søker deltid som heltid (Abrahamsen 2002:51-53).

En oversikt over hvem som bruker deltid og hvor deltid brukes, viser slik at utdanning og yrke/sektor er til en viss grad sammenfallende. Høy utdanning gir gjerne stillinger med høyere status og lønn enn man kan oppnå uten utdanning. Slike stillinger finnes innenfor yrker og sektorer hvor det er typisk mannlige arbeidstidskulturer, fordi lønn og status er verdier som er kodet som typisk maskuline. Kvinner med høy utdanning vil i større grad jobbe i yrker med mannlige arbeidstidskulturer, hvor aksepten for deltidsstillinger er mindre. Kvinner uten utdanning vil ha større sjanse for å være ansatt i typiske kvinnesektorer, hvor bruken av deltid er utbredt.

4.1.4 Betydningen av kjønn

Den største gruppen av deltidsarbeidende er gifte kvinner med lav utdannelse, ansatt innenfor et typisk kvinneyrke, som helse og omsorg eller renhold. Deltid er utbredt i yrker med lite status og lav lønn, mens utdannelse og jobber med mer status gjør det mindre sannsynlig at kvinner arbeider deltid. Sjansen for å arbeide deltid avgjøres derfor ikke av kjønn alene, men også av en rekke faktorer som har sammenheng med klassebakgrunn.

Deltid som kjønnnet fenomen er derfor ikke begrenset til at en overvekt av kvinner bruker deltid som arbeidstidstilpasning. Det blir også kjønnnet ved at det er en arbeidstidstilpasning som henger sterkt sammen med det kjønnsdelte arbeidsmarkedet, ved at både kvinner og menn som arbeider i den kvinnedominerte sektoren av arbeidsmarkedet løper en større risiko for å ha deltidsstillinger (Kjeldstad 2006). Deltiden er uforenlig med karriere, og er ikke forbundet med verken høy inntekt, status eller innflytelse. Derimot skaper den tid til omsorgsarbeid. Deltiden blir kjønnnet fordi den er en kvinnelig tilpasning til et arbeidsmarked utformet i et mannlig bilde (Abrahamsen 2002). Arbeid er et felt som er preget av kjønnede koder, og kvinners inntreden i et felt som er maskulint gjør deres handlinger til kjønnede handlinger. Kvinners deltidsarbeid opptrer derfor i en kontekst hvor det står i opposisjon til en mannlig norm, hvor deltid blir kjønnnet fordi den er kodet som feminin og tilpasset synet på en kvinnelig arbeidstager og arbeidstidspraksiser i den kvinnelige delen av arbeidsmarkedet.

I det neste avsnittet vil jeg redegjøre for fenomenet undersyssselsetting, som gjerne refereres til som ufrivillig deltid, dets sammenheng med kvinners frivillige bruk av deltid som arbeidstidstilpasning, og hvordan forskning på undersyssselsetting viser at kvinner sjelden oppgir at de jobber for lite, men heller at de bruker mer tid på lønnsarbeid enn de egentlig ønsker.

4.2 Undersyssselsetting

4.2.1 Et kvinnelig arbeidsledighetsfenomen

Undersyssselsetting er et kvinnelig arbeidsledighetsfenomen, ved at det er en form for arbeidsledighet som særlig rammer kvinnelige arbeidstagere (Ellingsæter 1995). Definisjonen av undersysselsatte i offisiell arbeidsmarkedsstatistikk er personer som har en deltidsstilling, men som ønsker en lengre avtalt arbeidstid per uke, og som har forsøkt å få mer arbeid og kan begynne med økt arbeidstid innen fire uker. I 3. kvartal av 2004 var 98 000 personer, eller 4,1

prosent av arbeidsstyrken, registrert som undersysselsatt i henhold til denne definisjonen. Blant disse igjen var 77 prosent kvinner. For en del av de deltidsansatte er ønsket om lengre arbeidstid ikke uttalt. Dette kan være et resultat av resignasjon, og fører til at problemet med undersyssestelling er noe større enn det som fremkommer gjennom den offisielle statistikken (NOU 2004:29: 83).

4.2.2 Faktorer som påvirker sjansen for undersyssestelling

Undersyssestelling er et større problem i enkelte yrkesgrupper enn blant andre. For eksempel er hjelpepleiere, omsorgsarbeidere og postbud blant de yrkesgruppene som har størst sjanse for å bli undersysselsatt. Undersyssestelling blir ofte karakterisert som kvinners arbeidsledighetsproblem, fordi sjansen for å bli undersysselsatt er langt høyere for kvinner enn for menn. Sjansen for undersyssestelling er også stor blant ugifte med barn, og relativt høy blant ikke-vestlige innvandrere og personer med kort yrkeserfaring og ansiennitet (NOU 2004:29: 84).

Selv om det å være undersysselsatt som regel er en relativt kortvarig status, er det noen grupper som løper høyere risiko for å vende tilbake som undersysselsatt. Dette gjelder spesielt hjelpepleiere, omsorgsarbeidere, annet pleie og omsorgspersonale og ansatte innen transport og tjenesteyting. Undersyssestelling kan være et marginaliseringstrekk om den går over lang tid, og representerer et levekårsproblem for de som får problemer med å forsørge seg selv med eget arbeid (NOU 2004:29: 84).

En økning i antallet undersysselsatte kan være en indikasjon på en polarisering mellom ”gode” og ”dårlige” deltidsjobber. Tidligere forskning har vist at halvparten av marginale deltidsarbeidere som jobber under 15 timer per uke, ønsker en stilling som er i nærheten av en halvdagsjobb, mens flertallet av de som hadde en halvdagsjobb ønsket en arbeidstid som lå et sted mellom 6-timersdag og heltidsstilling (Ellingsæter 1995:176).

Det å være undersysselsatt, innebærer derfor ikke nødvendigvis direkte sammenheng med å ønske seg en heltidsstilling. Å være undersysselsatt kan innebære ønsket om en stillingsprosent som tilsvarer det antallet timer man faktisk jobber, slik at får mer økonomisk sikkerhet, eller å heve timeantallet i deltidsstillingen noe. Undersysselsatte er slik ofte kvinner i helseyrker som ønsker å utvide sin deltid fra kort til lang. Undersyssestelling er slik et arbeidsledighetsfenomen som knyttes spesielt opp til kvinner og deres bruk av deltid som

arbeidstidstilpasning. Men finnes det flere motsetninger til kvinners arbeidstid enn at de ikke får jobbe så mye som de vil? Føler kvinner også at de jobber mer enn de har kapasitet til?

Diskrepansen mellom den sosiale og diskursive praksisen av deltid dreier seg rundt faktiske og påståtte arbeidstidspreferanser blant deltidsarbeidende kvinner, hvor kvinners ønske om lengre arbeidstid er mindre i den sosiale praksisen enn det fremstilles i diskursen. Da arbeidskraftsundersøkelsens begynte å kartlegge forekomsten av undersyssetting, inkluderte de spørsmål om arbeidstidspreferanser. Disse viste at kvinner bruker mer, og ikke mindre, tid på arbeid enn egentlig ønsker (Kitterød 2007). Deltidsarbeidende kvinner mangler dermed ikke bare et ønske om å jobbe heltid, mange heltidsarbeidende kvinner ønsker i tillegg å redusere sin arbeidstid. Hva betyr det at mange heltidsarbeidende kvinner også ønsker å redusere sin arbeidstid?

4.2.3 Arbeidstidspreferanser blant kvinner

Abrahamsen (2002) finner at selv om nesten halvparten av norske kvinner jobber deltid, er det få som ønsker å jobbe mer. Samtidig er det mange kvinner som ønsker kortere arbeidstid. Ses alle yrkesaktive kvinner under ett ønsker vel 20 prosent kortere arbeidstid, mens 6 prosent ønsker lengre arbeidstid (Abrahamsen 2002:25). Torp og Barth (2001, i Abrahamsen 2002:27) har i sin undersøkelse kommet frem til at de fleste kvinner ønsker å jobbe en redusert heltidsstilling på rundt 30 timer per uke, eller det som i dag kalles lang deltid. Dette stemmer overens med undersøkelsen til Ellingsæter (1995), hvor de fleste oppga at de ønsket å arbeide et sted mellom lang deltid og kort heltid. Skollerud (1996, i Steen Jensen 2000:29) mener at mesteparten av deltidsarbeidet i dag er tilbudsstyrt, ved at kvinner ønsker å jobbe deltid, og at arbeidsgiver derfor er nødt til å tilby deltidsstillinger. Det store flertallet av kvinner som arbeider deltid, ønsker dermed en slik arbeidstilknytning.

Ønsket om lengre arbeidstid finnes som regel bare blant de ufaglærte eller med jobber som krever lite utdanning, innenfor deler av helsesektoren. Ønsket om kortere arbeidstid finnes derimot hos kvinner innenfor alle yrkesgruppene. Dette knyttes gjerne opp til at kvinner har omsorgsforpliktelser for barn som ikke er compatible med en heltidsstilling. De fleste som ønsker å arbeide mindre enn det de allerede gjør, ønsker ikke en kort deltidsstilling, men lang deltid. Kvinners ønskede arbeidstid ligger dermed mellom 22 og 32 timer per uke, noe som også er den mest utstrakte bruken av deltid. Det er dermed ikke overraskende at dette er den mest ønskede arbeidstiden blant deltidsarbeidende kvinner. At kvinner som jobber heltid kan

nære et ønske om å arbeide deltid, er dermed ikke uttrykk for en problematikk som er begrenset til arbeidsmarkedets tilbud av stillinger. Derimot handler problematikken om konflikter mellom kvinners oppgaver som omsorgsgiver og lønnsarbeider.

4.2.4 Forklaringer på ulike arbeidstidspreferanser

Kvinner i kvinnedominerte yrker har i større grad en arbeidstid som er tilpasset deres ønsker og behov, enn hva som er tilfelle for kvinner i mannsdominerte yrker. Kvinner som jobber lang deltid er de som er mest fornøyd med sin egen arbeidstid, i større grad enn heltidsarbeidende. Ønsket om å redusere arbeidstiden er størst blant kvinnelige arbeidstakere i mannsdominerte yrker som politi og lege, hvor det er arbeidstidskulturer som er lite forenlig med deltidsstillinger. For kvinner i alle yrker går arbeidstidspreferansene mer i retning av lang deltid enn heltid (Abrahamsen 2002:29.30).

Når kvinner likevel velger å la være å endre arbeidstiden sin fra heltid til deltid, selv om arbeidsgiver åpner for muligheten, kan det være knyttet til en ambivalens hos kvinnene i forhold til deres egen arbeidstid. Lang arbeidstid er tett knyttet til suksess og yrkesmessig anerkjennelse, men er uforenlig med mødrenes forestilling om å være ”den gode mor” (Abrahamsen 2002:28).

4.2.5 Oversysselsatt – eller bare en god mor?

Betyr disse tallene at mange kvinner ikke er undersysselsatt, men oversysselsatt? Kitterød (2007) mener at spriket mellom kvinners arbeidstidspreferanser og faktiske arbeidstid ikke bare kan tolkes i retning av at arbeidslivet ikke er forenlig med moderskapet, men heller som at moderskapet ikke er forenlig med heltidsarbeid. Ellingsæter (1998, i Kitterød 2007) viser at norske mødre opplever klarere forventninger om å ta hovedansvaret hjemme mens barna er små, enn svenske mødre, og tolker dette i lys av den sterke vektleggingen i norsk familierpolitikk på at mødre skal kunne velge mellom jobb og barn. Mødrenes preferanser kan også ha sammenheng med den familierpolitiske debatten på 1990-tallet der mye foreldretid med barn var en viktig norm (Ellingsæter 1998, i Kitterød 2007:35).

Heltidsarbeidende mødre, og særlig de med lang arbeidstid, utgjør et mindretall i mange yrker. De kan dermed oppleve seg selv som avvikere fra en praksis der mødre jobber redusert for å få mer tid til familien. Fedre med lang arbeidstid skiller seg sjelden ut på samme måte (Kitterød 2007:36). Slik kan sterke normative og kulturelle føringer knyttet til utøvelsen av

moderskapet gjøre at kvinner oppgir et ønske om lavere arbeidstid for å oppfylle en norm om det gode moderskapet, der tid med barna er sentralt. Heltidsarbeidende kvinner opplever at de bryter normer om det gode moderskapet gjennom å ha en lang arbeidstid. Derfor trenger ikke deres oppgitte ønske om å redusere arbeidstiden at de vil redusere sin arbeidstid, men at dette ønsket er et uttrykk for å være en god mor.

Slik kan kvinners ønske om kortere arbeidstid ikke bare komme av en krevende arbeidssituasjon eller forpliktelser overfor familien, men også internaliserte normative krav til utøvelsen av moderskapet. Begge tolkningene viser på ulikt vis at kvinners valg av arbeidstid foretas i en avveining mellom yrkeslivets krav og de kravene som settes til omsorgsutøvelse overfor barn, og ikke i et ensidig økonomisk perspektiv.

4.3 Premisser for deltidsarbeidet – Institusjonelle, økonomiske og kulturelle rammebetingelser

Deltidsarbeid blir gjerne forklart med utgangspunkt i de institusjonelle, økonomiske og kulturelle rammene i samfunnet. I de foregående avsnittene har jeg redegjort for utbredelsen av deltid i Norge, hvem det er som jobber deltid og hva som påvirker sjansen for å arbeide deltid. I løpet av denne redegjørelsen kommer perspektivene velferdsstat, arbeidsmarked og kulturelle normer frem som viktige betingelser for kvinners bruk av deltidsarbeid som arbeidstidstilpasning, ved at utdanning, yrke og sivilstatus/omsorgsansvar trer frem som avgjørende for kvinners utbredte praksis med redusert arbeidstid.

Premissene for kvinners lønnsarbeid har sammenheng med den historiske konteksten rundt kvinners tilknytning til arbeidslivet. Det norske deltidsfenomenet startet da gifte kvinner gjorde sitt inntog i arbeidslivet på 1970-tallet, og tok en deltidsjobb ved siden av husmorpliktene når småbarnsfasen var over. Før dette var det ikke vanlig at gifte kvinner hadde lønnet arbeid (Steen Jensen 2000:8).

Deltidsarbeidet oppsto dermed i en historisk kontekst der både strukturelle, normative og institusjonelle endringer inntraff parallelt. Kvinners deltidsarbeid begynte i en tid hvor de først og fremst var husmødre, men som også bidro til husholdningen med en deltidsjobb. En viktig forutsetning for at denne deltidsjobben fantes, var at velferdsstatens vekst ga en økning av arbeidsplasser i kommunenes helsesektor. For å forstå kvinners sysselsetting og bruk av deltid som arbeidstidstilpasning må man derfor se nærmere på hvilke betingelser kvinners

arbeidsliv utspiller seg innenfor. Videre i kapittelet vil jeg se nærmere på disse premissene – institusjonelle, strukturelle og kulturelle rammebetingelser for kvinners lønnsarbeid.

4.3.1 Institusjonelle rammebetingelser

4.3.1.1 Velferdsstaten som arbeidsgiver

Den viktigste institusjonen for kvinners arbeidsmarkedsdeltagelse er velferdsstaten. Velferdsstaten tilrettelegger for kvinners lønnsarbeid gjennom velferdstjenester, ved å offentliggjøre store deler av det private omsorgsansvaret. Slik bidrar den til å oppheve noen av de dilemmaene mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid som kvinner står overfor. Viktige velferdsordninger for kvinner er barnehage, omsorgspermisjon, overgangsstønad og engangsstønad (Danielsen 2002:94-97).

Statens offentliggjøring av det private omsorgsansvaret har også medvirket til opprettelsen av institusjoner som først og fremst sysselsetter kvinner (Danielsen 2002). Fra 1973 til 1980 økte antallet ansatte i offentlig sektor med 200 000, og av disse var $\frac{3}{4}$ kvinner. Utbyggingen av velferdsstaten var en viktig faktor i denne økningen, både fordi den representerte en stor sysselsetter for kvinner og etterlyste kvinnelig arbeidskraft, og fordi den overtok deler av kvinners tradisjonelle, ulønnede arbeid i hjemmet (Steen Jensen 2000:9).

Staten bidrar også til å tilrettelegge for deltid gjennom lover og reguleringer. Arbeidstagere har, på visse vilkår, lovfestet rett til å arbeide deltid gjennom arbeidsmiljøloven. Man har rett til redusert stilling og delvis pensjonering, og arbeidsgiver er forpliktet til å tilrettelegge for deltid, hvis en arbeidstager er syk eller av andre grunner ikke kan fortsette i full stilling (NOU 2004:29: 46). Ellingsæter (1989, i Steen Jensen 2000:27) betegner utviklingen i kvinners deltidsarbeid som en normalisering av deltidsarbeidet, gjennom en institusjonalisering av arbeidsformen. Dette har skjedd ved å gjøre ansettelsesformer og rettigheter likere dem hos heltidsarbeidende, og ved at deltidsarbeidende arbeider stadig flere timer, i større grad har fast ansettelse og en økende grad av fagorganisering. Staten har bidratt gjennom slik institusjonalisering til å bedre rettighetene til deltidsarbeidende kvinner, og slik bedre premissene for kvinner i arbeidslivet. Samtidig kan dette føre til en institusjonalisering av deltidsarbeid som normalarbeidstid for kvinner.

4.3.1.2 Offentlige myndigheters familiepolitikk

Den offentlige familie- og likestillingspolitikken har hatt betydning for kvinners yrkesarbeid. Gjennom tiltak for likelønn og separat skattlegging av ektefeller (Hernes 1987) blir

lønnsomheten ved kvinners yrkesarbeid økt, og verdien av kvinners arbeid utenfor familien viktigere for økonomien. Endringer i trygdesystemet har bidratt til økt økonomisk autonomi for kvinner, fordi de har flere rettigheter uten å ha tilknytning til arbeidslivet (Skrede 2004:165). Overføringene fra staten bidrar til å gjøre kjønnsforskjellene i disponibel inntekt mindre enn kjønnsforskjellene i arbeidsinntekten, og øker dermed kvinners økonomiske spillerom (Skrede 2004:178).

Staten har dermed gjort flere direkte tiltak for å tilrettelegge for kvinners lønnsarbeid, og øke deres økonomiske handlingsrom. Fordi velferdsstatens ordninger skaper et viktig grunnlag for kvinners sysselsetting, økonomiske autonomi og frigjøring fra omsorgsansvaret, blir det samtidig viktig å undersøke de normative konsekvensene av de velferdsordningene som er sentrale for kvinner.

4.3.1.3 En ambivalent velferdsstat?

Velferdsstatens ambivalens finnes også i tilbudet av omsorgsordninger. Leira (1998) mener at utformingen av kvinne- og familievennlige ordninger i velferdsstaten er preget av flere kompromisser, noe som illustreres særdeles godt ved innføringen av to ordninger for å kombinere omsorg og arbeid; kontantstøtte og barnehage. Mens den første ordningen handler om å gi de som er involvert i uformelt omsorgsarbeid flere rettigheter og økonomisk kompensasjon gjennom kontantstøtte og sosiale overføringer, ønsker den andre å promotere felles foreldreskap og toinntektsfamilien gjennom barnehager og sjenerøse permisjonsordninger (Leira 1998:362-366). Ved å ha to ordninger fremmer velferdsstaten *både* kvinners mulighet til arbeid, så vel som kvinners mulighet til å være hjemmeværende.

4.3.1.4 Implikasjoner av deltid i velferdsstaten

Mange velferdsordninger er knyttet til lønnsarbeid, slik at det er de kvinnene som har den sterkeste tilknytningen til arbeidslivet som best nyttiggjør seg av statens ordninger. Dette følger den såkalte arbeidslinja i norsk politikk, ved at størrelsen på utbetalingene står i forhold til innsatsen i lønnet arbeid. Den utstrakte bruken av deltid som arbeidstidstilpasning blant kvinner får negative konsekvenser for kvinners opparbeidelse av rettigheter overfor staten. Mange av disse ordningene er også kjønnet, både i utforming og bruk, slik at staten er med på å opprettholde en tradisjonell kjønnsdeling av ulønnet og lønnet arbeid. Slik gir velferdsstaten størst uttelling for de medborgerne som følger mannlige livsløp, fordi det er tilknytningen til fulltids heltidsarbeid som gir den største uttellingen overfor statens velferdsordninger (Danielsen 2002).

I dette avsnitt ser vi at velferdsstatens innflytelse på kvinners arbeidsliv, og deres bruk av deltid som en arbeidstidstilpasning, hovedsakelig går langs to linjer – ved å opptre som arbeidsgiver og gjennom overføring av velferdsgoder til foreldre. Arbeidsmarkedets innflytelse på deltidsarbeidet vil følges videre i de følgende avsnittene.

4.3.2 Strukturelle rammebetingelser

4.3.2.1 Fremveksten av et kvinnelig arbeidsmarked

Arbeidsmarkedet skaper viktige, strukturelle forutsetninger for deltidsarbeidet. Velferdsstatens store, desentraliserte vekst i kommunene – gjennom eldreomsorg, sykehus, skoler og kommuneadministrasjon – åpnet arbeidsmarkedet for kvinner over hele landet. Arbeidet de utførte lignet den typen arbeid kvinner tradisjonelt hadde utført i hjemmet, og kvinners inntog i arbeidsmarkedet skjedde derfor gjennom yrker som hadde sitt opphav i feminine omsorgsroller (Steen Jensen 2000:9, Teigen 2006:23).

Mens menn under den industrielle revolusjonen migrerte til byene for å ta arbeid ved de nyopprettede fabrikkene, var ikke kvinnes inntog i arbeidslivet preget av revolusjon eller migrasjon, men av velferdsstatens reformer og vekst i kommunenes tilbud av omsorgstjenester. Arbeidsmarkedet som åpnet for kvinners deltagelse fra 1970-tallet skyldtes derfor ikke industrialisering, men ekspansjon. Arbeidet de utførte var ikke maskulint kodet arbeid, men *kvinnelige* oppgaver utført innenfor en ny, institusjonell ramme.

4.3.2.2 "En ghetto av kvinnelig sysselsetting"

Deltid er fremdeles sterkt knyttet til de kvinnelige sektorene i arbeidsmarkedet, som er svært kjønnssegregert. Innenfor samme yrke er sannsynligheten for å jobbe deltid høy for begge kjønn. Imidlertid er det ikke vanlig at menn og kvinner jobber i de samme yrkene eller innenfor samme bedrift. En av de viktigste grunnene til at deltid er en utbredt arbeidstidstilpasning blant kvinner er derfor at det er en utbredt praksis i de bedriftene hvor kvinner arbeider (Kjeldstad 2006:537). Deltid er dermed vanlig i kvinnesektoren av arbeidsmarkedet både fordi det er en arbeidstidstilpasning mange kvinner ønsker, samtidig som bruken av deltid har bidratt til å skape et segregert arbeidsmarked, hvor kvinner og menn har ulike arbeidstidskulturer.

Esping-Andersen (2002) mener den nordiske velferdsstatsmodellen har skapt en "myk" økonomi med et eget kvinnelig arbeidsmarked, en "*ghetto av kvinnelig sysselsetting*", hvor jobbsikkerhet og fleksibilitet for deltidsarbeid kunne kombineres med omsorgsarbeidet for

barn (Esping-Andersen 2002:74-75). Samtidig er de kvinne­dominerte sektorene ofte minst konjunkturutsatt, noe som kan virke som en beskyttelse for kvinners deltagelse i arbeidsmarkedet (Ellingsæter og Wiers-Jenssen 1997:20). De typiske sektorene i den kvinne­vennlige økonomien er utdanning, helse og sosiale tjenester, hvor det er flest kvinner som arbeider. Den myke økonomien gjør det mulig for kvinner å kombinere yrkesliv og familieliv, fordi staten ikke bare tilrettelegger med velferdsordninger, men også som arbeidsgiver, gjennom å tilrettelegge for en arbeidsmarkedsdeltagelse som det er mulig å forene med familieliv. Deltid er en viktig faktor i den tilretteleggingen.

Kvinnens valg med hensyn til utdanning og yrke har endret seg kraftig i løpet av de siste årene, mens menns valg i liten grad har endret seg. Dette kan være fordi det stort sett er mer lønn og status knyttet til mannstypiske valg enn til kvinnetypiske valg. Det lønner seg mer for kvinner å bryte kjønnsbarrierer i forhold til utdanning og yrke, enn det gjør for menn (Teigen 2006:25).

4.3.2.3 Ulike fleksibilitetsstrategier

Valg av fleksibilitetsstrategier i bedrifter er ikke kjønnsnøytrale. I kvinne­dominerte bedrifter er strategien deltid, på mannsdominerte er det overtid som er fleksibilitetsformen (Ellingsæter 1995:179). I et strukturelt perspektiv kan bruken av deltidsarbeid som arbeidstidstilpasning i en bedrift være en konsekvens av arbeidsgivers behov for fleksibel arbeidskraft, heller enn arbeidstakernes behov eller preferanser for korte arbeidsdager.

Organisering av arbeidet er en viktig faktor i hvorvidt det arbeides mye deltid på en arbeidsplass. Et stort omfang av deltidsarbeid fordrer at arbeidsgiver tilrettelegger for deltid, og ansetter folk i deltidsstillinger. Arbeidstidsorganiseringen må derfor oppfattes som et resultat av både tilbud og etterspørsel - et resultat av arbeidsgivers ønsker og behov for ulike typer arbeidskraft, og kvinners tilbud av arbeidskraft. Det er ingen tilfeldighet at omfanget av deltid er størst i de kvinne­dominerte yrkene, spesielt innenfor pleie og omsorg. Innenfor disse yrkene er arbeidsgiver avhengig av deltidsarbeidskraft for å få dekket behovet for personell i helger og høytider, fordi mange kvinner ikke ønsker å jobbe heltid, og finner det attraktivt å arbeide i sektorer som tilbyr deltidsstillinger. Bortsett fra de som jobber kort deltid, er balansen mellom tilbud og etterspørsel jevn, mellom arbeidsgivers behov for deltidsarbeid og kvinners ønske om deltidsstillinger (Abrahamsen 2002:54).

I de foregående avsnittene blir det tydelig hvordan kvinners deltidsarbeid oppstår i et samspill mellom tilbud og etterspørsel på arbeidsmarkedet. Etterspørselen etter deltidsarbeid er størst i de kvinnelige sektorene i arbeidsmarkedet, men denne etterspørselen møter et ønske blant mange kvinner om å arbeide deltid. Deltidsarbeid er derfor både en fleksibilitetsstrategi for bedrifter, men også viktig for å rekruttere kvinner til arbeidslivet, når mange kvinner bare tilbyr sin arbeidskraft på deltid. I de neste avsnittene vil jeg undersøke hvilke rammebetingelser som påvirker kvinners begrensede tilbud av arbeidskraft, og hvilke sosiale strukturer og kulturelle normer som inngir premissene for kvinners lønnsarbeid.

4.3.3 Kulturelle rammebetingelser for kvinners arbeidsliv

Den viktigste kulturelle rammebetingelsen for kvinners arbeidsliv er familien, og det er familie og sivil status som først og fremst påvirker tiden kvinner bruker på lønnsarbeid. Mens unge kvinner og menn bruker tilnærmet lik tid på lønnsarbeid i begynnelsen av yrkeslivet, innebærer det å etablere familie at kvinner reduserer sin arbeidstid, mens den øker for menn (Kitterød og Lømo 1996, Skrede 2004). Velferdsstaten og arbeidsmarkedet er viktige faktorer for arbeidslivet, men er begrenset av de sosiale og kulturelle normene rundt kjønn, praksis, arbeid og familieliv. I den sosiologiske litteraturen betraktes deltidsarbeid ofte som en typisk kvinnelig tilpasning til yrkeslivet, fordi det er en ordning som gjør det mulig å kombinere yrkes- og familieliv (NOU 2004:29: 47).

4.3.3.1 Endringer i tid brukt på arbeid og omsorg

SSBs tidsbruksundersøkelser⁷ gir en bred oversikt over menneskers aktivitetsmønstre gjennom hele døgnet. Undersøkelser av tidsbruken til småbarnsfamilier med barn under 6 år, viser at kvinner og menn i denne gruppen har de største skjevhetene i fordelingen av de lønnede og ulønnede arbeidsoppgavene (Kitterød og Lømo 1996). Men selv om det fremdeles er ulikheter i foreldres fordeling av tid mellom arbeid og omsorg, har det skjedd store endringer siden 1970-tallet. Både menn og kvinner bruker mer tid på samvær med barna, kvinner har redusert tiden brukt til husarbeid mens den har økt blant fedre. Mødre bruker mer tid på yrkesarbeid, mens fedres tid til yrkesarbeid har sunket noe (Kitterød 2002). Andelen mødre med heltidsarbeid økte fra 42 prosent i 1990 til 50 prosent i 2000. Samtidig sank andelen som arbeidet kort deltid, fra 27 prosent i 1991 til 18 prosent i 2000. Andelen med

---

⁷ SSB har utført fire tidsbruksundersøkelser, i 1970, 1980, 1990 og 2000. Opplysninger om tidsbruk samles inn ved hjelp av dagbøker og spørreskjema.

lang deltid var derimot stabil, og lå på litt over 30 prosent i hele perioden (Kjeldstad og Kitterød 2002). Disse endringene viser at det skjer tilnærminger i tidsbruken til kvinner og menn, ved at de fordeler tiden sin mer likt mellom lønnsarbeid og omsorgsarbeid. Samtidig er det fremdeles en tydelig forskjell, og da særlig i livsfasen med små barn.

4.3.3.2 Deltidsarbeidets påvirkning på partneres samlede arbeidstid

Kulturelt framtrer deltid som et negativt avvik fra normalarbeidernormen. Deltidsansatte kvinner forstås som en gruppe arbeidstakere som ikke har full arbeidskapasitet, fordi de er bundet opp i familien ikke bare tidsmessig, men også motivasjonsmessig. Deltid betraktes som et resultat av kvinners individuelle valg, og det er den enkelte deltidsarbeider som må bære kostnader ved dette valget (Ellingsæter og Solheim 2002:60). Hvordan påvirker kvinners individuelle valg om deltid arbeidsdelingen i familien?

Kvinnens praksis med deltidarbeid reduserer ikke bare den samlede arbeidstiden for kvinner, men også for deres partnere. I par hvor begge jobber fulltid innen lønnsarbeid får begge partnere lang arbeidstid. Den samlede arbeidstiden blir derimot mest lik i par der kvinnen arbeider deltid, hvor begge foreldre får en samlet arbeidstid på cirka 9 timer hver dag. Kvinnens deltidarbeid senker i større grad hennes partners samlede arbeidstid enn hennes egen (Kitterød og Lømo 1996:66-67). Kvinnens deltidarbeid er en arbeidstidspraksis som også reduserer tiden menn må bruke på ulønnet arbeid. Dermed reduseres ikke bare kvinners samlede arbeidstid; deltidarbeid blant kvinner bidrar til å fristille menn fra omsorgsansvaret i hjemmet og bidra til at begge får mer fritid.

Deltid som arbeidstidspraksis er ikke en praksis for kvinner alene. Å arbeide deltid innebærer at kvinner reduserer sin tid til lønnsarbeid for å kunne ta på seg hovedansvaret hjemme. Samtidig innebærer dette at hennes partner får hovedansvaret for økonomisk forsørgelse av familien. Beslutningen om å arbeide deltid har sammenheng med kjønnete ansvarsfordeling mellom foreldre, som igjen påvirker fordelingen av ulønnet og lønnet arbeid. Deltid er derfor ingen individuell, men en relasjonell tilpasning, ved at den henger sammen med kvinners sivile status og hennes plikter i relasjonene overfor barn og partner.

4.3.3.3 Normative føringer for foreldreskapet

Selv om utformingen av velferdsstatens ordninger for barneomsorg er nøytralt utformet, er bruken av dem kjønnet, fordi mødre og fedre benytter ordningene på ulike måter og i ulik grad. Ordningene privilegerer bestemte utforminger av moderskapet og faderskapet, og det

normative grunnlaget peker i motstridende retninger. Den peker ut mor som hovedomsorgsgiver, og far som mindre viktig. Dette kan gi opphavet til vanskelige dilemmaer for foreldre når de skal utforme omsorg for barna sine (Danielsen 2002:97-98). Ellingsæter (1998, i Kjeldstad 2007:35) mener kvinner møter en tydelig forventning om å ta hovedansvaret hjemme mens barna er små.

Selv om økonomi spiller en rolle når far velger å jobbe heller enn å utøve barneomsorg, er familier villige til å tape store summer for å la mor være hjemme med barna. Når det kommer til mor, blir det sett på som viktigere å utøve morsrollen enn å øke sin levestandard. Moderskapet har en annen plass i oppfatningen av det kvinnelige enn faderskapet har i oppfatningen av det mannlige (Danielsen 2002:106). Ellingsæter (1998, i Kitterød 2007:40) hevder at selv om de fleste mødre ser det som en selvfølge at de skal bidra til familiens forsørgelse, definerer mange seg i en juniorposisjon i forhold til partneren. Kvinners rett til å jobbe oppfattes ikke som en plikt til å jobbe på samme måte som for menn, slik at mens kvinner har hovedansvaret hjemme, får menn det største ansvaret for forsørgelse av familien. Slik viser mor sin kvinnelighet ved å være hjemme og bruke tid med barnet, mens far lever opp til sitt forsørgeransvar ved å arbeide overtid.

Deltidsarbeid kan på denne bakgrunnen forklares som et kompromiss kvinner tar i bruk for å redusere motsetningene mellom arbeid og omsorg (Ellingsæter og Solheim 2002). At kvinner opplever denne motsetningen er derimot ingen tilfeldighet, men et resultat av kjønnete tradisjoner og normer rundt omsorg og lønnsarbeid. Forklaringen av deltidsarbeid kan ikke begrenses til konflikten mellom omsorg og lønnsarbeid, fordi konflikten ikke bunner ut i biologiske forskjeller, men i sosialt konstruerte ansvarsområder for kvinner og menn. Konflikten mellom lønnsarbeid og omsorg oppstår i det en gradvis mer likestilt forsørgernorm kombineres med kontinuiteten til tradisjonelle verdier knyttet til moderskap og omsorg.

4.3.3.4 Endring og kontinuitet

Deltidsarbeidet som sosialt fenomen har gjennomgått en del endringer. I løpet av 1990-tallet arbeider flere kvinner heltid, mens andelen som arbeider kort deltid synker. Samtidig er forekomsten av lang deltid relativt stabil. Kvinner og menns tidsbruk har nærmet seg hverandre; kvinner bruker mer tid på lønnsarbeid og menn bruker mer tid på omsorg for barn. Samtidig er det fremdeles en tydelig ansvarsdeling – mor er ansvarlig for omsorgsarbeidet mens far har det økonomiske ansvaret. Dette betyr ikke at kvinners økonomiske bidrag til

familien ikke er viktig, men ansvarsdelingen mellom foreldrene følger tradisjonelle, kjønne normer som påvirker kvinners innsats innenfor det lønnete arbeidet.

De tradisjonelle skillene i kvinner og menns ansvarsdeling kan ikke forklares som en utvikling fra 1970-tallet, da kvinners inntreden i arbeidslivet skjedde gjennom en redusert stilling kombinert med husmoroppgaven. Kvinners kjønne motsetning mellom arbeid og omsorg, som uttrykkes gjennom kvinners deltidsarbeid, oppstår i sammenheng med det Solheim (2007) betegner som 1700-tallets eksklusjon av kvinner fra den offentlige, økonomiske sfære. Den sosiale konstruksjonen av kvinners medborgerskap tok den gangen utgangspunkt i moderskapet, og utøvelsen av omsorg for ektemann og barn i hjemmets private sfære. Denne sosiale, kulturelle logikken preger fremdeles premissene for kvinners arbeidsdeltagelse, som igjen påvirker premissene for deres medborgerskap.

Selv om arbeidsdelingen mellom kvinner og menn har endret seg, forholder denne endringen seg fremdeles til to adskilte ansvarsområder – kvinner har ansvaret for omsorgsarbeidet og menn har forsørgeransvaret. Kvinners deltidsarbeid kan dermed ikke reduseres til å være et kompromiss mellom omsorg og arbeid – kompromisset blir nødvendig når kvinners omsorgsansvar kombineres med det som i et historisk perspektiv er et nytt ansvar for å bidra til den økonomiske forsørgelsen. Menn har ikke blitt tillagt det samme ansvaret for omsorgsarbeidet – de er forventet å bidra, men denne forventningen blir ikke forsterket gjennom egne sosiale omsorgsrettigheter knyttet til sitt lønnsarbeid, slik det er for kvinner.

4.4 Oppsummering

I dette kapittelet har vi sett at deltidsarbeid opptrer i sammenheng med statlig tilrettelegging for kvinners arbeidsinnsats, og er en fleksibilitetsstrategi ved kvinnedominerte arbeidsplasser, som brukes for å tiltrekke kvinnelige arbeidstakere. Deltidsarbeidet som sosial praksis utøves innenfor rammer av statlig tilrettelegging for arbeidsplasser og barneomsorg, og deltidsstillinger er et nødvendig arbeidsmarkedstilbud.

Avgjørende for utbredelsen av deltidsarbeid er derimot ikke de strukturelle og institusjonelle rammebetingelsene, men de kulturelle. Kjønne, kulturelle motsetninger mellom arbeid og omsorg gjør kvinners omsorgsansvar vanskelig å kombinere med lønnsarbeid på heltid. Kjønne kulturelle normer opptrer også som en underliggende logikk i både de strukturelle og institusjonelle rammebetingelsene; deltid blir kjønnet ved å være forbeholdt kvinnelige

sektorer i arbeidslivet, ved å være en kvinnelig tilnærming til arbeidslivets maskuline normer, og i forhold til den kjønne arbeidsdelingen i hjemmet.

Deltid forekommer først og fremst blant kvinner med lite utdanning, som er ansatt i offentlig sektor. Deretter er deltidsarbeidene kvinner som oftest gift og har barn. Innenfor disse rammene er deltid en frivillig arbeidstidspraksis. Likevel viser forskning at deltid som sosial praksis kan problematiseres innenfor et klasseperspektiv i tillegg til et kjønnsperspektiv, og at normer og forventninger knyttet til moderskap påvirker kvinners preferanse av arbeidstid.

I neste kapittel vil deltidens diskursive praksis bli gjennomgått og analysert. Det oppstår en diskrepans mellom deltidens sosiale og diskursive praksis. Mens den sosiale praksisen viser at deltid for det meste er frivillig og tilbudsstyrt, deler den diskursive praksisen seg mellom å definere deltid som frivillig og ufrivillig. Betydningen av denne diskrepansen vil bli diskutert i diskusjonskapittelet, i etterkant av redegjørelsen for den diskursive praksisen.

5. Deltidsarbeid som diskursiv praksis

Mitt utgangspunkt for denne undersøkelsen var observasjonen av en diskrepans i forholdet mellom den sosiale praksisen av deltid, hvor deltid opptrer som frivillig arbeidstidsreduisering, og i den diskursive praksisen, der deltid opptrer som ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen. Denne observasjonen var min inngang til materialet, og hensikten med å gjøre en diskursiv analyse var følgelig ikke å kartlegge diskursen om deltid, men å fremskaffe større oversikt over konseptualiseringen av deltid som ufrivillig og frivillig. For å få til dette, har jeg lest alle avisartikler fra 2007 som omhandler kvinner og deltidsarbeid, og som jeg fikk tilgang til gjennom Retrievers digitale mediearkiv. For å behandle materialet har jeg tatt i bruk elementer fra diskursanalyse, både for å kartlegge ulike meninger og inndelinger, og i arbeidet med å analysere de ulike stemmene i diskursen.

Mye av retorikken rundt kvinners deltidsarbeid er knyttet opp til frihet og ufrihet, uønsket eller ønsket, tvang og undertrykking. Disse kategoriene er igjen knyttet opp til ulike aktører i diskursen, og til ulike forklaringer og forståelser av deltid. I dette kapitlet vil jeg først gi en kort redegjørelse for omfanget av deltidsdiskursen i media, gjennom en oversikt over antall ganger og i hvilke sammenhenger deltidsbegrepet opptrer. Deretter vil jeg redegjøre for ulike aktører i diskursen, og ulike forklaringer og forståelser av deltidsarbeidet. Jeg vil så gjøre en analyse av de ufrivillige og frivillige forståelsene som ligger implisitt i materialet, og avslutte med å trekke inn måten kvinners økonomiske medborgerskap opptrer som et underliggende premiss i måten deltidsarbeidet omtales.

5.1 Kvinners deltidsarbeid som fenomen i media.

Medias dekning av kvinners deltidsarbeid skiller seg fra forskningen på flere områder. Den bruker andre begreper enn SSB og AKU; ufrivillig deltid er det som innenfor forskningen blir kalt for undersysselsetting eller uønsket deltid, og innebærer at en kvinnelig arbeidstager har en kortere arbeidstid enn det hun selv mener passer best. Det frivillige deltidsarbeidet er en stilling som innebærer en arbeidstid den kvinnelige arbeidstageren selv ønsker å ha, og at hun verken ønsker å jobbe mer eller mindre. Mens den uønskede deltiden gjør seg lite bemerket i statistiske undersøkelser, er den sterkt tilstedeværende i medias omtale.

5.1.1 Frekvens

Medias dekning av kvinners deltidsarbeid har gjennomgått en økning de siste 7 årene. Mens det i 2001 var 111 artikler med ordene kvinner og deltid, var antallet i 2007 steget til 279 artikler. Mesteparten av denne økningen består i en økende omtale av det *ufrivillige* deltidsarbeidet. Økningen i omtale gjør 2007 til et gunstig år for å få frem underliggende oppfatninger om deltid. Økningen i antallet fra 2001 til 2007 beskrives i tabell 5.1. I tabellen inkluderes også en oversikt over veksten i bruken av begrepene ufrivillig og frivillig deltid.

Tabell 5.1.

År	Antall artikler som omtaler deltid	Artikler som inkl. ufrivillig deltid	Artikler som inkl. frivillig deltid
2001	111	2	-
2002	124	6	-
2003	197	24	1
2004	293	43	4
2005	275	61	3
2006	171	33	-
2007	279	104	5
Sum	1450	273	13

Antallet artikler som omhandlet problematikken kvinner og deltid var på sitt høyeste i 2004, med 293 artikler. Tidspunktet sammenfaller med en stor mediedebatt om ”tidsklemma”, hvor deltid ofte opptrådte i rollen som en negativ eller positiv arbeidstidstilpasning for å kunne kombinere lønnsarbeid med omsorg for barn. All omtalen av deltid i forbindelse med såkalt ”tidsklemme”-problematikk har gjort at antallet artikler øker med oppunder 50 prosent fra 2003 til 2004. I 2006 faller antallet artikler, fra 275 artikler i 2005 til 171 artikler i 2006.

Mulige forklaringer på det store fallet i antallet artikler kan være at det dette året ikke foregår debatter som driver artikkelfrekvensen opp, at temaet kvinner og deltid ikke kommer like ofte på den politiske dagsorden, eller at debatten rundt kvinner og arbeidsliv i perioder har beveget seg bort fra en deltidsproblematikk.

I tabellen ser man også en ujevn stigning i bruken av begrepet ufrivillig deltid, med en tydelig økning mellom 2006 og 2007, fra henholdsvis 171 til 279 artikler. Tabellen illustrerer også den dikotome sammenhengen mellom konseptualiseringen av deltid som henholdsvis ufrivillig og frivillig; der det finnes tvang må det finnes frihet, og den frivillige deltiden oppstår i den ufrivillige deltids dikotome tomrom. Begrepet frivillig deltid opptrer sjelden, og med tydelig sammenheng med bruken av det ufrivillige deltidsbegrepet.

5.1.2 Den ufrivillige deltids år?

Ufrivillig deltid er et begrep som er tilnærmet synonymt med det som innenfor arbeidskraftundersøkelsen kalles undersysselsetting. Undersysselsetting måles ved at kvinner blir spurt om de har et ønske om og muligheten til å arbeide mer enn de gjør per dags dato. Muligheten til å arbeide mer må kunne realiseres i løpet av fire uker (NOU 2004:29: 83). Fra 2006 til 2007 stiger antallet artikler om kvinner og deltidsarbeid fra 171 til 279. Det mest påfallende ved denne stigningen er den store økningen av artikler som bruker begrepet ufrivillig deltid, fra 33 i 2006 til 104 i 2007. Denne økende frekvensen fremstår for meg som å ha sammenheng med to hendelser dette året.

Ufrivillig deltidsarbeid trekkes inn i sammenhenger med bred nyhetsdekning når LO og likestillingsdepartementet får nye ledere. Innsettelsen av Roar Flåthen som ny LO-leder og utnevnelsen av Manuela Ramin-Osmundsen som ny barne- og likestillingsminister får bred dekning i media. Begge omtaler kampen mot ufrivillig deltidsarbeid som et av sine viktigste arbeidsområder, og øker slik omtalen av det ufrivillige deltidsarbeidet. Dette skaper samtidig en tydelig sammenheng mellom kvinners ufrivillige deltidsarbeid og arbeids- og likestillingspolitikk.

Den andre hendelsen som inntreffer, er presentasjonen av SSBs arbeidskraftundersøkelse fra andre kvartal av 2007. Her kommer det frem at få kvinner ønsker å arbeide mer enn de allerede gjør, og blant de som ønsker seg lengre arbeidstid, er det få som ønsker seg en heltidsstilling. Dette står i motsetning til forestillinger og tall som har vært etablert i media.

”Det klages stadig på manglende arbeidskraft i kommuner og fylker. Nye tall fra fagforbundet viser at 71.280 årsverk kan tas i bruk over natten, dersom man gir de ansatte fulltidsjobber i stedet for å presse dem til å jobbe deltid.” (Dagsavisen 09.03.07)

Dette sitatet er et eksempel på den rådende konseptualiseringen av deltid, der halvparten av alle deltidsarbeidende blir anslått til å ønske en heltidsstilling, og hvor mobiliseringen av deltidsarbeidende kvinner er løsningen på arbeidskraftunderskuddet i helse- og omsorgsyrkene. Deltid blir også antatt å være ufrivillig ved at arbeidstagere reduserte arbeidstid er et resultat av press fra arbeidsgiver. Denne forestillingen blir utfordret av SSBs undersøkelse, og gjør det nødvendig å finne andre forklaringer på kvinners deltidarbeid. Ved å utfordre etablerte forestillinger, avtegner den også tydeligere myndighetenes posisjon, og gjør det mulig for andre aktører å posisjonere seg i opposisjon til forståelsen av deltid som et ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen.

5.1.3 Brudd i hegemoniet

Medias dekning av SSBs arbeidskraftundersøkelse i andre kvartal av 2007 kan betraktes som et brudd i en hegemonisk forståelse av kvinners deltidarbeid, ved at den utfordrer relevansen og det substansielle grunnlaget i diskursens sterke fokus på ufrivillig deltid. Den kvartalsvise undersøkelsen blir opphavet til en bred debatt i flere aviser, rundt ufrivillig deltidarbeid, kvinner, likestilling, arbeid, moderskap, økonomisk rasjonalitet og behovene i arbeidsmarkedet. Reaksjonene på SSBs undersøkelse dreide seg rundt tre hovedmomenter – hvordan bestemmes fritt og ufritt, kvinners valg og verdier, og relevansen i myndighetenes kamp mot det ufrivillige deltidarbeidet.

”I årevis har vi hørt at kvinner presses til deltid. Mange kommuner og sykehus spekulerer i små stillingsbrøker. En ny Fafo-rapport viser at tre av fem kommuner nå har vedtatt planer mot uønsket deltid, og Oslo Arbeiderparti har like godt lovet alle kvinner i pleie- og omsorgssektoren full stilling. (...) En halv million kvinner arbeider deltid. Nå viser det seg at bare 6 prosent av dem ønsker seg heltid, ifølge Statistisk sentralbyrå. Hvorfor ønsker kvinnene å forsikre seg om at de blir minstepensjonister? Har vi damer det for godt? Har kvinner virkelig ikke skjønt at arbeidslivet er langt mindre krevende enn husmorjobben? Tjener kvinner så elendig, at det ikke spiller noen rolle? Hva skal de i så fall med all høgskoleutdanningen? Her skurrer det. Og ja

da, valgfrihet er bra, livet er mer enn jobben, men jobben er søren meg viktig.”
(Kommentar i Dagbladet, 11.08.07, av Trude Ringheim)

I denne kommentaren er utgangspunktet SSBs undersøkelse som viser at bare 6 prosent ønsker seg heltid. Dette går i mot en forforståelse hos artikkelforfatteren om at kvinner presses til deltid, gjennom arbeidsgiveres spekulering i små stillingsbrøker. Denne situasjonen blir igjen muliggjort ved at heltidsstillinger ikke er en rettighet blant arbeidstagere. Når SSBs undersøkelse motviser denne antatte tilstedeværelsen av tvang, kommer et spørsmål om hva som da kan være grunnen til at så mange kvinner jobber deltid. Har kvinner det for godt? Bryr de seg ikke om at de risikerer å bli minstepensjonister? Er det lave lønnsnivået demotiverende for kvinners arbeidsinnsats? Det settes også spørsmål ved hvorvidt kvinner burde ta mye utdanning, hvis de ikke har tenkt å benytte seg av den, eller få utbytte av den.

I dette sitatet mener jeg det forekommer en indirekte problematisering av legitimiteten ved kvinners deltidsarbeid, gjennom å stille spørsmål ved hvilket grunnlag deltidsarbeidende kvinner har når de selv *velger* bort heltids lønnsarbeid. Bruddet med forståelsen av deltid som ufritt og tvangsmessig betinget viser at deltidsarbeid ikke er legitimt som frivillig arbeidstakerfenomen i diskursen. Når kvinner ikke lenger er hjemmевærende, men heller ikke arbeider heltid, oppleves de som uklare i sin samfunnsposisjon. Deltidsarbeid er legitimt så lenge det er en ufrivillig arbeidssituasjon utenfor den sysselsattes kontroll, men er ikke forenlig med krav til økonomisk rasjonalitet, kvinners utdannelsesnivå eller ambisjoner om en forbedring av kvinners samfunnsposisjon.

I en annen artikkel som tar utgangspunkt i SSBs undersøkelse, problematiseres det offentlige synet på deltid. I denne artikkelen forstås fraværet av tvang innenfor et annet sett av rammer.

”Politikere og fagforeninger kappes i å være mest sjokkerte over funn som viser at slett ikke alle deltidsarbeidende kvinner ønsker en heltidsjobb, slik man har hatt for vane å tro. Men hvorfor så sjokkerte over dette? Er det virkelig helt umulig å sette seg inn i ønsket om å prioritere annerledes enn å jobbe fulltid, hver eneste dag, alltid? (...) Visst taper man pensjonspoeng, visst kan man bli forbigått av heltidsarbeidende kolleger på jobben og ganske sikkert taper man styrerom-plass på å bedrive deltidsarbeid over en lengre periode.(...) Men svært mange klarer seg helt fint selv om de velger en slags privat sekstimersdag-ordning, eller tar en fridag eller to i uken, for å gjøre andre ting enn å bidra til den økonomiske produktiviteten – den som kan

måles. De gjør ting som ikke kan måles. Men det betyr ikke at det er uten verdi, for henne selv eller for samfunnet.” (Kronikk i Klassekampen, 24.08.07, av Linn Stalsberg).

Her trekkes de samme konsekvensene av deltidsarbeid inn som i den forrige artikkelen – tap av lønn, mindre pensjon og en langsommere karriereprogresjon. Men i denne artikkelen plasseres disse konsekvensene overfor et alternativt sett av verdier – det settes spørsmål ved kravet om økonomisk produktivitet som mål for hva som er å bidra til samfunnet, og om det er dette kravet som skal være utgangspunktet for å bedømme hvorvidt deltid er et gode eller onde som samfunnsfenomen.

Utgangspunktet for argumentasjonen i sitatet er motstand mot en holdning hvor kvinners reduserte arbeidstid innebærer at de ikke bidrar nok til samfunnet. I teksten utfordres en virkelighetsforståelse hvor tid som ikke brukes økonomisk produktivt gjennom lønnsarbeid, blir uten verdi for samfunnet som helhet. Istedenfor argumenteres det for at den ikke-produktive tiden som frigjøres av kvinners deltidsarbeid er en ressurs i samfunnet, så vel som for den enkelte kvinne.

5.2 Aktører og posisjoner i diskursen

I det diskursive bruddet som SSBs undersøkelse genererte, ser man avtegningene av hvilke aktører som opptrer i diskursen. Jeg deler de ulike aktørene inn i tre kategorier; profesjonelle, politiske og individuelle aktører. Den *profesjonelle* kategorien av aktører er forskere, økonomer og statlige ansatte som ytrer seg i media i kraft av sin profesjonelle kompetanse. Den *politiske* kategorien inkluderer politikere, fagforbundsledere og representanter for offentlige myndigheter, slik som ministere og likestillingsombudet. Den *individuelle* kategorien av aktører er mediekommentatorer og privatpersoner som ytrer sine betraktninger og meninger om deltid og deltidsdebatten i media, enten gjennom kronikker eller leserbrev, og begge gir uttrykk for personlige meninger som gjerne reflekter deres personlige ståsted.

I de neste avsnittene vil jeg redegjøre for de ulike kategoriene og aktørene, hvilke deltidsforståelser de opererer med og hvilken posisjon de har i diskursen.

5.2.1 Profesjonelle aktører

Profesjonelle aktører er gjerne forskere, professorer eller andre typer av eksperter. Disse deltar i deltidsdiskursen i kraft av å ha kunnskap om årsaker eller konsekvenser av deltid. Slik har de stor definisjonsmakt, ved at de kan definere hvilke temaer som inkluderes og kan uttale seg med stor autoritet på feltet. De virker også kunnskapsgenererende, ved å bidra med statistikk og forskning rundt deltidsarbeid. Forskningen får stor makt i diskursen, ved å kunne utfordre etablerte forståelser, og å lansere ulike perspektivet som forklarer hvorfor kvinner arbeider deltid.

Profesjonelle aktører opptrer gjerne i forskningsgenererte artikler der de presenterer ulike forklaringer av kvinners bruk av redusert arbeidstid. Disse forklaringene spenner over flere analysenivåer; fra et organisasjonsnivå hvor deltid benyttes som fleksibilitetsstrategi i arbeidsmarkedet, det individuelle nivået der aktører handler innenfor en økonomisk rasjonalitet, og et strukturelt nivå med kjønnsroller og familieforpliktelser. Det er i kraft av sin kunnskap og evne til å etablere ulike forklaringer de profesjonelle aktørene posisjonerer seg i diskursen. Forklaringene som blir trukket frem i media refererer til retorikken rundt deltid som ufrivillig og frivillig, ved at den gjerne søker å forklare hvorfor kvinner *velger* deltid. Tre hovedkategorier av forklaringer er familie og barn, fleksibilitet og økonomisk rasjonalitet.

5.2.1.1 Familie og barn

Forklaringer på kvinners bruk av redusert arbeidstid inkluderer gjerne aspektet omsorg for barn og familieforpliktelser. Deltid settes slik i utgangspunktet i forbindelse med kvinners oppgave som mor og ”hustru”.

”Familieforpliktelser og omsorgsrelasjonen er viktigste årsak når kvinner jobber deltid. Å ha barn mer enn dobler sannsynligheten for deltidsarbeid. Deltidsarbeidende kvinner får også mer fritid og søvn enn sine fulltidsarbeidende søstre” (intervju med forsker ved SSB, Randi Kjeldstad, om årsaker og konsekvenser av deltid, i Bergens Tidende 06.06.07).

En underliggende forståelse i alle forklaringene på kvinners deltidsarbeid er at deltid brukes som en strategi for å mestre konflikten mellom omsorgs- og husholdningsarbeid og lønnsarbeid. Denne konflikten blir oppfattet som utpreget kvinnelig, og arbeidsdelingen mellom kvinner og menn blir sjelden synliggjort.

5.2.1.2 Fleksibilitet

Konflikten mellom arbeid og omsorg er også underliggende i deltid som fleksibilitetsstrategi. Fleksibilitet er et arbeidsmarkedsperspektiv som brukes for å forklare kvinners valg av deltidsarbeid. I det påfølgende sitatet forklares deltid i kraft av å være en fleksibilitetsstrategi kvinner benytter seg av for å skape tid til private behov, for seg selv og familien.

”- Fleksibilitet er noe vi forbinder med det nye arbeidslivet, men menn har mer av det. De har det langt friere enn kvinner på jobb. Menn kan komme og gå som de vil, mens kvinner er mer bundet til arbeidsplassen. Kvinner betaler på mange måter selv for å ha et liv i tillegg til jobben, et liv der de kan gå i banken når den er åpen, pakke til weekendturen fredag formiddag, eller følge 2. klassingen til tannlegen uten å spørre arbeidsgiveren om fri først. (...) Men de får sannsynligvis høyere livskvalitet enn om de hadde jobbet fulltid i en vanlig stilling og samtidig skulle ivareta alle de private behovene ved siden av.” (Intervju med siviløkonom Irmelin Drake, spesialist i kvinner og ledelse, i forskningsdrevet artikkel om fleksibilitet, Dagbladet 05.03.07)

Kvinner bruker deltid for å veie opp for manglende fleksibilitet i sin arbeidssituasjon. Ved å arbeide deltid har de muligheten til å kombinere personlige ærend, familieforpliktelser og arbeid. Ved å skape en fleksibel arbeidssituasjon i form av en deltidsstilling, tar de selv det økonomiske ansvaret for konflikten mellom omsorgsarbeid og behovet for lønnsarbeid. Deltid oppstår slik i samspill med mange kvinners lite fleksible arbeidsplass og arbeidstid, og behovet for fleksibilitet som følger med omsorgsansvar.

5.2.1.3 Økonomisk rasjonalitet

Deltidsarbeid blir i liten grad forbundet med kvinners prioritering av økonomiske interesser. Dog har forklaringer som innpasser økonomisk rasjonalitet fått plass i diskursen. Implisitt i forklaringen er statens manglende tilrettelegging for at begge de voksne familiemedlemmene skal kunne delta i arbeidsmarkedet på heltid, og at kjønnsroller avgjør hvem som må ta det økonomiske ansvaret for husarbeidet.

”– Det er mye billigere å gå ned i stilling, enn å ansette hjelp i huset. – Det er en av de viktigste årsakene til at så mange kvinner jobber deltid, tror økonomiprofessor Kjell Erik Lommerud. – Når nær halvparten av norske kvinner jobber deltid, er det et uttrykk for at de er økonomisk rasjonelle. (...) – Vi har en velferdsstat og et skattesystem som ikke ser ut til å oppmuntre begge foreldre til å jobbe fulltid og gjøre

karriere. Til gjengjeld legges det til rette for å kombinere arbeidsliv og familie. For samfunnet kan jo det siste være vel så bra som det første, men positivt for likestillingen kan det neppe sies å være. Vi vet jo hvem av foreldrene som jobber deltid". (Intervju med professor i økonomi, Kjell Erik Lommerud, om hvorfor kvinner arbeider deltid, i Adresseavisen, 06.06.07).

Sitatet over skiller seg ut fra andre typer forklaringer og utspill fra profesjonelle aktører. Det fikk stor spalteplass og mye omtale i flere ulike aviser, noe som antageligvis skyldes at det utfordrer konseptualiseringen av deltid ved å påpeke kostnadene ved husarbeid. I tillegg trekker det frem et poeng om at den private fordelingen av lønns- og omsorgsarbeid har konsekvenser for likestillingen i samfunnet.

I alle de ulike forklaringene er den underliggende konflikten mellom kvinners omsorgsansvar og lønnsarbeid opphav til behovet for deltidsarbeid. De ulike forklaringene viser til deltid som en strategi for å takle denne konflikten.

5.2.2 Politiske aktører

Politiske aktører deltar i diskursen på bakgrunn av sitt verv eller embete, og representerer et parti eller en fagforening. Blant aktørene er det en tydelig dominans av regjeringsrepresentanter og politikere fra Det Norske Arbeiderparti og Sosialistisk Venstreparti, som i samarbeid med fagforeningsrepresentanter dominerer diskursen med sitt fokus på ufrivillig deltidsarbeid. I opposisjon til denne forståelsen står representanter fra borgerlige partier. Deres opposisjon markeres først og fremst ved et fravær i diskursen og ufrivillig deltid, og ved at de omtaler deltid som et gode for den enkelte kvinne.

5.2.2.1 Offentlige myndigheter

Representanter fra offentlige myndigheter er tydelige i sin motstand til ufrivillig deltid, mens det frivillige deltidsarbeidet sjelden omtales. I motstanden mot ufrivillig deltid trekkes samfunnsøkonomiske perspektiver frem som den viktigste årsaken til å bekjempe deltid.

"Skal vi få nok arbeidskraft, må vi også bruke den menneskelige kapasiteten som finnes. Vi vet for eksempel at vi trenger flere hender innenfor omsorgssektoren, samtidig som mange omsorgsarbeidere har ufrivillige deltidsstillinger. (...) Det er sløsing med menneskelige ressurser i en tid der vi mangler arbeidskraft." (Kronikk av Jens Stoltenberg, i Dagens Næringsliv 14.04.07).

I dette sitatet peker statsminister Jens Stoltenberg ut mot en horisont av meningskonnotasjoner, der han trekker inn behovet for arbeidskraft som viktig argument for å avskaffe ufrivillig deltid. Ufrivillig deltid karakteriseres som uheldig fordi det innebærer å ikke ta i bruk den arbeidskraften kvinner innehar, og hvor kvinner er en viktig ressurs som ikke må sløses bort. I denne forståelsen skyldes ufrivillig deltidsarbeid omsorgsarbeidere som ønsker å arbeide mer, men som ikke har muligheten på grunn av deltidsstillinger. Det settes likhetstegn mellom ufrivillig deltid og mangel på arbeidskraft i helse- og omsorgssektoren. Ufrivillig deltid blir dermed konseptualisert som ubenyttet arbeidskraft, hvor deltidsarbeid innebærer å sløse bort knappe ressurser. Innenfor denne forståelsen knyttes også behovet for arbeidsimport til kvinners reduserte arbeidstid. I det neste sitatet brukes et annet perspektiv i argumentasjonen for heltid, der det å tilby kvinner heltidsstilling også innebærer å anerkjenne og respektere kvinners rett til arbeid.

” – Jeg ønsker meg et heltidsløft. Det vil være lønnsomt både for den enkelte og for samfunnet. Kvinnelige arbeidstakere fortjener å bli tatt på alvor. Da må de tilbys heltidsstillinger dersom de ønsker det, sa Manuela Ramin-Osmundsen.”
(Nyhetsartikkel, Adresseavisen 08.11.07).

I dette sitatet trekkes kvinner frem i kraft av å være arbeidstakere. Dette kjennetegner offentlige myndigheters problematisering av deltidsarbeidet, hvor deltidsarbeid blir ansett som et arbeidsmarkedsfenomen. Denne retorikken klarer å skape et fokus på kvinners posisjon som arbeidstagere, men gjør samtidig bakenforliggende forklaringer for hvorfor kvinner reduserer arbeidstiden sin mindre synlige og lite problematisert.

Ifølge Foucault (1999) virker diskursive elementer innenfor et sett av strategier, noe som innebærer at diskursen ikke er nøytral, men preget av en hensikt. For offentlige myndigheter peker det seg ut to viktige strategier. For det første et ansvar overfor kvinner i omsorgssektoren som stat og arbeidsgiver, ved at de på vegne av staten har et ansvar overfor medborgerne om å sikre muligheten til arbeid, og fordi de på mange områder opptrer som arbeidsgiver for kvinner i kommunenes omsorgssektor. For det andre opplever staten en mangel på arbeidskraft i omsorgssektoren, og har vanskeligheter med å oppfylle behovet for helse- og omsorgsarbeidere. Kampen mot ufrivillig deltid er derfor også preget av kampen for å få flere ”hender” inn i et arbeidsmarked som er hardt presset for ressurser. Det ufrivillige deltidsarbeidet problematiseres i et perspektiv der samfunnets behov for mer arbeidskraft skal løses ved å gi de deltidsarbeidende heltidsstillinger.

Offentlige myndigheters tilnærming til kvinners deltidsarbeid er preget av behovet for arbeidskraft. I 2004 ble det publisert en offentlig utredning om deltid, kalt "Kan flere jobbe mer?" (NOU 2004:29). Formålet med utredningen var å kartlegge deltidsarbeidet, og omfanget av undersysselsetting blant deltidsarbeidende, for å finne ut hvorvidt deltidsarbeidende var en del av arbeidsstyrken som hadde kapasitet til å jobbe mer. Konklusjonen viste at de undersysselsatte kvinnene ikke utgjorde noen arbeidskraftreserve. Samtidig er det ikke nødvendigvis svaret, men spørsmålet som er utgangspunktet, som gjør at myndighetenes tilnærming til deltidsarbeidet kan sies å være preget av tosidighet. De ønsker å redusere forekomsten av deltid hos kvinner. Grunnen til dette ønsket er behovet for "flere hender" i omsorgssektoren, og nødvendigheten av å mobilisere de delene av arbeidsstyrken som ikke er i heltids lønnsarbeid. Derimot stilles det ikke spørsmål til hva som kjennetegner arbeidspremissene til de som ufrivillig arbeider i små stillinger. Deltid blir heller ikke problematisert som et normativt problem for målet om likestilling. Kvinners deltidsarbeid blir istedenfor problematisert i et nytteperspektiv, der det er den ufrivillige utilgjengeligheten av deres arbeidskraft som er utfordringen som skal løses.

Offentlige myndigheters retorikk sidestiller et statlig heltidsløft med arbeidsplasser til alle og en større anerkjennelse av kvinners arbeidskraft. Men denne kampen for heltidsarbeid bærer også preg av nødvendigheten av å realisere den potensielle reservearbeidskraften hos kvinnene, og gir ikke rom for andre forklaringer av deltidsarbeid enn et dårlig regulert arbeidsmarked, eller undersøkelser som viser at kvinners deltidsarbeid for det meste er tilbudsstyrt.

5.2.2.2 Borgerlig opposisjon

Kategorien av politiske aktører er forholdsvis homogen, der de fleste representantene tilhører venstresiden i norsk politikk. Høyrepartiene er representert ved svært få innspill. De innspillene som dog dukker opp, representerer gjerne en annen vinkling på deltidsproblematikken enn i den etablerte forståelsen knyttet til ufrivillig deltid hos offentlige myndigheter og fagforeninger.

Et interessant perspektiv på kvinners deltidsarbeid kom fram i sammenheng med en debatt om hvorvidt kvinner skal ha verneplikt på lik linje med menn. En politiker fra Høyre mener kvinners omsorg for barn og praksis med deltidsarbeid, er et bidrag som kan sidestilles med menns verneplikt.

”Likestillingen kommer til å bli reversert dersom det innføres verneplikt også for kvinner, sier leder for Høyrekvinnene, Linda Hofstad Helleland, og peker spesielt på at kvinner er hjemme med barn mye lengre enn menn og ofte jobber deltid i lengre perioder.” (Reportasje i Dagsavisen 06.12.07).

I dette sitatet sidestilles menns verneplikt med kvinners deltidspraksis, hvor det å føde barn og redusere arbeidstiden sin blir en kvinnelig form for samfunnstjeneste. At kvinners deltidsarbeid inngis plassen til en uformell plikt og viktig samfunnsinnsats, viser til kvinner og menns ulike roller som samfunnsmedlemmer. Kvinners praksis med redusert tid til lønnsarbeid på grunn av omsorg for barn trekkes inn som grunnlag for å slippe verneplikt, og impliserer dermed at kvinner og menns medborgerskapsposisjoner har et ulikt, kjønnnet grunnlag. Kvinners bruk av deltid som arbeidstidstilpasning blir i denne sammenhengen en plikt hos kvinnelige medborgere.

5.2.2.3 Interesseorganisasjonene

Interesseorganisasjonene og fagforeningene deltar i diskursen gjennom å kjempe for rettigheter og anerkjennelse av kvinners arbeidskraft, og bruker den samme retorikken og de samme premissene som representanter fra offentlige myndigheter. Ufrivillig deltid konseptualiseres som et kvinneproblem som skyldes urettferdige forhold på arbeidsplassen.

”Ufrivillig deltid virker negativt på arbeidsmiljøet, sykefraværet og på rekruttering av mannlige medarbeidere. En så utstrakt bruk av deltid som vi ser på mange typiske kvinnearbeidsplasser, er nemlig helt utenkelig i det tradisjonelt mer mannsdominerte arbeidslivet.” (Kronikk om fagforbundets innsats mot ufrivillig deltid, i Nordlys 27.12.07)

Strategien til interesseorganisasjonene er preget av ønsket om å styrke kvinners stilling på arbeidsmarkedet. Samtidig har de helt konkrete mål for hva det vil si å styrke kvinners stilling – nemlig å motvirke deltidsarbeidet, med retten til heltid som det viktigste virkemidlet. Mange av tallene til interesseorganisasjonene bruker i sine oversikter over ufrivillig deltidsarbeidende samsvarer ikke med offentlig statistikk.

”Fagforbundet regner ikke med at alle som jobber deltid ønsker fulltidsjobb. – Men la oss si at halvparten av dem vil det. Da får vi med ett 35.000 nye årsverk og kan løse mangelen på arbeidskraft i offentlig sektor.” (Dagsavisen 09.03.07).

Deltid konseptualiseres som et arbeidsmarkedsfenomen, hvor det er mekanismer i kvinnedominerte sektorer av arbeidsmarkedet som fører til at kvinner tvinges til å arbeide deltid. Løsningen blir tilsvarende enkel; å gi kvinner rett til heltidsarbeid. I denne forståelsen av deltid mangler både en problematisering av deltid som tilbudsstyrt, samtidig som kampen mot ufrivillig deltid sidestilles med å få tilgang til mer arbeidskraft.

I motsetning til i andre konflikter står interesseorganisasjonene og fagforbundene ikke i opposisjon til staten som arbeidsgiver, men gjør felles front i kampen mot den ufrivillige deltiden. Interesseorganisasjonene og offentlige myndigheter er begge representanter for venstresiden i norsk politikk, og kjemper for kvinners rettigheter gjennom å kreve bedre regulering av kvinners stillingsprosent, som blir antatt å være redusert ufrivillig. Denne retorikken skaper samtidig en konflikt mellom deltidsarbeidende kvinners rett til bedre arbeidsvilkår, og anerkjennelsen av de samme kvinnenes rett til å velge noe annet enn heltid. Denne konflikten kommer tydelig frem hos de individuelle aktørene, og deres forståelse av hva offentlige myndigheters posisjon innebærer.

5.2.3 Individuelle aktører

Individuelle aktører uttaler seg i media fra et personlig ståsted, de er gjerne deltidsarbeidende eller mediekommentatorer, og er individuelle i den grad de baserer seg på personlige erfaringer og ikke representerer et parti eller en forening. Disse aktørene deles inn i frivillige og ufrivillige deltidsarbeidende, da de formidler erfaringer eller meninger som har opphav i en av kategoriene.

5.2.3.1 De ufrivillig deltidsarbeidende

Fra det personlige ståstedet til de ufrivillig deltidsarbeidende, fortelles det om de hverdagslige og økonomiske problemene en lav stillingsprosent med en tilhørende forventning om ekstravakter fører med seg. Disse relateres til manglende rettigheter i arbeidsforholdet.

– Ofte ringer de halv syv om morgenen og spør om vi kan komme på jobb. Hverdagen blir veldig uforutsigbar og i perioder tærer det på. Man kan ikke planlegge verken legetimer eller andre gjøremål, samtidig vil man ikke si nei når man blir spurt om å jobbe, vi trenger jo de vaktene vi kan få, sier Margrete Osa Hausnes, som har en fast stilling på 55 prosent. – Vi stiller opp på halvtimen. Også lønnsmessig er det en utfordring å ikke vite hvor mye man får fra måned til måned, sier Inger Hagatun.

(Nyhetssak i Bergens Tidende, 25.09.07, i forbindelse med at tre deltidsansatte går til sak mot arbeidsgiver på grunn av lav stillingsprosent).

I dette sitatet er det flere aspekter ved statusen som ufrivillig deltidsarbeidende som kommer frem. Først og fremst er det at det ufrivillige i situasjonen handler om differansen mellom avtalt og faktisk arbeidstid. Det vil si at arbeidstager har en stillingsprosent, og i tillegg til de faste vaktene som inngår i denne stillingen tar ekstravakter ved arbeidsplassen for å opparbeide seg nok inntekt. Det ufrivillige ved arbeidssituasjonen er ikke beroende på at de deltidsarbeidende kvinnene arbeider mindre enn de ønsker og har mulighet til, men heller at de har en dårlig regulert og uforutsigbar arbeidstid.

”– Du skal ikke ha en 18 prosent stilling på papiret når du i realiteten jobber fulltid i en årrekke. I hvilke andre yrker ville ansatte godta å være fast ansatt en dag i uken, og så fylle opp stillingen ved jobbing dag og natt, når det er behov for det, resten av ukens seks dager?” (Nyhetssak i Bergens tidende 25.09.07)

I dette sitatet fortelles det om en situasjon hvor det å ha flere ansatte i små stillinger gir arbeidsgiver økt fleksibilitet i tilfelle sykdom, ved at det er mange folk å ta av, og at mange ønsker å ta ekstravakter for å øke inntekten sin. Arbeidstagerne forteller hvordan dette gir dem flere ubeleilige arbeidstidspunkter, som kvelds, overtids- og nattarbeid, en lite forutsigbar fritid og økonomi, og et uklart forhold til arbeidsgiver fordi man er avhengig av å bli prioritert når ekstravakter skal fordeles.

I de individuelle aktørenes fortelling om ufrivillig deltidsarbeid er det en annen problematisering av ufrivillig deltid som kommer frem enn blant de politiske aktørene. Problemet er ikke først og fremst at de bruker mindre tid på lønnsarbeid enn de skulle ønske, mange jobber tilsvarende heltid. Heller er det premissene rundt deres arbeidstid som er vanskelige, da de opplever å ha lite autonomi og innflytelse i sin egen arbeidssituasjon, når deres økonomiske situasjon er avhengig av sjefens fordeling av vakter, noe som igjen er avhengig av at de er fleksible og stiller opp på tross av ugunstige arbeidstidspunkt.

5.2.3.2 De frivillig deltidsarbeidende

Den frivillige deltiden er en deltidsstilling som er selvvalgt. Det er den vanligste formen for deltid, men i medias deltidsdiskurs eksisterer den først og fremst som en nødvendig, dog uuttalt, kategori til den ufrivillige deltiden. Dette betyr at etableringen av en kategori av

ufrivillig deltidsarbeid indirekte skaper kategorien frivillig deltidsarbeid, slik at deltid ikke lenger bare er deltid, men må være enten frivillig eller ufrivillig.

Deltid som ønsket arbeidstid blir først og fremst frontet i leserbrev fra kvinner som arbeider deltid. Deres innlegg er motivert av det de opplever som en mistenkeliggjøring av deres arbeidsinnsats overfor samfunnsfellesskapet, og et ensartet fokus på negative, økonomiske konsekvenser av deltidsarbeid. I det følgende sitatet kommer det frem et syn på deltid som ansvarsløst og motivert av et ønske om mer fritid og et mer behagelig liv. Det ligner slik på mange av de utspillene som kom i etterkant av SSBs arbeidskraftundersøkelse, om hvorfor så mange kvinner ønsket å arbeide deltid. Flere av forklaringene fremstiller det frivillige deltidsarbeidet som et privilegium gifte kvinner har, hvor tiden brukes på fritidssysler.

”-Eg har møtt mange gifte og sambuande kvinner som seier: ”- Det er så herleg å ha ein dag eller to fri i veka. Eg skjønar ikkje dei som orkar å jobba fullt”. Kvinner som bur på stader der det går an å overleva på mindre enn to fulle lønningar, sendar med fullt overlegg mannen ut for å fylla lønningsposen. Imens har dei to dagar fri i veka til barn, hobbyar, shopping og egenpleie. Det kan ikkje kallast undertrykking, heller sutlaust.⁸” (Kommentar av Heidi Hjorteland, i Stavanger Aftenblad 12.03.07).

For frivillig deltidsarbeidende kvinner er det viktig å vise frem at deres arbeidstid er et bevisst valg, basert på et sett av verdier som står i kontrast til kravet om karriere og heltidsjobb, og også å poengtere at det er et fritt valg de selv har tatt. De trekker frem verdien ved oppgavene de gjør i hjemmet, og at de har valgt bort stress og mas for å bruke tid på barn, husarbeid og egentid.

” – Når skal vi kvinner få respekt for å ta et bevisst verdivalg: Svært mange av oss liker faktisk å være sammen med barna våre! Vi ønsker å ta del i oppdragelsen og ikke minst bli kjent med dem. (...) Vi som har økonomisk mulighet til det jobber frivillig deltid fordi vi ikke ønsker å slite oss ut ved å gi alt på to fronter samtidig. Jeg antar at svært mange mødre som ikke har råd til å jobbe deltid i dag, skulle ønske de kunne!” (Leserinnelegg i Adresseavisen 14.08.07).

I en motsetning til den øvrige diskursen rundt deltid og fokuset på de negative konsekvensene av deltidsarbeid for kvinners lønn, pensjon og karrieremuligheter, står den frivillige deltiden

---

⁸ Sutlaust brukes her i betydningen bekvemt eller sorgløst.

frem som et alternativt verdisett. Kvinnene som velger deltid gjør det ikke fordi de ikke er klar over konsekvensene, men fordi de synes den tiden som blir frigjort fra deltidsarbeidet har en egen verdi. I disse sitatene brukes diskursen rundt den ufrivillige deltiden som en indirekte referanseramme for argumentasjon. Som en motsetning til bildet av den ufrivillig deltidsarbeidende lanseres rollen som frivillig deltidsarbeidende og hjemmевærende som et alternativt, men ikke anerkjent, motstykke til den heltidsarbeidende kvinnen. Sitatet uttrykker en tydelig motstand mot et bilde av frivillig deltidsarbeidende kvinner som økonomisk uansvarlige, late og undertrykket. Motstanden uttrykkes gjennom tre innvendinger i argumentasjonen: Moderskapet er en sentral del av livet med en egen verdi, økonomiske hensyn må vike for omsorgsansvaret, og valget om å arbeide deltid bunner i konkrete verdier og er ikke et tegn på undertrykkelse. Disse aktørene opplever sitt valg om å være deltidsarbeidende og hjemmевærende som mistenkeliggjort, og vil forsikre om at deres valg ikke er et resultat av diskriminering eller undertrykking.

”- Jeg stoler nok på min intellektuelle kapasitet til at jeg ikke trenger å oppføre meg som en mann for å bevise at jeg ikke er mindre verd. Min viktigste oppgave i livet er å være mor og kone. Derfor har jeg valgt å jobbe deltid. Ingen har tvunget meg til det. Ikke min mann, ikke arbeidsgiver (som faktisk ønsker at jeg jobber mer) og heller ikke det såkalte diskriminerende lovverket.” (Leserinnelegg, i Fædrelandsvennen 28.12.07)

Deltidsarbeidende kvinner opplever sine valg som tatt i motsetning til mannlige verdier knyttet til status og materielle goder; verdier som heltidsarbeidende og karriereorienterte kvinner lever etter. Ved å kalle lønnsarbeid og materielle goder for en mannlig verdi, indikerer de en norm der kvinnelighet og moderskap ikke er forenlig med lønnsarbeid på heltid. Utøvelse av moderskapet og å sikre en god barndom er verdier som utkonkurrerer behovet for økonomisk sikkerhet og flere materielle goder, samtidig som ordningen med en deltidsarbeidende mor hviler på en forutsetning om at en mann i familien er bærer av de maskuline verdiene som gir økonomisk sikkerhet. Moderskap og ekteskap trekkes her inn i diskursen gjennom argumenter der det å være mor og kone utelukker muligheten for en heltidsstilling, mens den eneste posisjonen for menn er gjennom å oppfylle de maskuline verdiene knyttet til den heltidsarbeidende forsørgeren.

Det understrekes at oppgaven med å være hjemme for å være mor og ”hustru” ikke er ufrivillig eller uønsket, men et informert, verdibasert valg der de har prioritert familie, tid til omsorg og eget overskudd som mer verdifullt enn lønnsarbeid og karriere. Frihet er en viktig

forutsetning for legitimiteten i valget om deltidsarbeid, og antydninger om tvang og ufrihet blir møtt med sterke motargumenter. Det er også viktig å understreke nødvendigheten av at kvinner fritt kan velge hvordan de vil kombinere lønn og omsorg.

Implisitte forutsetninger i argumentasjonen er kvinnens moderskap som biologisk essens. Mens diskurser rundt moderskapet trekkes inn for å forklare valget om og nødvendigheten av deltid, er faderskapet ikke tilstede. Far opptrer bare i bakgrunnen som en økonomisk forutsetning for kvinners reduserte arbeidsinnsats, og fars tid med barna eller hans økte forsørgeransvar er ikke et problematisert tema. Kjønn blir slik tilstedeværende i kraft av det biologiske og sosiale moderskapet, men ikke som struktur eller sosiale roller.

”Vi vet at dersom ekteskapet ryker, kommer vi mye dårligere ut økonomisk enn mannen. Men vi er villige til å ta sjansen, fordi vi synes at det er skikkelig verdifullt å ha mye tid til egne barn. (...) Yrkesaktive kvinner er en gevinst for fellesskapet. Dette er alle enige i. Samtidig må man se hvilke verdier som skapes i hjemmet. De kvinner som velger å være hjemmearbeidende er også en gevinst for fellesskapet. Omsorg for barn er en av samfunnets viktigste oppgaver, barn er nemlig samfunnets viktigste ressurs. Hvordan den enkelte kvinne og familie velger å utføre denne viktigste av alle oppgaver, må være opp til dem.” (Leserinnelegg i Agderposten 24.10.07)

I leserinnelegget henvises det til risikoen for samlivsbrudd, og at dette vil ha økonomiske konsekvenser. Men denne risikoen oppveies av verdien ved hus- og omsorgsarbeid. I dette verdisettet tilhører også tid – tid til å unngå stress og tid til å omgås med barna. Kvinnene som velger deltid gjør ikke dette uten å være klar over konsekvensene som økonomisk risiko. Økonomi og sikkerhet velges bort, til fordel for den viktigere oppgaven av å ta vare på mann og barn. Det er også et viktig poeng at kvinners innsats ikke trenger å ha en verdi som er målbar i økonomiske termer for at den skal være verdifull for samfunnet.

Å utøve motmakt handler om å plassere seg innenfor diskursen, samtidig som den rådende virkelighetsforståelsen utfordres (Foucault 1999). Sitatene kan tolkes som et uttrykk for motmakt til den hegemoniske diskursen om deltid, der forståelsen av deltid er preget av ufrihet, undertrykkelse og manglende likestilling, og der kvinner taper økonomisk og statusmessig. I dette sitatet er deltiden frivillig, og derfor ikke undertrykkende. I tillegg til at deltiden er frivillig, inngis den med en dimensjon som mangler i den rådende forståelsen av deltid – deltiden gir rom for omsorgsarbeid, en nødvendig oppgave. Men i posisjonen til de

frivillig deltidsarbeidende kvinnene er omsorgsoppgaven kvinnelig, og står i motsetning til å delta i lønnsarbeid.

Motmaktstrategien bærer preg av å lansere deltidsarbeidet som et alternativ til det maskuline, ensidige fokuset på heltidsarbeid, og inkorporere flere elementer enn lønnsarbeid i samfunnsmedlemmenes oppgaver. Samtidig viser de at kvinners deltidsarbeid forutsetter en mann som arbeider heltid for å forsørge familien. Strategien innebærer også et stort fokus på det frivillige aspektet; frihet fra tradisjonell diskriminering og undertrykking av kvinner. Samtidig innebærer inkorporeringen av kjønnsrollene som naturlig gitt et konservativt syn på kjønn og hva kvinners samfunnsansvar skal innebære.

5.3 Diskursens orden

5.3.1 Frivillig eller ufrivillig deltid?

I gjennomgangen av de ulike kategoriene av aktører, er det en rekke interessante motsetninger som kommer frem. Blant politiske og personlige aktører finnes ulike definisjoner og forståelser av hva som er problematisk med deltidsarbeidet. Mens offentlige myndigheter og fagforeninger snakker om frihet i form av kvinners tilgang til heltidsarbeid, snakker de frivillig deltidsarbeidende om frihet fra økonomiske krav og muligheten til å bruke tid på omsorg. Kategoriene ufrivillig og frivillig deltid blir nodalpunkter som diskursen ordner seg rundt, og de ulike posisjonene forholder seg til disse gjennom enten å argumentere for frivillig deltid, eller mot ufrivillig deltid.

Tolkning og bruk av forskningsresultater varierer også i forhold til posisjonen for frivillig eller mot ufrivillig deltid. Forskning som viser at kvinner taper økonomisk på deltidsarbeid, eller at deltidsarbeid skyldes kvinners omsorg for barn kan dermed tas til inntekt for begge posisjoner, ut i fra argumentasjon om at valget om deltid er ufrivillig eller frivillig. Slik spiller frihetsbegrepet også en viktig rolle for å avgjøre legitimiteten ved deltidsarbeidet: ufrivillig deltid bruker manglende frihet til å karakterisere deltid som et illegitimt arbeidsmarkedsfenomen. Frivillig deltid bruker individets frie valg av arbeidstid som grunnlag for å legitimere statusen som deltidsarbeider.

5.3.2 Bruddets betydning for posisjonene i diskursen

Medias presentasjon av SSBs arbeidskraftundersøkelse i 2007, hvor det kom frem at deltidsarbeidende kvinner i liten grad ønsket en heltidsstilling, skapte et brudd i den hegemoniske forståelsen av deltid som et ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen. Bruddet som kom gjennom profesjonelle aktørers redefinering av deltid gjennom å påvise at den ikke er ufrivillig, synliggjorde at kampen mot ufrivillig deltid ikke anerkjente at deltid for det meste er en frivillig arbeidstidstilpasning. Slik viser bruddet at posisjonen mot ufrivillig deltid også kan forstås som en posisjon *mot* den frivillige deltiden. Bruddet tydeliggjør dermed de diskursive posisjonene for frivillig deltid eller mot ufrivillig deltid, og hvorfor posisjonene knyttet til ufrivillig deltid har blitt tolket som et angrep på legitimiteten til de frivillig deltidsarbeidendes arbeidsinnsats og bidrag til samfunnet.

5.3.3 Makten i de relative posisjonene

Makt eksisterer aldri alene, men inngår i relasjoner mellom ulike posisjoner (Foucault 1999). Makten utøves i samspillet mellom disse posisjonene. Hvor ligger makten i de ulike posisjonene til kvinners deltid? Innenfor en diskurs innebærer makt å dominere virkelighetsforståelsen, og bestemme legitime eller illegitime posisjoner. Innenfor diskursen om kvinners deltidsarbeid ordner posisjoner og legitimitet seg rundt begrepene ufrivillig og frivillig deltid. Hvordan kommer makten i posisjonene til uttrykk i diskursen om deltid?

Offentlige myndigheter og fagforeninger har stor makt til å definere hvordan deltiden oppfattes. De definerer deltid som et ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen som innebærer undertrykking av kvinner, og som skyldes manglende rettigheter til heltidsarbeid. Et sentralt moment i denne forståelsen er at det ufrivillige deltidsarbeidet gjør at kvinner jobber langt mindre enn de ønsker og har kapasitet til å gjøre, og at dette fører til at de tjener mindre og har færre karrieremuligheter enn menn. Ved å lovfeste retten til en heltidsstilling vil man motvirke disse konsekvensene, og samtidig løse mangelen på arbeidskraft i offentlig sektor. Jeg ser dette som et uttrykk for ”arbeidslinja” i diskursen, hvor mangel på arbeid er problemet og mer arbeid er løsningen på problemet.

Virkelighetsforståelsen til offentlige myndigheter blir utfordret av profesjonelle kunnskapsaktører, som gjennom forskningsresultater viser at få kvinner er ufrivillig deltidsarbeidende; langt de fleste har en arbeidstid de er fornøyd med, og blant de deltidsarbeidende er det få som ønsker en heltidsstilling. Denne informasjonen fører til et

brudd i den etablerte forståelsen av deltid som et ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen, ved at det blir nødvendig med flere forklaringer på kvinners ønske om å arbeide deltid. Ved å utfordre virkelighetsforståelsen hos offentlige myndigheter skapes nye posisjoner, som i sin posisjon opposisjonerer mot forståelsen av deltid som ufrivillig, og forklaringene av deltidsarbeid som ansvarsløst og motivert av ønsket om mer fritid.

Opposisjonen som kommer fra posisjonen til de frivillig deltidsarbeidende, viser frem maktposisjonen til offentlige myndigheter, hvor de har klart å etablere en allmenn forståelse av deltid som ufrivillig. Foucault (1999) sier at det er tilstedeværelsen av motstand som er utgangspunktet for å oppdage at makt blir utøvd. Men ved å posisjonere seg innenfor diskursens elementer, får utøverne av motstand en viktigere posisjon i diskursen og muligheten til å bruke motmakt (Foucault 1999:111-112). Ved å opptre som en motpart i diskursens relasjoner etablerer frivillig deltidsarbeidende en alternativ forståelse av deltid som utfordrer forståelsen hos offentlige myndigheter. De frivillige deltidsarbeidende trekker inn fortellinger om betydningen av frihet til å velge og verdien av moderskap og omsorgsarbeid. De argumenterer for at offentlige myndigheters forsøk på å gjøre deltidsarbeid til en illegitim arbeidstidspraksis også vil underkjenne kvinners bidrag til samfunnet. Kvinners ansvar for barn fremstilles som biologisk essens, og å hindre kvinner i å arbeide deltid vil hindre kvinner i å oppfylle sin natur og sin oppgave som kvinner.

5.3.4 To hovedposisjoner i diskursen

Posisjonen knyttet til ufrivillig deltid ser på kvinners arbeidsinnsats som deres viktigste samfunnsoppgave. Den er viktig for samfunnsøkonomien, og det er arbeid som er nøkkelen til å skape rettferdighet og likestilling på individnivå. Kvinners deltagelse er selvsagt, og kvinner er inkorporert på lik linje med menn både som medborgere og arbeidere. Ufrivillig deltid skyldes en treghet i systemet som det er systemets ansvar å rydde opp i.

Posisjonen knyttet til frivillig deltid ser på kvinners samfunnsrolle som overskridende grensene for lønnsarbeidet. Kvinner bidrar ved at de føder barn, jobber deltid i omsorgsykker og tar utdanning. Deres samfunnsansvar kan dermed ikke avgrenses til lønnsarbeid, og deres bidrag bare fastsettes ved å se på lønnsarbeidet alene. Frivillig deltidsarbeidende kvinner opererer innenfor et alternativt verdisett, der den økonomiske risikoen ved deltidsarbeid oppveies ved den egne verdien knyttet til utøvelse av moderskap og omsorg. Denne verdien står i opposisjon til det som betegnes som tradisjonelt ”mannlige” verdier knyttet til økonomi

og materielle goder. Slik skapes en tydelig motsetning blant de frivillig deltidsarbeidende mellom heltidsarbeid og kvinnelighet. Indirekte skapes også motsetninger mellom menn og omsorg for barn. Motsetningen oppstår ikke nødvendigvis mellom de såkalte ”mannlige” og ”kvinnelige” verdier, men hvilke av disse verdiene kvinners samfunnsmedlemskap skal baseres på.

Mellom de to posisjonene i diskursen om deltid, ser jeg en sammenheng med de to ulike feministiske posisjonene til hva som skal utgjøre grunnlaget for kvinners samfunnsmedlemskap – forskjell eller likhet. Posisjonen til offentlige myndigheter argumenterer ut i fra en forståelse der tilgangen til arbeid er en grunnleggende rettighet hos alle samfunnsborgere, og hvor det ufrivillige deltidsarbeidet hindrer kvinner fra å oppnå den samme tilgangen til arbeid som menn. Posisjonen til de frivillig deltidsarbeidende argumenterer ut i fra en posisjon der kvinner ikke burde bli pålagt å arbeide på samme måte som menn, fordi kvinners oppgave som mor og omsorgsgiver ikke er forenlig med heltidsarbeid.

5.3.5 Medborgerskap som premiss i diskursen om deltid

Ved å lete etter utøvelsen av makt mellom posisjonene, blir også betydningen av posisjonenes motsetning tydelig. Motsetningene mellom de ulike posisjonene viser at hva som skal utgjøre grunnlaget for kvinners medborgerskapsposisjon fremdeles er gjenstand for uenighet. Uenigheten dreier seg om hvorvidt kvinner kan forventes å arbeide på lik linje med menn, og hvorvidt det å velge bort heltidsarbeid kan begrunnes med at kvinner har det største omsorgsansvaret for barn. Eller med andre ord, om de kjønnete strukturene knyttet til kvinner og menns ansvars- og arbeidsdeling skal gis større legitimitet enn medborgeres universelle plikt til arbeid.

Begge posisjoner i diskursen refererer i sin argumentasjon til ulike verdier knyttet til kvinners medborgerskapsposisjon i samfunnet. Dette gjør de gjennom å bruke argumentene for eller mot at statusen som lønnsarbeider skal være den viktigste relasjonen mellom kvinners medborgerskap og det øvrige samfunnsfellesskapet. De ulike holdningene og verdiene knyttet til kvinners deltidsarbeid, trekker derfor på holdninger og idealer knyttet til kvinners økonomiske medborgerskap. Holdninger og argumenter rundt kvinners barneomsorg, arbeidstid, fritidsbruk og rettigheter forteller noe om forventninger og normer rundt kvinners samfunnsposisjon – hva deres medlemskap i samfunnet inneholder og innebærer.

I de frivillig deltidsarbeidendes argumentasjon blir den tradisjonelle kvinneverollens undertrykkende potensial, med manglende økonomisk autonomi og en dårlig arbeidsmarkedsposisjon, erstattet med omsorgens egenverdi, kvinners nødvendige innsats for barnas oppvekst, og friheten til å velge. I følge denne retorikken oppstår ikke undertrykkelse når en kvinne velger bort heltidsarbeid til fordel for bedre tid med barna, fordi hun gjør dette av fri vilje.

På dette punktet er offentlige myndigheter tydelige – kvinner har rett til arbeid, og retten til heltid er derfor grunnleggende for at kvinner skal ha rettferdige forutsetninger for sin arbeidsmarkedsdeltagelse. Men i argumentasjonen for dette forsvinner kvinners utgangspunkt for å velge deltid, nemlig deres fortsatte hovedansvar for barn og omsorgsarbeidet, og de sterke forventningene som møter kvinner på dette området. Dette innebærer at de ikke tar stilling til hva som vil bli konsekvensene for kvinners medborgerskap, hvis deltid blir illegitimt som arbeidstidspraksis samtidig som dette fortsetter å være en utbredt praksis blant mange kvinner.

I argumentasjonen til de frivillig deltidsarbeidende kvinnene forsvinner derimot fokuset på premisset for deres mulighet til å velge bort lønnsarbeid, nemlig deres ekteskap med en mann som tar på seg ansvaret for forsørgelse. Gjennom argumentasjonen posisjonerer de seg som et alternativ til et medborgerskap med utgangspunkt i lønnsarbeid, og som heller baserer seg på kvinners tradisjonelle oppgave som ulønnede omsorgsgivere. De plasserer seg slik innenfor en forskjellsfeministisk posisjon, der de egenskapene som skiller kvinner fra mannen – hennes moderskap og omsorgsevne – er utgangspunktet for posisjonen som medborger i samfunnet. Deres utøvelse av motmakt kan også leses som et ortodoks standpunkt, som bekrefter at deres posisjon er truet, og ikke lenger kan innehas uten å bli spørsmålssatt. Dette oppfatter seg som at frivillige deltidsarbeidende kvinner plasserer seg innenfor en kjønnnet struktur som på mange områder er i direkte konflikt med den økonomiske strukturen og posisjonen som lønnsarbeider.

5.4 Diskursens implikasjoner

5.4.1 Doxisk eller ortodoksisk?

Hva er makten i relasjonen mellom posisjonene et uttrykk for? Bourdieu (2000:97) kaller en offisiell, rådende virkelighetsdefinisjon for doxa. Når denne virkelighetsdefinisjonen blir

utfordret, skaper denne en ortodoks posisjon, som er nødt til å kjempe i opposisjon mot doxa for å beholde sin definisjon av virkeligheten. Argumentasjonen til den frivillig deltidsarbeidende posisjonen kan tilsynelatende fremstå som om den utfordrer posisjonen til offentlige myndigheter, og deres definisjon av deltid som et ufrivillig arbeidsmarkedsfenomen.

Jeg mener det går an å forstå posisjonen til de frivillig deltidsarbeidende som enten opposisjon mot statens doxa, der arbeid er veien til likestilling mellom kvinner og menn, eller som en ortodoks posisjon som forsvarer en tradisjonell kvinneverole med ny retorikk. Den første forståelsen innebærer at deltidsarbeidende kvinner uttrykker en motstand mot rådende arbeidslivsnormer, som er preget av jag etter status og makt. Dette er en maktinngivende posisjon, hvor deltidsarbeidende kvinner handler i kraft av å være autonome individer – de har handlingsrom til selv å bestemme premissene for sine egne liv, og til å ta utgangspunkt i verdier som stiller dem utenfor den økonomisk produktive samfunnssfæren, men som gir dem bedre livskvalitet og gode relasjoner.

Den andre måten å forstå posisjonen til frivillig deltid, tar utgangspunkt i posisjonens karakteristikk av ulike verdier som maskuline eller feminine. Å gi verdiene kjønn innebærer at valget om å arbeide deltid naturlig tilfaller kvinnen i et parforhold. Å velge bort de såkalt maskuline verdiene er dermed et valg som ikke innebærer endring i livsløp og kjønnsroller, men en endring i *begrunnelsen* for hvorfor kvinner og menn har ulike samfunnsposisjoner – kvinners posisjon baserer seg fremdeles på en definisjon der kvinners oppgave er essensielt forskjellige fra menn, og der kvinner og menns samfunnsinnsats bedømmes etter ulike kriterier. Strukturene som former individets disposisjoner er ikke tatt med i betraktning, ved at de frivillig deltidsarbeidende aktørenes forståelse av frie, individuelle valg, her innebærer friheten til å velge den tradisjonelle kvinneverollen og å kunne utøve kvinners naturlig gitte disposisjoner.

Jeg mener deltidsarbeidende kvinner bruker diskurs på en måte som er ortodoks, for å kjempe for anerkjennelse for et kvinnelig medborgerideal som er utdatert. De opplever at deres innsats i samfunnet blir spørsmålssatt ved at de frivillig velger å arbeide deltid, og at dette innebærer at de ikke bidrar til samfunnet på lik linje med heltids lønnsarbeidere. For å motsette seg denne tolkningen, plasserer de seg innenfor en moderskapsdiskurs der det å være sammen med barna og gi dem omsorg i seg selv, har en verdi i seg selv. De oppfyller dermed

de kravene til kvinnelige medborgere som ble konstruert rundt borgerkvinnene på 1700-tallet, med tilbaketrekning til familien, og hvor kvinnens viktigste oppgave er å være mor og kone.

5.4.2 Den kjønnete strukturens legitimitet over den økonomiske

Jeg mener posisjonen til de frivillig deltidsarbeidende fokus på kvinners omsorg og deres konseptualisering av omsorg som en kvinnelig verdi og egenskap, avslører at det finnes tause felt i den ufrivillige deltiden definisjon av deltid. Dette gjør kompleksiteten i deltids kjønnete strukturer lite synlige i kampen mot ufrivillig deltid. Ved at omsorg fortsatt oppfattes som en oppgave og en rettighet som tilhører kvinner, gjør dette også omsorgen til kvinners ansvar. Kvinners medborgerskap innbefatter dermed ikke bare plikten til arbeid og ansvaret for sin egen økonomiske situasjon, men også ansvaret for omsorgsarbeidet for barn.

Ufrivillig deltid underkjenner betydningen av omsorgsansvaret for kvinners fristilling til lønnsarbeid, mens frivillig deltid viser at omsorgsarbeidet er tillagt kvinnene. Mens den ene posisjonen mangler en omsorgsdimensjon, inkluderer den andre posisjonen en kvinnelig omsorgsdimensjon. Dette betyr at posisjonen til offentlige myndigheter gir økonomiske strukturer legitimitet fremfor de kjønnete, mens posisjonen til de frivillige deltidsarbeidende gir kjønnete strukturer legitimitet over den økonomiske.

Diskursen om deltid forholder seg slik til den kjønnete inndelingen i sfærer, der tradisjonelt kvinnelige egenskaper som omsorg fremdeles står i motsetning til deltagelse i den økonomiske sfæren. Når implikasjonene av kvinners omsorgsansvar blir underkjent i offentlige myndigheters posisjon, innebærer dette at kampen mot ufrivillig deltid mister relevans i forhold til å skulle gjøre det lettere for kvinner å handle i kraft av å være økonomiske aktører. Heller formidler de en større forventning om kvinners deltagelse i lønnsarbeid. Problemer knyttet til denne forventningen kommer frem gjennom motstanden denne posisjonen mottar fra frivillig deltidsarbeidende kvinner.

5.5 Diskrepansen i deltids sosiale og diskursive praksis

Den største forskjellen mellom den diskursive og sosiale praksisen av deltid er misforholdet i diskursens fremstilling av kvinners deltid som ufrivillig, mens forskning viser at kvinners sosiale praksis av deltid som oftest er frivillig.

Frivillig deltidsarbeid, som er betegnelsen på den største delen av deltidsarbeidet som sosial praksis, har liten representasjon i diskursen. Kategorien frivillig deltidsarbeid kommer til uttrykk i diskursen gjennom motmakt mot den ufrivillige deltids negative definisjon av deltidsarbeidet. Frivillig deltidsarbeidende kvinner argumenterer mot forståelsen av deres arbeidstidspreferanse som undertrykkende, og krever anerkjennelse for de verdibaserte valgene som ligger til grunn for valget av deltidsarbeid.

Ufrivillig deltid er i mindre grad representert i statistiske kolonner enn i den offentlige omtalen av deltid. Det er derfor ikke fenomenets utbredelse, men omtalen av det som gjør at den ufrivillige konseptualiseringen av deltid dominerer som virkelighetsforståelse – dette blir illustrert ved at oppmerksomhet rundt SSBs arbeidskraftsundersøkelse fører til et brudd i den dominerende diskursive forståelsen. I min undersøkelse av diskursen kommer det frem at offentlige myndigheter og fagforeninger er de aktørene som har størst makt til å definere innholdet i deltidsproblematikken, og rammene den skal diskuteres innenfor. Opposisjonen mot denne forståelsen fra frivillig deltidsarbeidende kvinner viser at den ufrivillige definisjonen av deltid ikke inkluderer en problematisering av premissene for kvinners deltidsarbeid, nemlig konflikten mellom retten til å utøve omsorg og plikten til å arbeide.

Deltids diskursive praksis gjør det dermed mulig å vise at deltid som sosial praksis har sterk sammenheng med idealer knyttet til medborgerskap, der offentlige myndigheters idealer om heltidsarbeid står i motsetning til betydningen omsorg har i kvinners tradisjonelle posisjon som samfunnsmedlem. Konflikten kvinner opplever mellom arbeid og omsorg er dermed også et uttrykk for konflikter i det kjønnede, økonomiske medborgerskapet, ved at modernitetens inndeling av samfunnet i ulike sfærer fremdeles virker inn på ansvarsdelingen blant medborgere.

Implikasjoner av de motstridende idealene til kvinners samfunnsdeltagelse som kommer frem i diskursen om deltid, vil bli diskutert videre i kapittel seks, hvor jeg diskuterer betydningen av diskrepansen i kvinners deltidsarbeid som sosial og diskursiv praksis opp mot normative idealer for velferdsstaten.

6. Diskusjon - Sammenhengen mellom kvinners bruk av deltid og premissene i deres økonomiske medborgerskap

I dette kapitlet vil jeg diskutere hvilke felles premisser som ligger til grunn for kvinners deltidsarbeid og økonomiske medborgerskap. Sammenhengen i premissene blir tydelig i diskursen, gjennom hvordan legitimiteten ved kvinners reduserte lønnsarbeid veksler mellom ulike idealer knyttet til kvinners medborgerskap. De ulike idealene viser hvordan diskrepansen mellom deltidens diskursive og sosiale praksis også innebærer en tilsvarende diskrepans i forventningene til kvinners medborgerskap, hvor kvinner både har hovedansvaret for ulønnet omsorgsarbeid og reproduksjon, mens deltid i økende grad blir illegitimt når alle medborgere forventes å delta i lønnsarbeid på fulltid.

Jeg vil først diskutere hvordan frihetsbegrepet blir brukt i diskursen, og hvilke betydning det ilegges. Deretter vil jeg vise hvordan de ulike posisjonenes argumenter rundt frihet og omsorg avslører fire underliggende implikasjoner for kvinners deltidsarbeid, som ikke blir synlige i diskursen. Disse er enten en manglende omsorgsdimensjon eller konstruksjonen av omsorg som kvinnelig egenskap og oppgave, synet på deltid som illegitim arbeidstidspraksis for medborgere, forbindelsen mellom arbeidsmangel i helsesektoren og kvinners ufrivillige deltid, og klasseaspektet. Til slutt vil jeg avslutte med å argumentere for nødvendigheten av å diskutere kvinners deltidsarbeid i et normativt perspektiv, der det ikke er graden av frihet som avgjør deltidens legitimitet, men hvorvidt den er i tråd med den norske velferdsstatens idealer om likhet og universalisme.

6.1. Betydningen av å være fri eller ufri

I de to foregående kapitlene har jeg drøftet deltid som et fenomen med to tilhørende praksiser; en diskursiv praksis hvor man snakker, mener, forstår og fortolker deltiden, og en sosial praksis der deltid er utbredt som frivillig arbeidstidspraksis blant kvinnelige arbeidstakere. Min undersøkelse viser at det er en stor diskrepans mellom disse to praksisene, som i stor grad relaterer til premissene man diskuterer kvinners deltidsarbeid innenfor, fordi disse også innebærer en diskusjon om hva som skal utgjøre kvinners medborgerskap.

Begrepene frivillig og ufrivillig har i denne sammenhengen stor betydning for hvorvidt deltid er et legitimt arbeidsmarkedsfenomen eller ikke, ved at begrepene refererer til idealet om valgfrihet som et gode blant samfunnsborgerne, der valgfrihet blir stående som en motsetning

til ufrihet. Så lenge borgere selv kan velge om de vil jobbe deltid eller heltid, er deltiden legitim, noe som innebærer at norske kvinners bruk av deltid er frivillig og legitim. Jeg mener at denne sammenhengen trenger en grundigere problematisering, ved at deltidens sosiale praksis foregår innenfor et sett av rammebetingelser som ikke er direkte kompatible med frihet, men som fremviser et tilsynelatende valg.

Frihet brukes også som et grunnlag for deltidens legitimitet, ved at offentlige myndigheters definisjon av deltidsarbeid som ufrivillig gjør frivillig deltidsarbeidende til en illegitim arbeidsmarkedsposisjon. Fordi deltid som sosial praksis for det meste er frivillig, det vil si tilbudsstyrt, kan dette redusere statusen til frivillig deltidsarbeidendes økonomiske medborgerskapsposisjon, ved at de blir samfunnsmedlemmer som unndrar seg å bidra til fellesskapet.

6.1.1 Det sosiologiske frihetsbegrepet

Baumann (2000, i Ellingsæter og Leira 2006) problematiserer valg, ved å påpeke at valgfrihet ikke kan avgjøres ved antallet valgmuligheter man kan velge mellom, men hvilke ressurser man har som muliggjør de ulike valgene. En økning av valgmuligheter betyr dermed ingenting uten en økning i de ressursene mennesker har som utgangspunkt for sine valg. Ifølge Aakvaag (2005) vil det å være fri være å foreta handlingsvalg der man kunne handlet annerledes. Valgfrihet defineres som et fravær av nødvendighet og mulighet, og å kunne fatte valg som er helt uavhengige, ubetingede og suverene. Motstykket til denne typen valg er bare å la ting skje med seg, og unnlate å fatte beslutninger (Aakvaag 2005:171).

Frihet kan ikke begrenses til en frihet fra eller en frihet til, men hvilket utgangspunkt man har å velge fra. I kapittelet om sosial praksis kom det frem at deltid opptrer innenfor tre rammebetingelser; fra stat, arbeidsmarked og familie, der normative forventninger og krav innenfor familien er avgjørende for at kvinner tilbyr sin arbeidskraft på deltid. Det betyr at kvinner og menn har ulike utgangspunkt for å velge sin arbeidstid, fordi kravene til dem som samfunnsmedlemmer varierer etter kjønn. I dette perspektivet vil all bruk av deltid som fordeler seg etter kjønn på bakgrunn av kjønne forventninger, være ufritt, fordi individer har ulikt utgangspunkt for sine valg.

Forståelsen av frihet som brukes i diskursen er farget av en liberal frihetstankegang, hvor friheten til å velge avgjøres av valgmulighetene, og ikke av individenes ulike utgangspunkt. Ingen er frie fra økonomiske krav, fordi alle er nødt til å dekke sine materielle behov. Det

innebærer at kvinner som blir forsørget av sine ektemenn, bytter inn friheten ved økonomisk autonomi med friheten til å utøve en omsorgsrolle. Så lenge dette konseptualiseres som et fritt valg som inngås av frie samfunnsmedlemmer, blir dette valget vanskelig å problematisere som et kjønnnet, strukturelt problem.

Rasmussen (2002) argumenterer for at den moderne kapitalismen ser ut til å frigjøre kvinner fra tradisjonelle familiebaserte patriarkalske bånd, ved å framstille dem som individer med like muligheter til utdanning, arbeid og karriere. Samtidig blir produksjon fremdeles privilegert fremfor reproduksjon, slik at kvinners ulønnede arbeid stadig nedvurderes. Når individets arbeidstid oppfattes som resultatet av personlige valg og er et personlig ansvar, gjør dette tilstedeværelsen av strukturell tvang og grunnleggende kjønnsmønstre usynlig, i både kjønnede arbeidstidspreferanser og i skillet mellom produksjon og reproduksjon. Så lenge lengden på arbeidsdagene oppfattes som hovedsakelig frivillig, blir den kvinners eget ansvar og derfor også legitim (Rasmussen 2002:417).

Uoverensstemmelsen mellom ulike posisjoner til deltid går først og fremst langs aksene av frivilligheten i arbeidstidspraksisen; den diskursive praksisen har et sterkt fokus på de undersysselsatte, ufrivillige deltidsarbeidende, mens dette fokuset ikke samsvarer med deltidsens sosiale praksis, som for det meste er frivillig.

Med bakgrunn i min redegjørelse for deltidsens to praksiser tolker jeg denne diskrepansen til også å være et uttrykk for en motsetning i kvinners posisjon som medborgere. Offentlige myndigheters kamp mot det ufrivillige deltidsarbeidet blir i den diskursive posisjonen til frivillig deltidsarbeidende kvinner oppfattet som at deres arbeidstidspraksis er en illegitim arbeidstakerstatus for samfunnsmedlemmer. I den sosiale praksisen viser oversikter over kvinners arbeidstid at mange heltidsarbeidende kvinner forholder seg til denne diskursen når de oppgir et ønske om å redusere sin arbeidstid. Motsetningen blir dermed at kvinners deltidsarbeid ikke er forenlig med kravet om lønnsarbeid i medborgerskapet, samtidig som kulturelle og sosiale normer rundt moderskapet ikke er forenlige med heltidsarbeid.

6.1.2 To posisjoner – fire implikasjoner

I diskursen om deltid benyttes begrepene ufrivillig og frivillig som utgangspunktet for argumentasjonen til de to posisjonene, bekledd av henholdsvis politisk aktører, det vil si de offentlige myndigheter, og private aktører, i form av de frivillig deltidsarbeidende. De to posisjonene bruker frihetsbegrepet for å definere kvinners deltidsarbeid som enten illegitimt

eller legitimt. De to posisjonene går inn i en dikotom motsetning, som tilslører et sett av implikasjoner knyttet til kvinners deltid, som forholder seg til en omsorgsdimensjon.

Offentlige myndigheter baserer sin argumentasjon på at kvinner har rett til heltidsarbeid, og argumenterer for at ufrivillig deltid fører til at kvinner diskrimineres i arbeidsmarkedet. Samtidig knytter de kvinners rett til heltidsstillinger opp mot behovet for arbeid i helsesektoren, hvor mange ufrivillig deltidsarbeidende er ansatt. I deres argumentasjon er det dermed ingen problematisering av omsorgsdimensjonen ved kvinners deltidarbeid, og de usynliggjør bakgrunnen for at mange kvinner ønsker deltidarbeid, nemlig kvinners hovedansvar for omsorgsarbeidet.

Frivillig deltid baserer sin argumentasjon i motsetningen til en manglende omsorgsdimensjon, da hele deres argumentasjon baseres på verdien ved *kvinners* omsorgsarbeid. Samtidig avgrenser de omsorgsoppgaven til å være en kvinnelig oppgave og en kvinnelig verdi. Ved at omsorg gjøres til en essensiell kvinnelig oppgave, vil heltidsarbeid skape en uforsonlig konflikt mellom kvinners natur og samfunnets krav, som ikke står i forhold til den friheten borgere skal ha i staten.

Jeg mener de to diskursive posisjonenes forhold til omsorgsdimensjonen tydeliggjør fire viktige implikasjoner ved kvinners deltidarbeid, som ikke kommer frem i diskursen, eller i forskningen på deltid som sosial praksis.

- *Å konseptualisere omsorg som en kvinnelig egenskap og oppgave impliserer at konflikten mellom lønnsarbeid og omsorg ikke kan løses på en annen måte enn at kvinner reduserer sin arbeidsinnsats.*

Å gjøre omsorgsarbeidet kjønnet, innebærer at konflikten oppstår mellom statens krav til medborgere og kvinnenaturen, og hindrer løsninger på konflikten som innebærer at arbeidsdelingen mellom kvinner og menn blir likere fordelt.

- *Rett til heltidsarbeid impliserer at deltidarbeid vil være en illegitim arbeidstid for økonomiske medborgere.*

Dette vil kunne ha negative konsekvenser for kvinners medborgerskapsposisjon, så lenge kvinner er mindre fristilt til lønnsarbeid enn menn. Deltid som kjønnet fenomen er et resultat av en konflikt mellom omsorg og lønnsarbeid i kvinners medborgerskapsposisjon. Retten til heltidsarbeid vil alene ikke kunne løse denne

konflikten, men heller bygge opp under den, fordi ansvaret og arbeidet med omsorg fremdeles vil ligge hos kvinner.

- *Forventningen om at kvinners heltidsarbeid skal løse underskuddet på arbeid i velferdssektoren, tilslører grunnleggende problemer i helsesektorens oppgave som arbeidsgiver for kvinnelige, økonomiske aktører.*

Ved å foreslå heltidsarbeid som løsningen på arbeidsmangelen i helsesektoren, tilsløres andre faktorer som ligger til grunn for at helsesektoren ikke lenger tiltrekker kvinners arbeidskraft. Blant disse inngår lav lønn og dårlige arbeidspremisser, som ikke lar seg kombinere med kvinners økte individuelle ansvar for økonomisk sikkerhet. Problemene i sektoren blir dermed manglende omfordeling og anerkjennelse, og ikke kvinnelige arbeidstageres reduserte arbeidstid.

- *Deltid kan ikke forklares med kjønn og arbeidssektor, klasse bidrar også i kvinners valg av arbeidssektor og stillingsprosent.*

Ved at deltid reduseres til å handle om hvorvidt den er frivillig eller ufrivillig, blir ikke bare de kjønnede strukturene usynlige, men også de som er avhengige av klasse. Deltid er avhengig av klassespesifikke faktorer, samtidig som sjansen for undersysselsetting stiger når utdanningsnivået synker.

Disse fire implikasjonene viser at rett til heltidsarbeid alene ikke er den viktigste forutsetningen for kvinners arbeidsinnsats, og at en problematisering av deltid også må ta høyde for at konflikten mellom lønnsarbeid og omsorg ikke tilhører kvinner, men foreldre. Problematikken i kvinners deltidarbeid oppstår dermed ikke i konflikten mellom omsorgsarbeid og lønnsarbeid, men ved at konflikten blir konseptualisert som kvinners problem, og behandlet og diskutert i kraft av å være et avgrenset, kjønnet problem. Ved å gjøre problemet til et spørsmål om kjønn, tilslører dette også klassebetingende, strukturelle ulikheter. Disse fire punktene vil bli diskutert videre i kapittelet.

6.2 En kjønnet omsorgsdimensjon

Innenfor det økonomiske medborgerskapsperspektivet knyttes omsorg og lønnsarbeid tettere sammen, ved at lønnsarbeid også gir retten til å utøve omsorgsarbeid gjennom fødselspermisjoner. Dette tydeliggjør at kvinners mulighet til arbeid innebærer en fristilling fra omsorgsansvaret. I Norge har kvinner spesielle økonomiske rettigheter, ved at lønnsarbeid også innebærer rettigheter til å utøve omsorg for barn, gjennom mødres rett til lønnet

permisjon i forbindelse med barnefødsel eller adopsjon. Menn mangler derimot denne rettigheten, ved at det ikke eksisterer noen sammenheng mellom deres lønnsarbeid og deres rett til å utøve omsorg for egne barn. Fedre får rett til omsorg gjennom mors lønnsopptjening, den såkalte fedrekvoten.

Tematikken rundt kjønn og medborgerskap blir gjerne begrenset til en tematisering av kvinners medborgerskap. I Norge er det derimot ikke kvinner som mangler økonomiske rettigheter, men menn, noe som kommer sterkest frem ved at menn ikke har noen selvstendig opptjening av permisjon. Betydningen av denne ulikheten har flere dimensjoner. For menn innebærer dette at de ikke har selvstendige rettigheter som far, men at deres rettigheter avhenger av mor og hennes lønnsarbeid. Det påvirker også kvinners posisjon som arbeidstagere, siden deres rett til permisjon og medfølgende hovedansvar for barna gjør dem til potensielt ustabil arbeidskraft. Til sist har denne ulikheten en viktig normativ betydning, ved at staten legger hovedansvaret for det praktiske, kulturelle og sosiale omsorgsansvaret på mor, når de gjør kjønn avgjørende for økonomiske rettigheter.

At økonomiske rettigheter til omsorg bare skal gjelde for kvinnelige medborgere, innebærer at kvinner konstrueres som en gruppe medborgere som i kraft av sitt omsorgsansvar trenger spesielle rettigheter. I teorikapittelet viste jeg til Voets (1998:71) bruk av Aristoteles maksime om rettferdighet, der rettferdighet innebærer å behandle like saker likt og ulike saker ulikt. Kvinners spesielle økonomiske rettigheter må derfor, for å kunne klassifiseres som rettferdige, være basert på en antagelse om at omsorg er en egenskap og et ansvar som er ulikt fordelt mellom kvinner og menn. I norske kvinners bruk av deltid ser man at å gi kvinner spesielle rettigheter til omsorg bidrar til konstruksjonen av omsorg som et kvinnelig ansvar, og til å gjenskape et historisk medborgerskapsideal hvor kvinners moderskap får en avgjørende betydning for posisjonen som medborger. Med utgangspunkt i et feministisk syn på omsorg som et universelt gode, vil spesielle rettigheter for kvinners omsorgsansvar ikke være å behandle ulike ting ulikt, men heller å behandle like tilfeller ulikt. Slik går kvinners spesielle, økonomiske omsorgsrettigheter i mot Aristoteles rettferdighetsmaksime.

Spørsmålet blir derfor ikke bare i hvilken grad omsorg anerkjennes som en viktig del av samfunnet, men om omsorg skal være et ansvar som tilhører kvinner. Man ekskluderer kvinner fra å delta i den økonomiske sfære på linje med menn, samtidig som man ekskluderer menn fra deltagelse i den private sfære. I Norge ser man at det ikke nødvendigvis er avgjørende forskjeller i deltagelse, men heller at *ansvaret* for økonomi og omsorg fremdeles

fordeles ujevnt mellom kjønnene (Skrede 2004, Danielsen 2002). Mor er arbeidstager og far omsorgsgiver, men hovedansvaret for omsorg ligger stadig hos mor, mens far har ansvaret for familiens økonomiske forsørgelse.

Sammenhengen norske kvinners økonomiske medborgerskap inngår i, viser at økonomiske rettigheter til omsorg ikke er ensbetydende med økende likestilling – å gi kvinner sosiale rettigheter i tilknytning til lønnsarbeid øker ikke likestillingen så lenge kvinners rettigheter viderefører den kjønnte ansvarsdelingen. Dette betyr ikke at økonomiske rettigheter ikke er et sentralt moment for kvinners posisjon i samfunnet; heller innebærer det at kvinner aldri kan bli likestilte så lenge de skilles ut som den gruppen av medborgere som har interesse av omsorgsrettigheter, mens menn ikke blir inngitt med de samme ”privilegiene”. Dette gjør at kvinners rett til omsorg også blir en plikt til omsorg, en plikt menn ikke opplever på samme vis.

6.3 Ufrivillig deltid og økonomisk medborgerskap

I diskursen kommer det frem at det eksisterer uklarhet i hva ufrivillig deltid innebærer. En del av problematikken rundt ufrivillig deltid handler ikke om ufrivillig lav arbeidstid, men om en ufrivillig lav stillingsprosent blant kvinnelige arbeidstagere. Fra posisjonen til de ufrivillig deltidsarbeidende kvinnene betyr ufrivillig deltid at de ikke har oversikt og kontroll over sin egen økonomi når de ikke selv kan bestemme hvor mye de skal jobbe. Fordi de har få faste vakter i måneden, blir de avhengig av at arbeidstageren *gir* dem ekstravakter for å fylle opp lønningsspenen. Dette innebærer å ikke kunne planlegge sin egen hverdag, og at disse arbeidstagernes nærmeste overordnede kan utøve en uformell makt over sine ansatte i fordelingen av ekstravakter. Dette problemet er derimot ikke synonymt med at ufrivillig deltidsarbeidende kvinner jobber mindre enn de har mulighet til. Kvinner i ufrivillige deltidsstillinger kan gjerne jobbe så mye de klarer, men stillingene deres er lavere enn deres faktiske arbeidstid, noe som innebærer at det er premissene for deres arbeidstid som er ufrivillig, og ikke nødvendigvis selve arbeidstiden.

Kvinner som arbeider under disse forutsetningene mangler, ifølge målene satt av Kessler-Harris (2003) og Orloff (1993), økonomiske rettigheter, ved at de verken har forutsigbarhet i sin økonomi, eller gode forutsetninger for å danne sin egen husholdning. Jeg mener fenomenet ufrivillig deltid også viser sammenheng med det Hobson (2000) kaller manglende omfordeling og anerkjennelse i forbindelse med kvinners yrkesdeltagelse. Fordi ufrivillige

arbeidstagerforhold først og fremst oppstår blant kvinner som arbeider i typiske kvinneyrker med lite status og lav lønn, er deres dårlige arbeidstidspremisser og manglende kontroll over egen arbeidstid en videreføring av det Hobson (2000) betegner som en gjennomgående nedvurdering av kvinneyrkene. Den omfattende bruken av deltidsstillinger i kvinneyrker blir slik et uttrykk for at kvinners individuelle ansvar som økonomiske aktører ikke tas på alvor, og at kvinneyrker ikke foregår innenfor det samme produksjonsparadigmet som hos menn, da synet på kvinners oppgaver anses som reproduktive heller enn produktive.

Forskjellene mellom ufrivillig redusert arbeidstid og ufrivillig lav stillingsprosent blir viktig, ved at offentlige myndigheters argumentasjon rundt ufrivillig deltid sammenstiller kvinners rett til heltid med en løsning på arbeidsunderskuddet i kvinneyrkene i offentlig sektor. I denne sammenstillingen blir problemene deltidsarbeidende kvinner står overfor betraktet som å være løsningen på statens behov for arbeidskraft.

6.4 Rett til heltid som økonomisk rettighet

Forståelsen av at deltidsarbeidende kvinner skal kunne løse arbeidskraftmangelen i helsesektoren, innebærer at deltiden blir problematisert fra et funksjonelt, heller enn et normativt perspektiv. Deltid blir i denne forståelsen et organisatorisk problem, der mangelen på arbeidskraft i omsorgsyrkene kan løses gjennom en bedre tilrettelegging av arbeidsplassene i offentlig sektor. Å problematisere deltid på dette grunnlaget undergraver problematikken kvinnelige arbeidstagere møter, og forenkler opphavet til definisjonen av deltid som ufrivillig.

Ufrivillig deltid viser at de fleksibilitetsbehovene som lå til grunn for fremveksten av deltidsstillinger i offentlig sektor, i dag blir opprettholdt på tross av kvinners nye økonomiske ansvar, og gjør at ufriheten ved en deltidsstilling ikke kan begrenses til arbeidstid, men også til stillingsprosenten som tilbys. Arbeidstagere med en ufrivillig deltidsstilling mangler muligheten til å forsørge seg selv og å danne en egen husholdning, fordi dette vil være vanskelig uten en stabil og oversiktlig økonomi og arbeidssituasjon. Dette innebærer at ufrivillig deltidsstillinger ikke er forenlig med å oppnå et økonomisk medborgerskap. Ikke på grunn av den lave arbeidstiden, men fordi den hindrer kvinners økonomiske autonomi.

6.5 Deltidsarbeid, kjønn og klasse

Den fjerde implikasjonen ved kvinners deltidsarbeid som kommer frem i diskursen, er klasse. Dette aspektet kommer til syne i teorikapittelet og kapittelet om deltid som sosial praksis, men er et forklaringsperspektiv som er fraværende i diskursen om deltid. Dette kommer særlig til syne i hvordan diskursens retorikk knyttes til frihet. Deltidsarbeidet er ikke jevnt fordelt blant kvinner, men forekommer først og fremst blant de med lite eller ingen utdanning, som jobber i kommunal- eller helsesektoren. Disse kvinnene har også størst sjanse for å bli undersysselsatt. Dette aspektet gjør deltiden mer sammensatt, men er også en viktig indikator på at retorikken rundt frivillighet og valgfrihet er malplassert i deltidsdiskursen – strukturer i form av klasse og kjønn er sterkt medvirkende til at kvinner velger deltidsarbeid.

For Marshall (1992) innebar det sosiale medborgerskapet muligheten for avskaffelse av klassesamfunnet, fordi alle medborgere ville være like i status, og ha like muligheter gjennom et egalitært utdannelsessystem. Medborgerskapet som institusjon har likhet som mål – om ikke likhet i materiell velstand, så likhet i posisjon og likt utgangspunkt i livet. Ved å bruke det økonomiske medborgerskapet for å forstå kvinners bruk av deltid som arbeidstidspraksis, blir det tydelig at kvinner som sosial gruppe ikke deler likhet i posisjon og utgangspunkt, fordi kjønn virker i sammenheng med klassebakgrunn i kvinners bruk av deltid som arbeidstidstilpasning.

6.6 Kvinners deltidsarbeid som en normativ utfordring for det universelle medborgerskapsidealet

Det økonomiske medborgerskapsbegrepet gjør det mulig å problematisere kvinners rolle som økonomisk aktør, hvor problematiseringen ikke stopper ved konflikten omsorg/lønnsarbeid, men går videre inn i hvilke muligheter kvinner har for å delta i arbeidsmarkedet, og de ulike premissene som preger kvinner og menn som arbeidstakere i velferdsstaten. En viktig del av dette bildet er også at medborgerskapet er en historisk og kulturell konstruksjon med normative verdiføringer – det historiske tilbakeblikket viser at kvinner, helt fra medborgerskapet ble unnfanget som ide, har blitt ekskludert fra den økonomiske samfunnssfæren. Dette gjør at en økonomisk kategori av rettigheter blir desto mer sentral for å motvirke de ulikhetene som preger kvinner og menns arbeidsinnsats i dag – arbeidstid, lønnsnivå, yrkessektor og fleksibilitet i arbeidssituasjonen.

I diskrepansen mellom deltidens sosiale og diskursive praksis kommer det frem at det er behov for en større problematisering av kvinners posisjon som økonomisk aktør i samfunnet, fordi idealer og rettigheter til kvinners medborgerskap fremdeles medieres gjennom uformelle og formelle forventninger om omsorgsansvar for barn. Kvinners deltidsarbeid opptrer innenfor diskursen som preget av motstridende verdier knyttet til hvilket ansvar kvinner har for å bidra med sin arbeidskraft i samfunnsøkonomien, og hvilket ansvar kvinner har for barn og husarbeid. Men diskursens tause felt og maktrelasjoner viser også at problematiseringen av kvinners samfunnsposisjon som i konflikt mellom lønns- og omsorgsarbeid, ikke har tilstrekkelig forklaringskraft som bakenforliggende årsak til kvinners lavere arbeidstid.

Der kvinners oppgave som mødre og hjemmearbeidende tidligere har vært et alternativ til lønnsarbeid, er legitimiteten i disse oppgavene som utgangspunkt for medborgerposisjonen forsvinnende, i tråd med endring i kravene knyttet til medborgerskapsposisjonen. Dette betyr at samtidig som staten underbygger de kulturelle og sosiale normene om moderskap ved å opprettholde konstruksjonen av fødselspermisjonen som tilhørende mor, men med en kvote til far, forventer de også heltidsarbeid fra både kvinner og menn. Legitimiteten i deltidsarbeidet knyttes sterkt opp mot valgfrihet. Men valgdimensjonen har to konsekvenser – ufrivillig deltid blir et illegitimt arbeidsmarkedsfenomen, men en legitim status å ha for en medborger. Frivillig deltid er et legitimt arbeidsmarkedsfenomen, men en illegitim status for medborgere.

6.6.1 Frihet, ufrihet og normative mål for likestilling

Kildal og Kuhnle (2005) argumenterer for at velferdsinstitusjoner ikke bare er et nøytralt system av straff og belønning, men også et praktisk uttrykk for normer, verdier og sosiale mål. Rådende ideer rundt rettferdighet og frihet, og normer om solidaritet og ansvar, vil igjen influere sosiale normer, verdier og grunnleggende tenkemåter. Velferdsstatens utforming er dermed også en del av samfunnets moralske strukturer (Kildal og Kuhnle 2005:2). Synet på velferdsstatens rolle som en normativ makt er knyttet til Rawls' (1971) tanker om sosiale institusjoner, hvor rettferdighet er den fremste dyd. En slik rettferdighet innebærer lik distribusjon av goder og byrder, rettigheter og plikter, og å behandle alle med den samme respekt (Kildal og Kuhnle 2005:3). I dag er den største forskjellen mellom kvinner og menns rettigheter knyttet til omsorgsoppgaven.

Statens makt er ikke bare knyttet til redistribusjon gjennom et skattesystem eller straff av lovbrøttere, den har også en indirekte makt gjennom sine politiske beslutninger og

tilrettelegging, som kontantstøtte og fedrekvote, ved at den med dette påvirker hvordan folk tenker rundt foreldreskap og permisjonsordninger. Gjennom sine systemer for omfordeling knytter den også normer om rettferdighet til avgjørelsene om hvilke grupper som privilegeres, fordi en sosial institusjon i sin natur vil strebe mot rettferdighet.

Ved å rette fokus mot statens normative makt vil man også måtte se på noen spørsmål som knytter seg til stat og makt, for eksempel hvilke plikter staten pålegger sine borgere, hvordan den legitimerer sosiale rettigheter og hvor grensen går for statens legitime maktbruk (Kildal og Kuhnle 2005:4). Statens begrunnelse for likestilling må dermed legitimeres i at det er en sosial rettighet å ikke oppleve strukturell diskriminering eller forskjellsbehandling på grunnlag av sitt kjønn, men dette utfordrer samtidig grensene for statens legitime maktbruk. Kan staten forsvare å overse individets valg og ønsker for et høyere mål om likestilling? Eller er det et større overgrep at staten legger til rette for strukturer i samfunnet som fører kvinner over i et økonomisk og kulturelt sidespor?

Ved at staten lar den økonomiske godtgjørelsen i foreldrepermisjonen være knyttet til mors inntekt uavhengig av om det er mor eller far som tar ut permisjonen, rettferdiggjør og tilrettelegger den for de uformelle forventningene om mors omsorgsansvar, ved å formalisere dette ansvaret som en rettighet. Skrede (2004) mener velferdsstaten ikke sikter mot likestilling, men mot en velfungerende arbeidsdeling. På lignende vis argumenterer Lewis (2003) for at statens krav om medborgeres deltagelse i arbeidsmarkedet, ikke tar høyde for at kvinner og menn deltar i ulik grad, og dermed får ulik grad av opptjening av velferdsgoder.

6.6.2 Rett til heltid – symbolsk løsning på et strukturtungt problem?

Diskursen rundt kvinners deltidsarbeid representerer en interessant parallell til den franske debatten om hijab. Dayan-Herzbrun (2000) mener at den franske statens motstand mot muslimske kvinners hodeplagg kommer av at hodeplagget representerer et sett av sosiale, strukturelle problemer. Den franske staten sliter med manglende integrering av sin store innvandrerbefolkning, og har store ulikheter mellom kvinner og menn. Det sekulære skolesystemet har tradisjonelt vært åstedet for integrasjon, men er i ferd med å svikte sin oppgave. Ved å forby muslimske skoleelever å bruke hijab på skolen, oppviser staten handlekraft overfor disse problemene, der et forbud på samme tid vil fremme integrering, hindre undertrykkelse av kvinner og gjenopprette skolens funksjon som bærer av kulturelle, sekulariserte normer (Dayan-Herzbrun 2000:72-79).

Offentlige myndigheter i Norge benytter seg av en lignende retorisk løsning i sin kamp mot ufrivillig deltid. Den underliggende problematikken i deltidsarbeidet er ulikhet i kvinner og menns innsats innenfor lønnsarbeid, ulike rettigheter til omsorg, en manglende anerkjennelse av kvinners arbeidsinnsats i omfordelingen av goder, mangel på arbeidskraft i helsesektoren, og et segregert arbeidsmarked. For å løse disse utfordringene ønsker staten å forby ufrivillig deltidsarbeid ved kvinners arbeidsplasser, der lovgivning og retten til heltid skal løse en særdeles sammensatt problematikk.

Østerberg (1971, i Ellingsæter og Solheim 2002) betegner arbeidslivet som et handlingsfelt bestående av sosiale praksiser, som er bundet opp i spesifikke materielle og symbolske strukturer. Implisitte, materielle maktrelasjoner utgjør grunnlaget for organiseringen av lønnsarbeidet, og disse er blant annet basert på en rekke skjulte forutsetninger om kjønnsmessig forskjellighet. Dette gjelder både arbeidsdelingens karakter, hva slags oppgaver og virkefelt som tilordnes kvinner og menn, og den relative verdisettingen av disse arbeidsområdene (Ellingsæter og Solheim 2002:55).

I et felt som er gjennomsyret av kjønnet mening og symbolsk ulikhet, vil dermed en rett til heltidsarbeid endre lite, fordi den føyes til for å veie opp for ulikheten i arbeidsdelingen som blir representert i kvinners spesielle rett til omsorg. Rett til heltidsarbeid innebærer å gi kvinner enda en spesiell rettighet, for å motveie ulikheter i deres utgangspunkt. Samtidig som retten til omsorgsarbeid hos kvinner i et medborgerskapsperspektiv kan tolkes som en partikulær, kjønnet plikt, kan retten til heltid tolkes som en ny plikt til heltid. Retten til heltid er en rett som føyes til kvinners økonomiske medborgerskap for å veie opp for den manglende omfordelingen og anerkjennelsen arbeidslivet gir til kvinners arbeidsinnsats, og de dårlige premissene som preger arbeidssektorer som har fungert som ”ghettoer av kvinnelig sysselsetting”

Kampen mot ufrivillig deltid kan karakteriseres som en symbolsk politisk løsning på et problem som ikke lar seg fange inn i spørreundersøkelser, og som er så gjennomgående forankret i strukturer av kjønn, klasse og arbeidsmarked at politiske løsninger ikke makter å fange inn den underliggende problematikken. Samtidig vil en rett til heltid bidra til å gjøre kvinners praksis med redusert arbeidstid til en illegitim arbeidstidspraksis for medborgere. Hvilke løsninger finnes det da på denne sammensatte problematikken?

6.6.3 Et medborgerskap med universelt omsorgsansvar

Fraser (1997) argumenterer for relevansen i et medborgerskap som inkluderer et universelt omsorgsansvar. Utgangspunktet for modellen med en universell omsorgsgiver er å gi både menn og kvinner like rettigheter til lønns- og omsorgsarbeid. Slik unngår man å begrense kvinners frihet som arbeidstagere uten å redusere omsorgens verdi, eller tvinge kvinner inn i et maskulint livsløp. Ved å anerkjenne omsorgsarbeidets nødvendighet og verdi, uten samtidig å gi det en kjønnnet differanse i medborgerskapsposisjonen, viser Frasers universelle omsorgsmodell en måte å skape likhet på som ikke innebærer å ta fra kvinner rett til omsorg eller rett til heltid. Heller innebærer det en forståelse av at hvis kvinner både skal ha rett til omsorg og rett til heltid, må disse rettighetene deles med menn.

Den universelle omsorgsmodellen viser nødvendigheten av å inkludere en problematisering av menns medborgerskap, der det er diskrepansen i det kjønnede medborgerskapets spesielle rettigheter som skaper konflikten mellom kvinners lønnsarbeid og omsorgsansvar. Dette innebærer en anerkjennelse av at omsorg ikke tilhører kvinner, og at konflikten mellom omsorgs- og lønnsarbeid ikke tilhører kvinner, men alle foreldre.

En kamp for kvinners rett til heltidsarbeid kan slik ikke dreie seg rundt en mobilisering av kvinners arbeidskraft, men om å endre de ulike premissene kvinner og menn har i sine utgangspunkt for å tilby sin tid på arbeidsmarkedet. Frihet i deltidsarbeidet handler ikke om å se på hva kvinner kan velge *mellom* – arbeid eller omsorg, men å se på hva kvinner velger *fra* – deres kjønnede, økonomiske medborgerskapsposisjon.

7. Avslutning

7.1 Delte premisser for deltidsarbeid og økonomisk medborgerskap

I denne oppgaven har jeg problematisert de delte premissene som ligger til grunn for kvinners deltidsarbeid og økonomiske medborgerskap. Jeg forstår de felles premissene til å være kvinners hovedansvar for barneomsorg, som er grunnen til at kvinner i viktige livsfaser tilbyr sin arbeidstid på deltid. Deltidsarbeidet påvirker kvinners økonomiske medborgerskap ved at det reduserer deres innsats innenfor lønnet arbeid, og gir kvinner en mindre opptjening av de sosiale goder og rettigheter som er knyttet til arbeidsinnsats.

Det økonomiske medborgerskapet bidrar samtidig til kvinners deltidsarbeid, fordi det inkluderer den spesielle, økonomiske rettigheten som forbinder kvinners lønnsarbeid med rett til omsorg. Fordi dette er en kjønnsbestemt, spesiell rettighet som avhenger av medborgeres kjønn og ikke deres omsorgsoppgave, bidrar den til å formalisere et sett av kulturelle og tradisjonelle forventninger om kvinners hovedansvar for barneomsorg. Fedre inkluderes i denne rettigheten indirekte gjennom en kvote i deres partners permisjon.

De delte premissene som ligger til grunn for kvinners deltidsarbeid og økonomiske medborgerskap viser dermed at kvinners medborgerskap først og fremst avgjøres av deres moderskap og kjønnede omsorgsoppgave, og at kvinners økonomiske aktørskap skiller seg fra menns, slik at både deltid og økonomisk medborgerskap for kvinner avgjøres av normative forventninger til moderskapet. Disse normative forventningene uttrykkes både uformelt gjennom kulturelle normer, og formelt gjennom en statlig kjønnsordning, som gjennom økonomiske rettigheter tillegger kvinner hovedansvaret for omsorg.

Kvinner er fremdeles ikke fristilte økonomiske aktører, men inngis økonomiske rettigheter for å tilrettelegge for kombinasjonen av omsorg for barn og arbeidsmarkedsdeltagelse. For mange kvinner innebærer dette at deltid blir et nødvendig kompromiss.

7.2 En diskrepans i kravene til kvinners medborgerskap

Diskrepansen mellom deltidsarbeid som diskursiv og sosial praksis forteller om motstridende krav om deltagelse og omsorg i konstruksjonen av et kvinnelig medborgerskap. Grunnlaget for kvinners status som medborgere har endret seg fra moderskap til lønnsarbeid, samtidig som premissene for deltagelsen i lønnsarbeidet fremdeles er ulike for kvinner og menn, på

bakgrunn av ulikheter i omsorgsansvar. Konflikten i kvinners posisjon som medborgere og arbeidstagere blir ikke problematisert på et grunnleggende nok nivå, men blir essensialisert som en kvinnelig egenskap, og redusert til å være et kvinnelig problem i et mannlig arbeidsliv.

Deltidens diskursive praksis viser et økende krav om heltidsarbeid. I opposisjon til dette kravet mener mange deltidsarbeidende kvinner at deres ulønnede omsorgsarbeid ikke blir verdsatt, og at de opplever at kravet om heltid reduserer verdien og statusen til omsorgsarbeidet de legger ned. Deltidsarbeidets status som illegitim arbeidstidspraksis vil innebære at kvinners posisjon som samfunnsmedlemmer preges av en manglende anerkjennelse, som i en diskursiv forståelse blir redusert til å handle om kvinners konflikt mellom lønns- og omsorgsarbeid.

7.3 Økonomisk aktør og samfunnslim?

En konflikt som kommer frem i diskursens ulike posisjoner, finnes mellom de dårlige arbeidsforholdene i kvinneyrker og de økende kravene til kvinner som økonomiske aktører. Kvinners rett til arbeid undergraves ved at de ufrivillig er nødt til å jobbe i reduserte stillinger. Disse dårlige forholdene kan likevel ikke forstås innenfor en problematisering av kvinners ufrivillige eller frivillige arbeidstid. Heller handler den om hvordan kvinneyrkene er preget av manglende omfordeling og anerkjennelse, der kvinners manglende status som arbeidstagere ikke bare påvirker arbeidsforholdene, men også lønnsnivå og status.

At deltidsarbeid blant kvinner deler så like premisser med deres økonomiske medborgerskap, gjør at deltid ikke kan reduseres til å være et arbeidsmarkedsfenomen, men må problematiseres i kraft av å være et normativt problem i en demokratisk velferdsstat. Ved at arbeidsdeltagelse er så viktig for medborgerposisjonen, blir det et normativt problem når kvinner ekskluderer seg selv fra heltidsarbeid på grunn av sitt omsorgsansvar. Motsetningene mellom kvinnelighet og økonomisk aktørskap bunner i en historisk eksklusjon av kvinner fra den økonomiske sfære, som strekker seg tilbake til 1700-tallet. Kvinners posisjon i staten er fremdeles ikke likestilt, ved at de fremdeles forventes å være hva de Tocqueville kalte ”samfunnslimet” – individer som skaper samhold og solidaritet og er ansvarlige for reproduksjonen.

Behovet for et medborgerskap med en universalistisk omsorgsdimensjon er nødvendig for å fjerne kjønnsdimensjonen i det norske, økonomiske medborgerskapet. Så lenge deltid som

kjønnen, sosialt fenomen henger sammen med utøvelsen av et kjønnen medborgerskap, vil dette skape normative problemer knyttet til utformingen av en universalistisk velferdsstat.

Litteratur

Aakvaag, Gunnar C. (2005) ”Sosiologi og frihet” i *Sosiologisk tidsskrift*, nr. 2, 2005.

Abrahamsen, Bente (2002) ”Heltid eller deltid? Kvinners arbeidstid i kvinnedominerte og mannsdominerte yrker”. *ISF-rapport 2002:006*

Bourdieu, P. (2000) *Den maskuline dominans*. Oslo: Pax forlag

Brochmann, Grete (2002) ”Statsborgerskap, medborgerskap og tilhørighet”, i Brochmann, Grete, Tordis Borchgrevink og Jon Rogstad: *Sand i Maskineriet*. Oslo: Gyldendal Akademisk

Brush, Lisa D. (2002) ”Changing the Subject: Gender and Welfare Regime Studies”, i *Social Politics Summer 2002*. Oxford: University Press

Cohen, J. L. (1995) ”Critical Social Theory and Feminist Critiques: The Debate With Jürgen Habermas”. I: J. Meehan (1995) *Feminists Read Habermas*. London: Routledge

Danielsen, Hilde (2002) ”Den kjønnskonservative velferdsstaten – Feministiske perspektiver på omsorgsordninger for små barn”, i red: C. Holst: *Kjønnsrettferdighet*. Gyldendal: Oslo

Dayan-Herzbrun, Sonia (2000) ”The Case of the Islamic Headscarf”, i (red.) Freedman, Jane og Carrie Tarr: *Women, Immigration and Identities in France*. Oxford: Berg

Ellingsæter, Anne Lise (1995) ”Kjønn, deltidsarbeid og fleksibilitet i arbeidsmarkedet. Det norske eksempelet”. I D. Olberg (red.) *Endringer i arbeidslivets organisering*. Oslo: FAFO

Ellingsæter, Anne Lise (1999) ”Women’s right to work: The interplay of state, marked and women’s agency”. *NORA. Nordic Journal of Women Studies nos. 2-3 1999, Volume 7*. Taylor & Francis Books Ltd.

Ellingsæter, Anne Lise (2002) ”Postindustrielle Tidskontrakter”, i (red.) Anne Lise Ellingsæter og Jorun Solheim, *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Gyldendal, Oslo.

Ellingsæter, Anne Lise og Jannecke Wiers-Jenssen (1997) ”Kvinner i et arbeidsmarked i endring. Integrering, marginalisering og ekskludering.” *ISF-rapport 1997:013*.

Ellingsæter, Anne Lise og Jorun Solheim (2002) ”Makt – Kjønn – Arbeidsliv: Teoretiske landskap” i (red.) Anne Lise Ellingsæter og Jorun Solheim, *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Gyldendal, Oslo. Ss. 13-76

Ellingsæter, Anne Lise og Arnlaug Leira (2006) *Politicising Parenthood in Scandinavia: Gender Relations in Welfare States*. Bristol: Policy Press

Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press

Esping-Andersen, G. (2002), “A New Gender Contract” i (red.) G. Esping-Andersen, D. Gallie, A. Hemerijk og J. Myles: *Why We Need a New Welfare State*. Oxford: University Press

Fraser, Nancy (1989) *Unruly Practices. Power, Discourse and Gender in Contemporary Social Theory*. University of Minnesota Press

Fraser, Nancy (1997) *Justice Interruptus – Critical Reflections on the ”Postsocialist” condition*. New York: Routledge

Fraser, Nancy (2000) “Rethinking Recognition”, *New Left Review No. 3* 2000.

Foucault, Michel (1999) *Seksualitetens historie - viljen til viten*. Oslo: Pax forlag

Habermas, Jurgen (1999) *Kraften i de bedre argumenter*, utvalg og forord av Ragnvald Kalleberg. Oslo: Gyldendal. Ss. 11-340.

Hardoy, Ines og Pål Schøne (2004) ”Mindre betaling for færre timer? En analyse av sammenhengen mellom uønsket deltid og lønn”. *ISF rapport 2004:016*

Hernes, Helga Maria (1987) *Welfare State and Women Power*. Oslo: Universitetsforlaget.

Hobsbawm, Eric (1996) “Mass-Producing Traditions: Europe, 1870-1914” i (red.) Hobsbawm, Eric og Terence Ranger, *The Invention of Tradition*. Cambridge: University Press.

Hobson, Barbara (2000) ”Economic Citizenship: Reflections Through the European Union Policy Mirror”, i red. Hobson, Barbara: *Gender and Citizenship in transition*. New York: Routledge

- Hobson, Barbara (2003) "Some Reflections and Agendas for the Future", i *Social Politics, Volume 10, No. 2*. Oxford: Oxford University Press.
- Holst, Cathrine (2002) "Statsfeminismens moralske grammatikk", i (red.) Holst, Cathrine: *Kjønnsrettferdighet*. Oslo: Gyldendal
- Jerdal, Else (1998) "Forskning som oppdagelsesreise", i red: Christensen, E. Jerdal, A. Møen, P. Solvang og L. J. Syltevik: *Prosess og metode*. Oslo: Universitetsforlaget
- Järvinen, Margaretha (1999) "Immovable Magic". *NORA. Nordic Journal of Women Studies* 7, 1999, Volume 1. Taylor & Francis Books Ltd.
- Jørgensen, Marianne W. og Louise Phillips (1999) *Diskurs som teori og metode*, Roskilde Universitetsforlag
- Kessler-Harris, Alice (2003) "In pursuit of Economic Citizenship" i *Social Politics, Volume 10, No. 2*. Oxford: Oxford University Press.
- Kildal, N. og S. Kuhnle (red.) (2005) *Normative Foundations of the Welfare State*. Oxon: Routledge
- Kitterød, R. H. (2002) "Store endringer i småbarnsforeldres dagligliv" i *Samfunnsspeilet* nr. 4-5, 2002.
- Kitterød, R. H. (2007) "Arbeidstidsønsker i småbarnsfasen. Hvordan tolke ønsker om kortere arbeidstid?" i *Sosiologisk tidsskrift*, Nr. 01 2007.
- Kitterød, R. H. og Aa. Lømo (1996) "Småbarnsforeldres tidsbruk 1970-1990", i (red.) Brandth, Berit og Kari Moxnes: *Familie for tiden*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Kjeldstad, Randi og Erik H. Nymoen (2004) "Kvinner og menn i deltidsarbeid. Fordeling og forklaringer." *SSB-rapport 2004:29*
- Kjeldstad, Randi (2006) "Hvorfor deltid?" *Tidsskrift for samfunnsforskning* 2006:04.
- Leira, Arnlaug (1992) *Welfare states and working mothers – the Scandinavian experience*. Cambridge University Press

Leira, Arnlaug (1998) "Caring as a Social Right: Cash for Child Care and Daddy Leave" i *Social Politics Volume 5, No. 3*. Oxford University Press.

Lewis, Jane (2001) "The Decline of the Male Breadwinner Model: Implications for Work and Care". *Social Politics Summer 2001*; 8. Oxford University Press.

Lewis, Jane (2003) "Economic Citizenship – a Comment" i *Social Politics, Volume 10, No. 2*. Oxford: University Press.

Lister, Ruth (1997) *Citizenship: Feminist perspectives*. New York: New York University Press.

Lister, Ruth (2000) "Dilemmas in Engendering Citizenship", i red. Hobson, Barbara: *Gender and Citizenship in Transition*. New York: Routledge

Lundby, Knut (2003) "Mediefeltet – kampen om oppmerksomhet" i red. Frønes, I. og L. Kjølørød: *Det norske samfunn*. Oslo: Gyldendal

Marshall T. H. (1965/1992) "Part 1: Citizenship & Social Class", i red. T.H. Marshall og Tom Bottomore, *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press

McNay, L. (2004) "Agency and Experience: gender as a lived relation". I: L. Adkins og B. Skeggs (2004) *Feminism after Bourdieu*. Oxford: Blackwell

Neumann, Iver B. (2001) *Mening, Materialitet, Makt: En innføring i diskursanalyse*. Bergen: Fagbokforlaget.

NOU 2004:29. *Kan flere jobbe mer? – deltid og undersysselsetting i norsk arbeidsliv*. Arbeids- og sosialdepartementet

Orloff, Ann Shola (1993) "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", i *American Sociological Review 1993, Vol. 58*.

Pateman, Carole (1988) *The Sexual Contract*, Cambridge: Polity Press

Rasmussen, Bente (2002) "Jobben eller livet? Fra strukturell mannspekt til personlige valg", i (red.) Anne Lise Ellingsæter og Jorun Solheim, *Den usynlige hånd? Kjønnsmakt og moderne arbeidsliv*. Gyldendal, Oslo.

Siim, Birte (2000) *Gender and Citizenship – Politics and Agency in France, Britain and Denmark*. Cambridge: University Press

Silverman, David (2006) *Interpreting Qualitative Data*. London: Sage Publications

Sitton, John F (2003) *Habermas and Contemporary Society*. New York: Palgrave Macmillan.

Skrede, K. (2004) “Familiepolitikens grense – ved ”likestilling light”?” i (red.) A. L. Ellingsæter og A. Leira: *Velferdsstaten og familien. Utfordringer og dilemma*. Oslo: Gyldendal Akademisk.

Smith, Dorothy E. (1990) *Texts, Facts & Femininity*, London: Routledge

Solheim, Jorun (2007) *Kjønn og modernitet*. Oslo: Pax.

Steen Jensen, Ragnhild (2000) ”Kvinner og jobb etter småbarnsfasen”. *ISF-rapport 2000:010*, Institutt for samfunnsforskning.

van Steenberg, Bart (1994) “The Condition of Citizenship – an Introduction”. I *The Condition of Citizenship*, red. Bart van Steenberg. London: Sage Publications

Teigen, Mari (2006) ”Det kjønnsdelte arbeidslivet”. *ISF-rapport 2006:02*

Thagaard, Tove (2003) *Systematikk og innlevelse: en innføring i kvalitativ metode*. Bergen: Fagbokforlaget

Voet, Rian (1998) *Feminism and Citizenship*. London: Sage Publications.

Vogel, Ursula (1994) “Marriage and the Boundaries of Citizenship”. I *The Condition of Citizenship*, red. Bart van Steenberg. London: Sage Publications

Widerberg, Karin (2001) *Historien om et kvalitativt forskningsprosjekt*. Oslo: Universitetsforlaget

Alle kilder som er brukt i denne oppgaven er oppgitt.

Antall ord: 39577

Vedlegg 1. Oversikt over avisartikler om kvinner og deltid i 2007, som har inngått i det empiriske utvalget.

1. Økonomisk Rapport 01/2007. Ukjent forfatter. "Lettest for fedre å ta seg fri"
2. Klassekampen 10.01.07. Magnhild Folkvord. "Vil ikkje likestilla ordningane"
3. Dagens Næringsliv 12.01.07. Morten Bertelsen. "Dyrt å slutte tidlig i jobben"
4. Folkebladet 23.01.07. Ukjent forfatter. "Vil ha færre på deltid"
5. Klassekampen 27.01.07. Magnhild Folkvord. "Berre for seniorar"
6. Dagbladet 30.01.07. Harald Engelstad. "Trekk pensjonsreformen!"
7. Adresseavisen 03.02.07. Arne Sælleg. "Navn: Tove Randi"
8. NTB 07.02.07. Arnt Folgerø. "Lavere ledighet enn ventet av Norges bank"
9. Fædrelandsvennen 09.02.07. Ukjent forfatter. "Advarer mot lønnsgalopp"
10. Dagens Næringsliv 09.02.07. Thomas Høie. "Tenker yrke før lønn"
11. Bergens Tidende 17.02.07. Ukjent forfatter. "Elna Arefjord Gjesdal husker"
12. Fædrelandsvennen 20.02.07. Odd Inge Uleberg. "Vil jobbe fulltid for eldre"
13. Harstad Tidende 22.02.07. Ukjent forfatter. "Eksplasjon blant mannfolka"
14. Harstat Tidende 22.02.07. Ukjent forfatter. "Mange 'gode' forklaringer"
15. Harstad Tidende 27.02.07. Ukjent forfatter. "Burde blitt rettssak"
16. Adresseavisen 01.03.07. Ukjent forfatter. "Regjeringen står på AFP"
17. Dagbladet 05.03.07. Merete Landsend. "Menns arbeidsdag: Fleksibel ...."
18. Adresseavisen 06.03.07. Ukjent forfatter. "Tid for pensjonskamp"
19. Fædrelandsvennen 08.03.07. Ukjent forfatter. "Vil ha far i deltid"
20. Stavanger Aftenblad 08.03.07. Synnøve Haugland. "Lik lønn nå!"
21. Fædrelandsvennen 08.03.07. Janne Fardal Kristoffersen. "En lønn å leve av"
22. Dagens Næringsliv 08.03.07. Sofie Mathiassen. "Kvinner valg"
23. Aftenposten 08.03.07. Cecilie Asker, Erlend Olsen og Jan Thomas Holmlund. "Heia Kvinnedagen!"
24. Klassekampen 08.03.07. Sandra Lillebø. "Fram med smokk og lego, pappa!"
25. Bergens Tidende 08.03.07. Ukjent forfatter. "Tror kvinner?"
26. Klassekampen 09.03.07. Alf Skjeseth. "70.000 ledige årsverk i kommunene"
27. Dagsavisen 09.03.07. Lise Merete Olaussen. "71.000 årsverk står ubrukte"
28. Fædrelandsvennen 09.03.07. Torbjørn Witzøe. "-Langt fra likestilt"
29. Nationen 10.03.07. Haakon Barstad. "Per definisjon undertrykt"
30. Nationen 10.03.07. Dag Sejerstad. "Kvinner svømmer møtstrøms"

31. Stavanger Aftenblad 12.03.07. Heidi Hjorteland. "Søsterskap med spennvidd"
32. Dagbladet 12.03.07. Ukjent forfatter. "Fakta om lønn"
33. Dagbladet 12.03.07. Merete Landsend. "Tross like lang utdanning: Kvinner tjener 20 prosent mindre"
34. Dagbladet 12.03.07. Ukjent forfatter. "-Kvinner mer sårbare"
35. NTB 12.03.07. Tone Hertzberg. "Lønnsoppgjøret starter etter planen"
36. Klassekampen 13.03.07. Alf Skjeseth. "Deltid"
37. Dagbladet 17.03.07. Stein Aabø. "Prat mindre, gjør mer!"
38. Dagsavisen 22.03.07. Jan Inge Krossli og Hans Petter Sjøli. "SV vil ha omkamp om kontantstøtten"
39. Dagbladet 31.03.07. Beate Gangås. "Slutt med splitt og hersk"
40. Troms Folkeblad 03.04.07. Ukjent forfatter. "Skuffende pensjonsforlik"
41. Dagsavisen 11.04.07. Anders Sømme Hammer og Tor Sandberg. "Løser turnustrøbbel med deltid"
42. Fædrelandsvennen 12.04.07. Gerd Kristiansen. "Usolidarisk og unødvendig helseimport"
43. Dagsavisen 12.04.07. Anders Sømme Hammer. "Krever lovfestet rett til heltidsstillinger"
44. Harstad Tidende. 12.04.07. Ukjent forfatter. "Følger Harstad likestillingsplanen"
45. Dagbladet 12.04.07. Nina Amble. "Moderne "dagsing""
46. Klassekampen 13.04.07. Magnhild Folkvord. "Vil ha avklaring av omsorgsopptjening"
47. Dagens Næringsliv 13.04.07. Ukjent forfatter. "Norske kvinner ønsker ikke å jobbe deltid"
48. Klassekampen 14.04.07. Magnhild Folkvord. "Må tena 366.000"
49. Nationen 14.04.07. Per Inge Bjerknes. "En mulighet for alle?"
50. Dagens Næringsliv. 14. 04.07. Jens Stoltenberg. "Alle skal med"
51. Nationen 16.04.07. Margunn Sundfjord. "Krev lov med rett til full jobb"
52. Dagsavisen 16.04.07. Jan Inge Krossli. "Flåthen frir til LO-kvinnene"
53. Kommunal Rapport 25.04.07. Anniken Huitfeldt. "SFO som en del av skolen"
54. Klassekampen 30.04.07. Kristin Haug. "Fire ulike jobber på fem steder"
55. Adresseavisen 02.05.07. Stein Larssen. "Glissent tog, men full sal i Steinkjer"
56. Adresseavisen 02.05.07. Kari Hovde. "-Ny og bedre kurs med Rita og co."
57. Adresseavisen 03.05.07. Ukjent forfatter. "Fakta"
58. Adresseavisen 04.05.07. Ole R. Berg. "Svar: Han får kr. 0 i pensjon"
59. Dagbladet 04.05.07. Marianne Moseng. "Jobben spiser kreftene"
60. Klassekampen 04.05.07. Ukjent forfatter. "Karin Andersen (SV): Upresist om tvungen deltid"
61. Dagbladet 07.05.07. Stein Stugu og Roar Eilertsen. "FAFO skjønnmaler ny AFP"
62. Fædrelandsvennen 08.05.07. Hill-Marta Solberg. "En god og rettferdig alderspensjon"
63. NTB 16.05.07. Mette Estep. "Argusøyne på nye regelforslag for uføre"

64. Adresseavisen 22.05.07. Ole R. Berg. "Statsråden vrir seg unna"
65. VG 26.05.07. Aslaug Tangvald-Pedersen. "Ukens tema – Trigget til å jobbe halvtid"
66. Dagsavisen 30.05.07. Hege Brækhus. "Lovgivning som virkemiddel for likelønn"
67. Adresseavisen 01.06.07. Bjarne Håkon Hanssen. "Kvinnevennlig pensjonsreform"
68. VG 03.06.07. Anne Karin Nygård. "Ris til VG?"
69. Adresseavisen 05.06.07. Ole R. Berg. "Bjarne Håkon har frekkhetens nådegave"
70. Dagbladet 05.06.07. Ukjent forfatter. "-Systemet bidrar til fattigdom"
71. Adresseavisen 06.06.07. Marit Holm. "Smart å jobbe deltid"
72. Bergens tidende 06.06.07. Ukjent forfatter. "Velger deltid av hensyn til familien"
73. Fædrelandsvennen 06.06.07. Marit Holm. "Smart av kvinner å jobbe deltid"
74. Aftenposten 07.06.07. Halvor Hegtun. "Tvungen deltid = lav kvinnelønn"
75. NTB 08.06.07. Jon-Even Andersen. "1.400 mer i måneden for hver av oss"
76. VG 08.06.07. Anders Folkestad. "Likelønn vil koste"
77. Dagbladet 09.06.07. Ukjent forfatter. "Krever deltidskutt"
78. Dagbladet 09.06.07. Hilde Schjerve. "Fra fast på fulltid til vikar på deltid"
79. Fædrelandsvennen 11.06.07. Kari Henriksen. "Deltid er ikke lønnsomt"
80. Stavanger Aftenblad 11.06.07. Line Noer Borrevik. "Norske bedrifter i utlandet: Mannsstærkt og kvinnesvakt"
81. Bladet Tromsø 16.06.07. Henriksen. "Kvinnfolk og penger"
82. Nordlys 18.06.07. Gunda Johansen. "Kamp mot uønsket deltid"
83. Klassekampen 18.06.07. Eila M. Lunde. "Stopp pensjonsranet!"
84. Dagsavisen 22.06.07. Audun Lysbakken. "Damenes tur?"
85. Kommunal Rapport 25.06.07. Erlend Skevik. "Utfordrer KS om likelønn"
86. Aftenposten 25.06.07. Odd Inge Skjævesland. "Flere på deltid får full jobb"
87. Aftenposten 26.06.07. Gunnar Magnus. "Unio kritisk til deltidsjobber"
88. Harstad Tidende 26.06.07. Ukjent forfatter. "Mer penger for å bli kvitt småstillinger"
89. Stavanger Aftenblad 28.06.07. Kari Helliesen. "Uønsket deltid skal bort"
90. Bladet Tromsø 30.06.07. Ukjent forfatter. "Mødrene er taperne"
91. Nationen 02.07.07. Berit Strøyer Aalborg. "I basketak om boplikt"
92. Nordlys 03.07.08. Sissel Wessel-Hansen. "Jeg skal pælme alle bunkene med Bonytt, ..."
93. Klassekampen 04.07.07. Sandra Lillebø. "Problemene er på gruppenivå"
94. Klassekampen 05.07.07. Sandra Lillebø. "Kvinner fortsatt reservearbeidere"
95. Klassekampen 05.07.07. Siri Jensen. "Kampen fortsetter"

96. Klassekampen 09.07.07. Asta Beate Håland. "Pengar"
97. VG 10.07.07. Therese Bongard. "Avviser egen kvinneskatt"
98. Dagbladet 12.07.07. Hallgeir Kvadsheim. "Slik får du bedre uførepensjon"
99. VG 13.07.07. Hand Kringstad, Ide de Rosa og Gunn Kari Hegvik. "Mange menn savner den gode gamle kjerringe. ..."
100. VG 13.07.07. "Fakta"
101. Dagbladet 14.07.07. Cathrine Sandnes. "Alt hva mødrene har grått"
102. Dagbladet 17.07.07. Torild Skard. "Verdensmester i likestilling?"
103. Klassekampen 17.07.07. Katrine Ree Holmøy. "Tviler på effekt av en avvikling"
104. Dagens Næringsliv 18.07.07. Ukjent forfatter. "Provosert av Ap-politikere"
105. Vårt land 24.07.07. Ola Johan Settem. "Kontantstøtten må bestå"
106. Klassekampen 01.08.07. Anita Busch. "Avklaringer om pensjonsreformen"
107. Dagens Næringsliv 01.08.07. Linn Karen Ravn. "Ikke bare et luksusliv ved bassenget"
108. Dagens Næringsliv 06.08.07. Linn Karen Ravn. "Få vil være husfar"
109. VG 06.08.07. Karita Bekkemellem. "Menn har alt å vinne"
110. Bladet Tromsø 07.08.07. Ukjent forfatter. "Flere jobber heltid"
111. NTB 08.08.07. Ukjent forfatter. "Kvinner taper på deltidsarbeid"
112. Klassekampen 09.08.07. Ukjent forfatter. "For fritid og overskudd"
113. Klassekampen 09.08.07. Alf Skjeseth. "Få vil fra deltid til heltid"
114. Adresseavisen 10.08.07. Ukjent forfatter. "Kvinner på deltid"
115. Nationen 10.08.07. Berit Strøyer Aalborg. "-Bygda er mindre likestilt"
116. Nationen 11.08.07. Gøril Frømyr Borgen. "-Bygdekvinne selvstendige nok"
117. Dagbladet 11.08.07. Trude Ringheim. "Er norske damer bare for late til å jobbe?"
118. Bladet Tromsø 14.08.07. Ukjent forfatter. "Ufrivillig deltidsarbeid – hvilke politikere vil ta grep?"
119. Dagens Næringsliv 13.08.07. Ukjent forfatter. "Ansetter flere kvinner enn menn"
120. Klassekampen 13.08.07. Wenche Muhleisen. "Likestillingens paradoks"
121. Nationen 13.08.07. Ukjent forfatter. "Likestillingen må bli bedre på bygda"
122. Adresseavisen 14.08.07. Yngvild K. Aas. "Kvinner på deltid"
123. Fædrelandsvennen 16.08.07. Odd Djøseland. "Heltid – et frivillig valg?"
124. Bladet Tromsø 17.08.07. Gunhild Johansen. "SV vil fjerne uønsket deltid"
125. Nordlys 18.08.07. Herbjørn Henriksen. "SP vil ta tak mot ufrivillig deltid"
126. Dagsavisen 19.08.07. Liselotte Aune Lie. "La pappa få lov til å vise ansvar"
127. Nationen 23.08.07. Ukjent forfatter. "FRPs tapesak"

- 128.Stavanger Aftenblad 23.08.07. Grete Jacobsen. "Prioriter kvinners kår!"
- 129.Fædrelandsvennen 22.08.07. Gro Lohne. "Flere heltidsstillinger i helsevesenet"
- 130.Klassekampen 24.08.07. Magnhild Folkvord. "Kontantstøtte light"
- 131.Klassekampen 24.08.07. Linn Stalsberg. "Det gode liv på deltid?"
- 132.Dagsavisen 25.08.07. Kjell-Erik Kallset. "Sjekkhefte-politikken"
- 133.Bergens tidende 25.08.07. Ukjent forfatter. "Blandar vasking og SFO; Pass på kompetansen!"
- 134.Folkebladet 25.08.07. Ukjent forfatter. "Arbeidsvilkår og ufrivillig deltid"
- 135.Klassekampen 01.09.07. Alf Skjeseth. "SV tilbyr heltid"
- 136.Klassekampen 01.09.07. Kristin Haug og Magnhild Folkvord. "Ikke hold kvinner utenfor"
- 137.Aftenposten 04.09.07. Kjersti Løken Stavrum. "En helt spesiell arbeidstager"
- 138.Dagens Næringsliv 04.09.07. Anders Folkestad. "Vikeplikt for likestilling?"
- 139.NTB 04.09.07. Tone Hertzberg. "-Likestilling kommer ikke av seg selv"
- 140.Dagbladet 05.09.07. Ukjent forfatter. "71 000 flere personer har gått ut i heltidsarbeid"
- 141.Stavanger Aftenblad 05.09.07. Ingeborg Eliassen og Anja Fremo. "Annenhver jobber deltid i pleie og omsorg"
- 142.Dagsavisen 06.09.07. Trine Rogg Korsvik. "Fattigdom, kvinner og valgkamp"
- 143.Dagens Næringsliv 06.09.07. Åslaug Haga. "Retten til heltidsjobb"
- 144.Adresseavisen 06.09.07. Ukjent forfatter. "Langt frem til likestilling"
- 145.Brønnøysunds avis 06.09.07. Matti Riesto. "Bibliotek i valgkampen"
- 146.Harstad Tidende 07.09.07. Ukjent forfatter. "- Vil velgerne ha bestemor på anbud?"
- 147.Troms Folkeblad 08.09.07. Ukjent forfatter. "Fest for KrF-kvinner"
- 148.Nordlys 13.09.07. Ukjent forfatter. "Sykefraværet synker"
- 149.Dagens Næringsliv 14.09.07. Kjetil Wiedswang. "Importert helse"
- 150.Vårt Land 14.09.07. Astrid Dalehaugen Norheim. "Deltidsklemma"
- 151.Dagbladet 16.09.07. Helen Mees. "Likestilling er lønnsomt"
- 152.Vårt Land 17.09.07. Turid Sylte. "Mødre straffer med barna"
- 153.Nordlys 22.09.07. Rita Lekeng og Øyvind Sundheim. "Gi kvinner og innvandrere maktposisjoner"
- 154.Bergens Tidende 25.09.07. Ukjent forfatter. "Vil ha slutt på rovdrift av ansatte"
- 155.Bergens Tidende 28.09.07. Ukjent forfatter. "Skal vi etterlyse kallstanken?"
- 156.Klassekampen 29.09.07. Magnhild Folkvord. "Perler for svin"
- 157.Aftenposten 30.09.07. Lars-Ludvig Røed. "Kvinnene er blitt høyrevridde"
- 158.Dagbladet 30.09.07. Ukjent forfatter. "Defensiv Bekkemellem"

- 159.Klassekampen 01.10.07. Asta Beate Håland. "Makt og avmakt"
- 160.Dagbladet 03.10.07. Trude Ringheim. "Mer pliktsex"
- 161.Dagbladet 04.10.07. Hilde Nordlund. "Kvinner får minst ut av sparepenger"
- 162.Dagens Næringsliv 08.10.07. Anne Kari Haug. "Overtar roret"
- 163.Altaposten 09.10.07. Ukjent forfatter. "Lønnsforskjeller"
- 164.Dagsavisen 11.10.07. Kristin Fredriksen og Kaia Storvik. "KrF nekter å senke skatten"
- 165.Stavanger Aftenblad 12.10.07. Marianne Johannesen. "Oss: Ekte mannfolk gjør husarbeid"
- 166.Bergens Tidende 13.10.07. Ukjent forfatter. "Da Märtha hadde rett"
- 167.Aftenposten 16.10.07. Anne Bitsch. "Mannen som offer"
- 168.VG 21.10.07. Anna Stavdal. "Informasjon – alltid et gode?"
- 169.Aftenposten 24.10.07. Lars-Ludvig Røed. "For lite likestilling = færre barn"
- 170.VG 25.10.07. Harald Engelstad. "Ny pensjon = lavere pensjon"
- 171.Agderposten 25.10.07. Ukjent forfatter. "Husk, barn kommer ikke i reprise!"
- 172.Nordlys 25.10.07. Torgeir Bråthen. "Kraftbransjen har et sykefravær på 2,9 prosent i andre kvartal"
- 173.Klassekampen 27.10.07. Silje Bekeng. "Kjønnsforskning, kjønnschmorskning"
- 174.NTB 31.10.07. Ukjent forfatter. "Økt yrkesaktivitet blant eldre"
- 175.Altaposten 06.11.07. Ukjent forfatter. "-Føles utrolig leit"
- 176.NTB 07.11.07. Kjell T. Barøy. "Har store forventninger til likestillingsministeren"
- 177.Adresseavisen 07.11.07. Ukjent forfatter. "Fakta"
- 178.Aftenposten 08.11.07. Ukjent forfatter. "Støtter ønske om heltidsløft – Venter seg mye av likestillingsministeren"
- 179.Adresseavisen 08.11.07. Kjell T. Barøy. "Store forventninger til likestillingsministeren"
- 180.Agderposten 08.11.07. Ukjent forfatter. "Ufrivillig deltid til fulltidsjobb"
- 181.Aftenposten 09.11.07. Ukjent forfatter. "Forventninger om likestilling"
- 182.Agderposten 10.11.07. Anne Gro Balletad. "Kvinner med baller drillet mannesjefer"
- 183.Fædrelandsvennen 10.11.07. Olaf Lorentsen. "-Ta andre valg"
- 184.Dagbladet 13.11.07. Ukjent forfatter. "Barne- og likestillingsminister Manuela Ramin- Osmundsen er"
- 185.Dagbladet 14.11.07. Ukjent forfatter. "Striden om fødselspermisjonen"
- 186.Dagbladet 15.11.07. Hilde Nordlund. "Minstepensjonistene er kvinner"
- 187.Nordlys 19.11.07. Lena Jacobsen og Maria Figenschau. "Hva gjør Storfjord kommune med uønsket deltid?"
- 188.Aftenposten 21.11.07. Helene Uri. "Hår mellom brystene"
- 189.Klassekampen 24.11.07. Hannah Helseth. "Kjønnskrig, sa du?"

- 190.Stavanger Aftenblad 28.11.07. Heidi Elin Nupen. "Rause i Randaberg"
- 191.Fædrelandsvennen 28.11.07. Ukjent forfatter. "Mamma er sjef"
- 192.Dagbladet 03.12.07. Ukjent forfatter. "Ulovlig å velge etter kjønn"
- 193.Dagbladet 03.12.07. Merete Landsend. "Når yrkestoppen som pappa"
- 194.Dagsavisen 06.12.07. Kristin Fredriksen og Kjell Werner. "Sier ja til verneplikt til kvinner"
- 195.Kommunal rapport 10.12.07. Tone Holmquist. "Heltidsseier for hjelpepleiere"
- 196.Klassekampen 12.12.07. Alf Skjeseth. "Unio skjerper AFP-kampen"
- 197.Dagens Næringsliv 13.12.07. Åsne Haugli. "Nordmenn jobber mest hjemme"
- 198.Klassekampen 14.12.07. Magnhild Folkvord. "Typisk norsk med skift"
- 199.Nationen 14.12.07. Thomas Vermes. "Bedre arbeidsmiljø i Norge enn EU"
- 200.Bladet Tromsø 17.12.07. Ukjent forfatter. "Best på likestilling"
- 201.Fædrelandsvennen 17.12.07. Ukjent forfatter. "Likestilling – motarbeidet av både lovverk og pietistiske sørlendinger"
- 202.NTB 26.12.07. Per Christensen. "Julekortet som rørte en minister"
- 203.Nordlys 27.12.07. Ukjent forfatter. "Krav om heltid"
- 204.Fædrelandsvennen 28.12.07. Liv-Berit Kristiansen. "Lei av usikre kvinner"
- 205.NTB 30.12.07. Jofrid Egeland. "-Det har vært et tøft år"
- 206.Adresseavisen 31.12.07. Jofrid Egeland. "-Et tøft år for LO-sjefen"
- 207.Fædrelandsvennen 31.12.07. Ukjent forfatter. "Tøft år for ny sjef"